

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ЖУРНАЛ

№ 4 2018

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ 2018 йил, 4 сон

Муассис: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 31 декабрда 0561-рақам билан рўйхатга олинган.

ЎЗР ОАК Риёсатининг 19.03.2017 й., 239/5-сонли қарори билан эътироф этилган

Тахририят ижодий жамоаси: Бош муҳаррир: И.ф.д. М.Э.Пўлатов Бош муҳаррир ўринбосари: доцент Д.Х.Асланова Масъул котиб: профессор М.Қ.Пардаев Муҳаррир: Ф.А.Сафаров, Техник муҳаррир: С.Хусенов, Корректор ва саҳифаловчи: Ҳ.Н.Очилова 1 йилда 4 маротаба чоп этилади. Ўзбекистон ҳудудида тарқатилади. Тахририят манзили: 140100, Самарқанд шаҳар, Амир Темур кўчаси, 9-уй, тел.: +998(66)233-28-38, +998(66)233-17-88 факс: +998(366)231-12-53 эл.почта: samiservis@inbox.uz	Тахририят кенгаши раиси: М.Э.Пўлатов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ректори, иқтисод фанлари доктори Тахририят кенгаши раиси ўринбосари: Д.Х.Асланова – СамИСИ илмий ишлар проректори, иқтисод фанлари номзоди, доцент Тахрир кенгаши аъзолари: Б.Ю.Ҳодиев – Тошкент Давлат иқтисодиёт университети ректори, иқтисод фанлари доктори, профессор. Б.А.Бегалов – Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика кўмитаси раиси, иқтисод фанлари доктори, профессор М.Қ.Пардаев – Менежмент ва статистика кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори Б.К.Ғойбназаров – ЎЗР Давлат Статистика кўмитаси Кадрларни қайта тайёрлаш ва статистика тадқиқотлари маркази директори, иқтисод фанлари доктори, профессор. Д.Р.Зайналов – СамИСИ магистратура бўлими раҳбари, иқтисод фанлари доктори, профессор О.М.Муртазаев – Самарқанд қишлоқ хўжалик институти кафедра мудири, иқтисод фанлари доктори, профессор М.Р.Болтабаев – Тошкент Давлат иқтисодиёт университети профессори, иқтисод фанлари доктори Р.Х.Эргашев – Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти профессори, иқтисод фанлари доктори И.С.Тўхлиев – Халқаро туризм ва туризм сервиси кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори М.М.Мухаммедов – Касб-хунар таълими кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори К.Б.Уразов – Бухгалтерия ҳисоби ва аудит кафедраси мудири, иқтисод фанлари доктори, профессор Қ.Ж.Мирзаев – СамИСИ ўқув ишлари бўйича проректори, иқтисод фанлари доктори, профессор Б.Абдукаримов – Иқтисодиёт кафедраси профессори, иқтисод фанлари номзоди М.Г.Восиев – Самарқанд вилояти ҳокими ўринбосари
---	--

МУНДАРИЖА:

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ	
М.Э. Пўлатов. Маркетинг тадқиқотларининг турлари ва стратегияси ишлаб чиқишнинг назарий масалалари	4
М.Қ.Пардаев. Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишда ҳудудларда инновацион иқтисодиётни шакллантириш масалалари	8
Б.Ш. Сафаров. Роль и место Указов Президента в период перемен в экономике Узбекистана	12
ИННОВАЦИЯ	
Ш.С. Олтаев, Ў.Р.Зубайдуллаев. Бандликни инновацион тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш	17
Х.Х. Имомов. Ўзбекистонда инвестицион муҳитни яхшилашнинг айрим масалалари	21
Д.С. Саидахмедова Бизнес-инкубаторлар – стартапларни шакллантириш таянчи сифатида	23
Обид Пардаев. Мамлакатни инновацион ривожлантириш стратегиясини амалга оширишдаги камчиликлар ва уларни бартараф қилиш йўллари	27
ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ	
A.B. Gafurov. The role of disclosure and transparency in the state-owned enterprise sectors (SOES)	31
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ	
А.Б. Қурбонов. Агросаноат мажмуида кичик тадбиркорлик субъектларининг ривожланиш йўналишлари	35
М.Ў. Худойбердиев. Қишлоқ хўжалигига инновацион технологияларни татбиқ қилишдаги муаммо ва ечимлар	38
ХИЗМАТ КўРСАТИШ ВА СЕРВИС	
Х.К. Каршибаев, З.Х. Хайдаров, С.И. Худойбердиев, Ш.А. Уралов Прогнозирование покупательского спроса путем экстраполяции тенденции динамического ряда	42
Ю.П. Урунбаева. Хизмат кўрсатиш соҳаси аҳоли турмуш даражасини оширишнинг бош омили	45
С.Ш.Уразов. Таълим хизматларини диверсификациялашнинг концептуал йўналишлари	48
ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ	
М.М. Мухаммедов. Агротуризмда кластерларнинг ривожланиш истикболлари	51
А.Н. Холикулов, И.Р. Бердикулова. Самарқанд вилоятида туристик хизматларни ривожлантириш истикболлари	55
Н.Б. Тагирова. Туризмнинг ривожланиши, унинг инсон ва жамият ҳаётига таъсири	58
Z.O. Raximov, M.X. Xamitov, U.E. Boynazarov. Mehmonxonalarning rivojlanishida marketing xizmatini takomillashtirishning ahamiyati	61
А.Ж. Туйчиев Ислом иқтисодиётининг асосий тамойиллари ва шариатга мувофиқ туризм	66
Р. Хаитбоев. Ўзбекистоннинг чўлларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш механизмлари	70
А.Қ. Гаппаров. Туризмни ривожлантиришнинг ички имкониятларидан фойдаланиш механизмларини такомиллаштириш масалалари	75
Д.К. Усманова, Д. Шамсиев. Стратегии повышения конкурентоспособности предприятий индустрии гостеприимства	82

Ш.А. Мусаева, С.С. Самиев. Ўзбекистонда ишбилармонлик туризмни ривожлантириш шароитлари ва омиллари	85
А.П. Махмудова. Ривожланган мамлакатларда экотуризмни ривожлантиришнинг ўзига хос жиҳатлари	88
Н.Н. Хайруллаева, Н.А. Усманова. Бухорода экотуристлик потенциални оширишда экотуристлик комплекс лойиҳасини қўллаш	92
Ш.Ш. Рахмонов, М.А. Рахматова . Европа туристик минтақасида халқаро туризмнинг ривожланиш тенденцияси	97
О. Жумақулов Самарқанд шаҳрида туризмни ривожлантиришга инновацион ёндашувлар	100
КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК	
О.М.Пардаева Аҳоли фаровонлигини таъминлашда оилавий тадбиркорликнинг роли	103
МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ	
М.К. Рашидов. Эркин иқтисодий зоналарда бошқарув моделини такомиллаштириш	109
О.М. Пардаев, М.О.Мамаюнусова Менежментнинг мамлакатимизда ўзига хос хусусиятлари ва халқаро миқёсда тан олинган тараққиёт ва юксалиш йўли	113
МОЛИЯ ВА БАНК ХИЗМАТЛАРИ	
D.M. Malikova, A.M. Karimova, A.A. Karshiev Expansion of the spectrum of provided services of commercial banks	117
Х.С. Мухитдинов, Ш.Х. Рустамов. Инвестициялаш жараёнларини бошқа-ришнинг математик моделлари ва автоматлаштиришни такомиллаштириш йуллари	120
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ	
Н.Э. Бабахалов. Темирйўл транспорти корхоналарида харажатларни таҳлил қилишнинг асосий йўналишлари ва амалга ошириш босқичлари	126
Д.К. Уразов. Этапы развития рынка аудиторских услуг в Республике Узбекистан (1-статья)	129
Д.Б. Кузиева. Аудиторлик текширувлари сифатини оширишда муҳимликни баҳолаш масалалари	132
М.Х. Ходжаева, Ю.Ш. Рахманова. Капитал қўйилмалар аудитини режалаштиришнинг босқичлари ва асосий тамойиллари	137
КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ	
С.Х. Суюнов, К.Б. Суюнова. Мактабгача таълим тизимини такомиллаштириш – мамлакат истиқболининг асосидир	140
Л.Ю. Хусайнова. Роль изучения иностранных языков для повышения качества подготовки высококвалифицированных специалистов	144
F.E. Jomonqulova, A.N. Muhamadiyev, M.Q.Nizomov Maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalarning o'rni	146
Н.С. Якубова, Ш.Ш. Муминова, Н.С. Джумаева. Тиббий фанларни ўқи-тишда замонавий таълим воситаларидан самарали фойдаланиш усуллари	150
ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР	
Статистика ва бухгалтерия баланси тамойиллари Қуръони каримда ҳарфлар, сўзлар ва сонлар боғлиқлигига ҳамоҳанг	154
АТАМАЛАР ТАЪРИФЛАРИ	
Кичик бизнес, хусусий ва оилавий тадбиркорликка оид атамалар луғати	

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

М.Э.Пўлатов – СамИСИ ректори, и.ф.д., профессор

МАРКЕТИНГ ТАДҚИҚОТЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ ВА СТРАТЕГИЯСИ ИШЛАБ ЧИҚИШНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада маркетинг тадқиқотлари турлари ва унинг таснифи, ҳар бирининг қисқача тавсифи ҳамда маркетинг тадқиқоти натижасида маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш ва уларнинг аҳамиятини очиқ бериш масалалари қараб чиқилган.

Калит сўзлар: маркетинг, стратегия, маркетинг стратегияси, маркетинг тадқиқоти, товар, рақобат, баҳо, бозор, истеъмолчи, рақобатбардошлик, маркетинг принциплари.

Маркетинг тадқиқотларининг турлари ва уларнинг таснифи ҳақида гап кетганда шуни таъкидлаш жоизки, мазкур жараённинг кўлами жуда кенг. У бевосита бир қанча йўналишларда амалга оширилади:

- бозорни тадқиқ қилади;
- истеъмолчи ва истеъмолчиларни тадқиқ қилади;
- ишлаб чиқараётган товари (хизмати)ни тадқиқ қилади;
- товари (иш, хизмати)нинг баҳосини тадқиқ қилади;
- рақобатдош корхоналарни тадқиқ қилади.

Ушбу йўналишларнинг ҳаммасида маркетинг тадқиқоти ўтказилади ва мазкур жараёнда унинг турли хилларидан фойдаланилади. Бироқ шундай турлари борки, улар нисбатан умумий ва барча жараёнда иштирок этиши мумкин. Буларга қуйидагиларни киритиш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Маркетинг тадқиқотларининг айрим белгилари бўйича таснифи

Таснифий белгилар	Тадқиқотларнинг турлари
Маркетинг тадқиқотларини ўтказиш усули бўйича	Кабинетда тадқиқ қилиш
	Дала тадқиқоти
Тадқиқотнинг мақсади бўйича	Ахтарувчи
	Ёзиб борувчи
	Таҳлил қилувчи
Ахборотларни тўплаш характери бўйича	Микдорий тадқиқотлар
	Сифатий тадқиқотлар

Маркетинг тадқиқотининг мазкур турлари хўжалик юритувчи субъектлар маркетингларига томонидан амалга оширилади. Шу туфайли маркетинглар қандай даражадаги корхона бўлмасин тадқиқот элементларини ва уни ўтказиш усулларини яхши билишлари лозим. Чунки юқори самарадорликни таъминлаш ва бозорда ўз ўрни ва аҳоли ўртасида нуфузини мустаҳкамлаб бориши учун мазкур корхонадаги мутахассислар ушбу талабларга жавоб берадиган бўлишлари керак.

Энди маркетинг тадқиқотлари турининг ҳар бири бўйича қисқача тавсифини қараб чиқиш мақсадга мувофиқ. Юқорида кўрганимиздек, маркетинг тадқиқотларининг турлари анча. Улар ҳар бир турининг мазмуни билан танишиш, улардан қай даражада фойдаланиш учун имконият беради. Мазкур тадқиқотлар ўзига хос бўлиб, асосан маркетингга тегишли. Шу туфайли ҳар бирининг қисқача тавсифини қараб чиқиш мақсадга мувофиқдир (2-жадвал).

2-жадвал

Маркетинг тадқиқотларининг турлари ва уларнинг тавсифи

Маркетинг тадқиқотларининг турлари	Маркетинг тадқиқотларининг мазмуни
Хона тадқиқоти	Тайёр ҳолдаги иккиламчи маълумотлар (нашр қилинган, олдиндан ҳисобот ва бошқа шаклларда тайёрланган) асосида хонада ўтказиладиган тадқиқот.
Дала тадқиқоти	Ҳамиша иккиламчи маълумотлар тадқиқотлар учун етарли бўлмаганда турли сўровлар, кузатишлар, анкеталар ва тажрибалар ёрдамида бирламчи маълумотларни тўплаш
Ахтарувчи тадқиқот	Муаммога чуқур кириб бориш ва уни ҳал қилишнинг мукамал йўллари ишлаб чиқиш мақсадида тегишли маълумотларни ва ғояларни тўплаш
Ёзиб бориловчи тадқиқот	Бевосита бозорда содир бўладиган ҳодисаларни ёзиб бориш асосида вазиятни ўрганиш ва уларни тизимлаштириш орқали тегишли стратегияни ишлаб чиқиш
Таҳлилий тадқиқот	Натижанинг ижобий ёки салбий ҳолати нималар эвазига содир бўлганлигини тегишли далиллар асосида чуқур ўрганиш
Микдорий тадқиқотлар	Турли таҳлилий усуллардан фойдаланган ҳолда ким, қаерда, қачон ва қанча деган саволларга жавоб топиш учун қилиниши
Сифатий тадқиқотлар	Турли таҳлилий усуллардан фойдаланган ҳолда нима, қандай, нима учун деган саволларга жавоб сифатий баҳолаш мақсадида чуқур таҳлилий ишларни амалга ошириш

Ушбу ҳолатлар маркетинг соҳасининг шу қирраси бўйича батафсил хулоса чиқариш учун асос бўлади. Чунки уларнинг ҳар бир тури тегишли тарзда тадқиқ қилинади. Бундай ҳолатда бемалол маркетинг тадқиқоти натижаси асосида маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш мумкин.

Ҳозирги пайтда маркетинг тадқиқоти натижасида маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш ва уларнинг аҳамиятини баҳолаш, бозордаги жараёнлар, ундаги тадбиркорлар таркиби ҳам тез ўзгариб бормоқда. Бундай бўлиши табиий. Чунки мамлакатимизда тадбиркорлик муҳити яратилди, булар учун кенг йўл очиб берилди. Бозорга янги-янги тадбиркорлар кириб келмоқда. Зеро, янги иш ўринлари ҳам, асосан шу тадбиркорлик эвазига кўпайиб бормоқда. Шундай шароитда ҳар бир субъект бозорда ўз ўрнини йўқотмасликка ҳаракат қилиб бориши лозим.

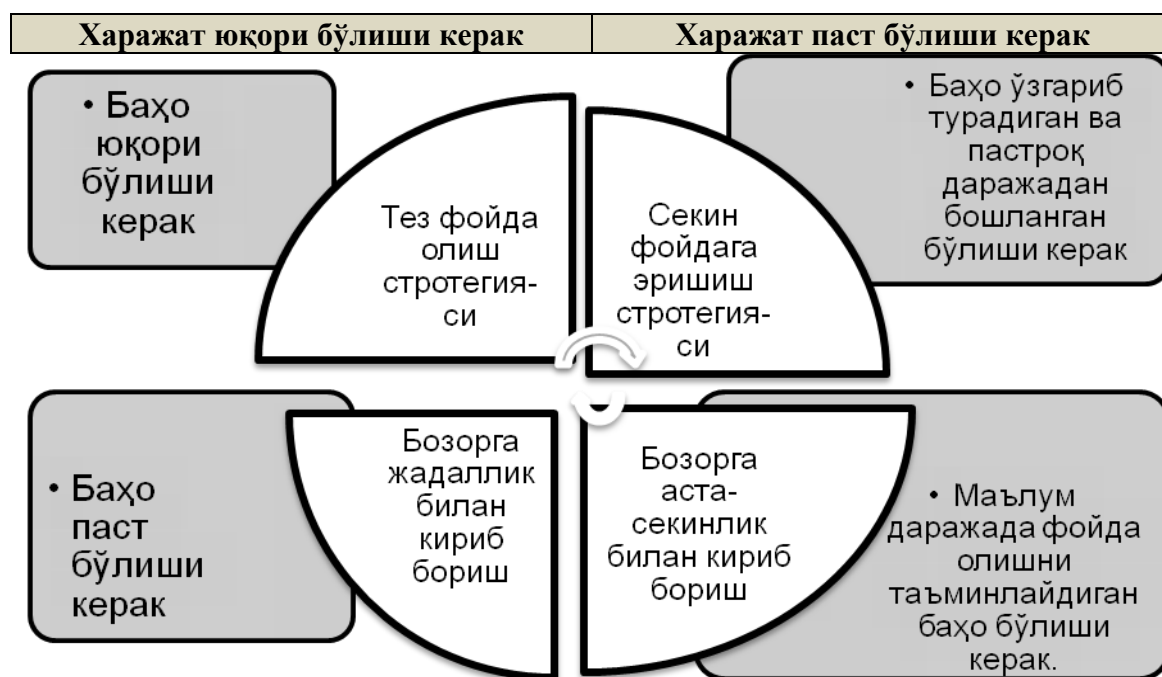
Мазкур ҳолат ҳар бир хўжалик юритувчи субъектлар маркетингларига томонидан шу субъектнинг маркетинг стратегиясини ишлаб чиққан бўлиши лозим. Бу қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ўзи иштирок этаётган бозорда яна мавқеини кенгайтириш стратегияси;
- бошқа бозорларга кириб бориш стратегияси;
- барча кучни самарали натижа бераётган бозорга ташлаш стратегияси;
- зарур бўлганда бозорни ўзгартириш стратегияси кабилар.

Булардан келиб чиқиб бозорга кириш стратегиясининг модели ишлаб чиқилиши ва доимий назоратда ушлаб турилиши лозим. Бу қуйидаги шаклга эга бўлади (1-расм).

Бозорга тез кириб тез ва кўп фойда олиш стратегиясини амалга ошириш учун харидорларни жалб қилиш бўйича кўпроқ харажат қилади ва кўпроқ куч сарфлашга тўғри келади.

Бозорга жадаллик билан кириб бориш стратегиясини амалга ошириш учун биринчидан, бозор ҳажми жиҳатидан катта бўлиши керак. Иккинчидан, бозордаги харидорлар тез ўзгариб турадиган, бозордаги товарларнинг ҳолатини билмайдиган

1-расм. Корхонанинг бозорда ўз мавқеини ушлаб туриш ва янги бозорга кириш стратегияси

бўлиши лозим. Учинчидан, бозорда рақобат юқори бўлиб, бир хил товарлар таркибида пастроқ баҳога сотилиши рағбатлантириладиган ҳолат ҳосил қилиниши лозим. Тўртинчидан, товарнинг нархини бир хилда ушлаб туриб, кўпроқ фойдага эришиши учун таварларнинг таннархини муттасил камайтириб боришга эришиладиган бўлиши лозим.

Секин фойдага эришиш стратегияси ўзини оқлаши учун ҳам чуқур маркетинг тадқиқотини ўтказиш лозим бўлади. Биринчидан, бозорнинг ҳажми унчалик катта бўлмайди. Иккинчидан, товар жуда кўп харидорлар учун таниш бўлиши керак. Чунки уларни жалб қилиш учун кўп харажат ва куч сарф қилинмайди. Учинчидан, харидорлар товарни олдиндан билганлиги учун қиммат сотиб олиш имконияти ва хоҳиши бўлиши лозим. Тўртинчидан, бозорда кучли рақобат бўлмаслиги керак.

Бозорга секин кириш стратегияси ҳам маълум даражада самарали бўлиши мумкин. Аммо мутахассислар аниқ вазиятни баҳолай билиши лозим. Биринчидан, бозорнинг кўлами катта бўлиши керак. Иккинчидан, харидорлар мазкур корхонанинг товари ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлиши лозим. Учинчидан, товарнинг баҳоси бозордаги бир хил товарларга нисбатан камроқ, аммо корхонага фойда келишини таъминлайдиган даражада бўлиши лозим. Тўртинчидан, бозорда рақобат унча катта бўлмаслиги керак.

Қайси стратегияни танлаш аниқ вазиятдан келиб чиқилади. Бунда барча ҳолатларни тўлиқ инобатга олиш лозим бўлади.

Маркетинг стратегиясини ишлаб чиқишда навбатдаги босқич уларнинг аниқ йўналишларини белгилашдан иборатдир. Бу қуйидагиларни ўз ичига олади (2-жадвал).

2-жадвал

Корхона маркетинг стратегиясининг рақобатбардошликни таъминлашга қаратилган асосий йўналишлари

Стратегиянинг йўналишлари	Стратегиянинг мазмуни
Дифференциациялаш	Рақобатчиларининг товарларига нисбатан қайсидир жиҳатидан (ранги, нархи, сифати, ўлчами кабилар) ижобий томонга фарқ қилишини таъминлаш
Паст нарх бўйича етакчиликни қўлга олиш	Имкон қадар тежамкор технологиялар билан арзон маҳсулот ишлаб чиқариб, бозорда ҳам рақобатчилари товарларига нисбатан арзон баҳода сотиш эвазига кўп маҳсулотни реализация қилишга эришиш
Ихтисослашиш	Бирорта товарни рақобатчиларга нисбатан бежирим ва юқори сифатда ишлаб чиқишга ихтисослашиш ва шу товар билан бозорда ўз мавқеини мустаҳкамлаш
Харидорга мослашиш	Айрим ҳолларда рақобатчиларда йўқ нарсаларни талаб қила-диган чекланган харидорларга мос товарларни ишлаб чиқиш. Масалан, овчилик анжомлари, махсус кийимлар ва ҳ.к.
Диверсификациялаш	Корхонанинг асосий маҳсулотини ишлаб чиқаришни камайтирмаган ҳолда бозор талабидан келиб чиқиб янги товарларни ишлаб чиқиш ва бозорга киритиш
Модернизациялаш	Товарнинг рақобатчиларга нисбатан бозоргирлигини таъминлаш учун уни ишлаб чиқариш технологиясини, қадоқлаш, ўраш каби жараёнларини замонавийлаштириш мақсадида янгилаш
Инновациялаш	Бозорни эгаллаш учун узлуксиз равишда янги ғояларни амалиётга жорий қилиб бориш

Мазкур корхонада маркетинг стратегиясининг рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилган асосий йўналишлари аниқ вазиятдан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилади ва уларга тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритилиб борилиши мумкин.

М.Э.Пулатов Типы маркетинговых исследований и теоретические вопросы разработки стратегии маркетинга Аннотация: в статье рассмотрены вопросы, касающиеся типов и классификации маркетинговых исследований, их определения и разработки маркетинговой стратегии на основе маркетинговых исследований. Ключевые слова: маркетинг, стратегия, маркетинговая стратегия, маркетинговое исследование, товар, конкуренция, цена, рынок, потребитель, конкурентоспособность, принципы маркетинга.	M.Pulatov Types of marketing research and theoretical issues of marketing strategy development Abstract: the article discusses issues related to the types and classification of marketing research, their definition and the development of a marketing strategy based on marketing research. Keywords: marketing, strategy, marketing strategy, marketing research, product, competition, price, market, consumer, competitiveness, marketing principles.
--	---

М.Қ.Пардаев – СамИСи профессори, и.ф.д.

ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ҲУДУДЛАРДА ИННОВАЦИОН ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишда ҳудудларда инновацион иқтисодиётни шакллантириш масалалари қараб чиқилган. Унда ҳаракатлар стратегияси қабул қилингандан кейинги қисқа даврда республикада бир қатор салмоқли натижаларга эришилганлиги аниқ йўналишлар бўйича кўрсатиб берилган. Шунингдек, бир қанча тавсиялар ҳам илгари сурилган. Жумладан, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти билан ҳамкорликда вилоятда “Хизмат кўрсатиш соҳасидаги инновацияларни синаб кўрадиган тажриба майдони”ни ташкил этиш лозимлиги, “Инновация ва инновацион ғояларни амалга ошириш механизмлари” мавзусида иқтисодий ўқувни ташкил қилиш ва унда етакчи олимлар ва тажрибали амалиётчиларни жалб қилган ҳолда мутахассисларни тизимли равишда инновациянинг назарий ва амалий ютуқларига ўқитиш масалаларини амалга ошириш мақсадга мувофиқлиги асосланган.

Калит сўзлар: ҳаракатлар стратегияси, инновация, инновацион иқтисодиёт, тажриба майдони, инновацион кластер, инновацион ғоя, омиллар, тараққиёт, янги босқич.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралда “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонининг эълон қилинганлиги, ушбу фармон билан мамлакатимизни 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҳаракатлар стратегиясини амалга ошириш бўйича дастурнинг тасдиқланганлиги, мамлакатимиз тараққиётининг янги босқичига асос бўлиб хизмат қилмоқда. Янги босқичнинг моҳияти Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифалар ижросини жадаллик билан амалга оширишдан иборатдир.

Мазкур стратегияни амалга ошириш бошланганидан ҳали икки йил ҳам тўлган эмас. Аммо шу қисқа даврда республикада бир қатор салмоқли натижаларга эришилди. Буларга:

валюта бозорини эркинлаштирилди;

иқтисодиётда янги тузилма ягона технологик занжирга бирлаштирилган корхоналар мажмуи кластерлар пайдо бўлди;

ташки иқтисодий фаолиятни ривожлантириш, экспорт салоҳиятини янада ошириш бўйича кенг қўламли тадбирлар амалга оширилмоқда ва изчил давом этмоқда;

маҳсулот ишлаб чиқариш масаласи янги модернизацияланган технологиялар асосида амалга ошириш йўлга қўйилди;

саноат корхоналари ва аграр секторни ислоҳ қилиш орқали таркибий ўзгаришларни амалга оширишга эришилмоқда;

маҳсулотларни сотишда бозор механизмларидан фойдаланиш босқичма-босқич такомиллаштирилди ва ушбу жараён давом этмоқда;

инвестициявий ва ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш бўйича бир қанча ишлар амалга оширилди ва ушбу жараён ҳам такомиллаштирилмоқда;

хусусий секторни равақ топтириш борасида ҳам, уларни эркинлаштириш ва тегишли имтиёзлар бериш бобида ҳам янги-янги чора-тадбирлар қўлланилиши йўлга қўйилди;

оилавий тадбиркорликка кенг йўл очиб берилиши баробарида ҳар бир киши ўзини-ўзи иш билан таъминлаш тамойилига ўтиши учун ҳам катта имкониятлар эшиги очилди;

мамлакатимиз ҳудудларини, айниқса, қишлоқ жойларини комплекс ривожлантиришнинг самарали шакл ва услубларини жорий этиш масаласига ҳам ҳал бўлмоқда;

аҳолининг фаровонлигини таъминлаш, турмуш даражасини яхшилаш, ҳаёт сифатини ошириш борасида муайян чоралар кўрилди ва кўрилмоқда.

Кўриниб турибдики, мамлакатимизнинг стратегик тараққиётини таъминлаш учун кенг қўламли ишлар амалга оширилди. Шу билан бирга бугунги кунда амалга оширилиши лозим бўлган бир қатор масалалар ҳам мавжуд. Булар саноат корхоналарини модернизация қилиш ва уларни инновацион иқтисодиётга мос ҳолда ривожлантириш, аграр секторни ислоҳ қилиш, қишлоқ жойларга саноатни олиб кириш орқали иқтисодиётнинг мутаносиб ривожланишини таъминлаш, мамлакатнинг экспорт салоҳиятини тайёр маҳсулотлар эвазига янада ошириш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш, ҳудудларни, айниқса, қишлоқ жойларини комплекс ривожлантиришнинг самарали шакл ва услубларини жорий этиш, ташкил қилинаётган ҳар бир кластерда илм-фаннинг мавжудлигини таъминлаш каби масалалардан иборат. Ушбу долзарб вазифаларни ҳал қилишда илмий ёндашувларга асосланган таҳлил ва тадқиқотлар муҳим аҳамият касб этади. Буни амалга ошириш учун эса, назария билан таълим ҳамда амалиётнинг интеграцияси шаклланган бўлиши лозим. Аммо бу борада ҳали қилинадиган ишлар кўлами жуда кенг.

Мазкур йўналишдаги салмоқли муаммолардан бири “Инновацион иқтисодиёт” категориясининг мазмун-моҳиятини очиб беришни тақозо қилади. Чунки, ҳозирги пайтларда, мазкур масала бўйича жуда кўп адабиётлар нашр қилинмоқда. Аммо инновацион иқтисодиёт қанақа бўлиши, қандай иқтисодиётни инновацион иқтисодиёт, деб айтиш кераклиги хусусида аниқ тавсиялар йўқ.

Инновацион иқтисодиётни шакллантириш борасида гап кетганда, асосий эътибор иқтисодиётга инновацион омилларни жорий қилиш масаласига қаратилмоқда. Бугунги кунда халқаро тажриба ва амалиётида илмий-инновацион ривожланишини таъминлашда ресурстежамкор ва инновацион омилларни кучайтириш орқали иқтисодиётда таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш масалаларига алоҳида аҳамият берилмоқда. Албатта булар иқтисодиёт тармоқлари рақобатбардошлилигини оширишга хизмат қилади. Масаланинг ижтимоий жиҳати – аҳоли реал даромадлари ва бандлигини ошириш масалаларини ҳал қилишга ёрдам беради.

Бугунги кунда инновацион иқтисодиётни шакллантириш билан боғлиқ бўлган бир қанча муаммолар ҳам йўқ эмас. Мазкур муаммоларни ҳал қилиш учун саноат сиёсатида қўллаб-қувватланиши лозим бўлган тармоқларни аниқлаш, уларнинг стратегик ривожланишини таъминлашда тегишли омилларнинг ролини белгилаш, ишлаб чиқариш, илм-фан ва таълим интеграциясини амалга ошириш, инновацион корпоратив ҳамкорлик алоқаларини жадаллаштириш йўллари кўрсатиб беришдан иборат. Ушбу муаммолар ўз-ўзидан ҳал бўлмайди. Бунинг учун бир қанча ташкилий-иқтисодий тадбирларни амалга оширишга тўғри келади. Хусусан, инновацион ривожланишни фаоллаштиришда институционал ва макроиқтисодий устуворликлар, инновацион иқтисодиётни шакллантириш шароитида “рақамли банклар” фаолиятини тараққий эттириш, молиявий механизмни тубдан ислоҳ қилишда инновацион фаолиятни рағбатлантириш лозим бўлади. Ушбу жараёнда жуда кўп муаммолар молиявий бозордаги муаммолар ва уларнинг ечимлари билан боғлиқдир.

Жаҳон амалиёти тажрибасидан кўриниб турибдики, ҳар қандай мамлакатнинг, ундаги ҳўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий тараққиёти, асосан инновацион ғояларнинг амалиётга жорий қилинишига асосланади. Инновация фан ва техника ютуқлари сифатида иқтисодиётни модернизация қилишда ҳам, моддий-техника базасини такомиллаштиришда ҳам, ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) соҳасини диверсификация қилишда ҳам, иқтисодий-ижтимоий ҳаётимизга янги ғояларни киритишда ҳам, иқтисодиётда фаолият кўрсатаётган ходимлар меҳнатини оддий жисмоний меҳнатдан ақлий меҳнатга айлантиришда ҳам, мамлакат ва

худудларнинг рақобатбардошлигини таъминлашда ҳам, аҳолининг яшаш сифати ва даражасини оширишда ҳам асосий омил бўлиб хизмат қилади. Шу туфайли мазкур масалага мамлакатимизда ҳам катта эътибор қаратилмоқда.

Бу вилоятимиз учун ҳам жуда аҳамиятлидир. Буларни инобатга олиб, инновацион тараққиётга эришиш учун айрим ташкилий масалаларни ҳам амалга ошириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Буларни қуйидагича изоҳлаш мумкин.

Ҳозирги пайтда мамлакатимиз, хусусан вилоятимиз янгилашиш, тараққиётнинг янги босқичини бошидан кечирмоқда. Шу туфайли олимларимиз ва мутахассисларимиз томонидан инновацион ғоялар кўплаб пайдо бўлмоқда. Аммо тан олиб айтиш керак, улар вилоят миқёсида юзага чиқмасдан қолиб кетмоқда. Чунки вилоятимиз бўйича мазкур масалани мувофиқлаштирадиган бирорта ташкилот йўқлиги ҳам сабаб бўлмоқда. Буларни инобатга олиб, вилоятда “Инновацион ғояларни жамлаш ва жорий қилиш бўйича мувофиқлаштирувчи кенгаш” ташкил қилиниши мақсадга мувофиқ, деб ўйлайман. Агар бунга эришилса, вилоятимиз бўйича барча назарий ва амалий инновацион ривожланиш ғоялари, таклифлар жамланади ва уларни амалга ошириш йўллари жамоавий тарзда олимлар ва мутахассислар кўмагида ишлаб чиқилади.

Инновацион ғояларни мувофиқлаштирувчи кенгашнинг йўқлиги туфайли, уларни жамлаш механизми ҳам ишлаб чиқилмаган. Шу туфайли юқорида таклиф қилинган кенгаш таркибига Олий ўқув юртларининг илмий ва инновацион ишлари бўйича проректорлари, етакчи олимлар ва мутахассислар киритилиши ва бу ташкилотни бевосита ҳокимлик қошида ташкил қилиниши лозим, деб ўйлаймиз. Ҳар бир олий ўқув юрти ўзларида мавжуд бўлган инновацион ғояларни расмий равишда тақдим этади ва Кенгашда атрофлича ўрганилади ва яроқчилари амалиётга тавсия қилинади. Инновацион ғоя муаллифига кенгаш томонидан муаллифлик ҳуқуқини сақлаб қоладиган тегишли ҳужжат берилади. Агар зарур деб топилса патент олишгача бўлган тадбирларни кенгаш томонидан амалга оширилиши мумкин.

Вилоятда хизмат кўрсатиш соҳаси жадал ривожланмоқда. Аммо бизда инновацион ғояларни синовдан ўтказиш имконияти йўқлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Фикримча, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти билан ҳамкорликда вилоятда “Хизмат кўрсатиш соҳасидаги инновацияларни синаб кўрадиган тажриба майдони”ни ташкил этиш лозим, деб ҳисоблайман. Шундагина вилоятда яратилган инновацион ғоялар вилоят иқтисодиётига хизмат қилиш имконияти пайдо бўлади. Бунга олимлар, мутахассислар, тадбиркорлар бир ёқадан бош чиқариб ҳамжиҳатликда фаолият кўрсатишлари лозим.

Вилоятда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришдан манфаатдор ташкилотлар жуда кўп. Уларнинг бир қисми соҳада фаолият кўрсатаётган субъектлар бўлса, бошқа қисми улардан манфаатдор давлат идоралари (солиқ, молия, статистика бошқармалари), банк, бозор кабилардир. Улар ҳам бир-бири билан айри ҳолда фаолият кўрсатмоқда. Вилоятнинг хусусиятидан келиб чиқиб, ушбу идоралар раҳбарларини ҳам мувофиқлаштирадиган ташкилотни ташкил қилиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Бунинг учун вилоятда “Хизмат кўрсатиш соҳаси кластери”ни ташкил қилиш лозим ва мақсадга мувофиқдир. Мазкур кластерга хизмат кўрсатиш билан боғлиқ субъектлар билан биргаликда уларнинг ривожланишидан манфаатдор вилоятдаги барча ташкилотлар ҳам киритилиши лозим. Мазкур кластерда вақти-вақти билан ҳақиқий ҳолат таҳлил қилиниб ҳокимият ва бошқа ташкилотларга тегишли тавсиялар бериб борилади. Бу бошқарув қарорларининг илмий асосланганлик даражасини оширади.

Бевосита инновацияларни амалиётга жорий қилишга масъул шахслар, яъни кўпгина ташкилот раҳбарлари ва мутахассислар ҳам инновациянинг назарий масалаларини, унинг мазмун-моҳиятини чуқур билишмайди. Чунки булар яқинда пайдо бўлган. Аммо ўта зарур тадбирлардандир. Ушбу ҳолатга барҳам бериш учун вилоят миқёсида “Инновация ва инновацион ғояларни амалга ошириш механизмлари”

мавзусида иқтисодий ўқувни ташкил қилиш ва унда етакчи олимлар ва тажрибали амалиётчиларни жалб қилган ҳолда мутахассисларни тизимли равишда ўқитишни амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Вилоятда фаолият кўрсатаётган мутахассислар инновациянинг нималигини ва унинг қандай самара беришини чуқур англаб олишлари лозим. Натижада уларнинг ҳар бирида инновацион ғояларнинг пайдо бўлиши ва уларни амалиётга тадбиқ этиш механизмни амалга ошириш имконияти ва билим савияси шаклланади. Муҳими, вилоятимиз иқтисодиёти инновацион йўл билан ривожланиш босқичига ўтади. Бу унинг сифати ва рақобатбардошлигини таъминлайдиган муҳим омиллардандир.

Хизмат кўрсатиш соҳаси, айниқса туризм соҳаларининг статистикаси етарли даражада ривожланмаган. Хизмат кўрсатиш билан боғлиқ жуда кўп маълумотлар ҳисобга олинмайди. Соҳани тўғри ҳисобга олиб боришни йўлга қўйиш учун “Хизмат кўрсатиш соҳаси статистикасини такомиллаштириш” бўйича тадқиқотлар олиб бориш ва уни амалиётга жорий қилиш мақсадида услубий тавсияни ишлаб чиқиш ва уни шакллантиришда олимлар билан амалиётчиларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш лозим. Ҳозирги пайтда ялпи ҳудудий маҳсулотда хизмат кўрсатиш соҳасининг улуши катта. Агар ушбу тадбирлар амалга оширилса, унинг реал ҳисоб-китобига янада аниқлик киритилади. Энг муҳими мазкур масалани ривожлантириш бўйича тегишли қарорларни қабул қилишда илмий асосланган тавсиялар ишлаб чиқиш имконияти туғилади, деб ўйлайман.

Вилоят иқтисодиётининг алоҳида тармоқлари бўйича инновацион ғоялар илмий мунозаралари тарқоқ ҳолда амалга оширилмоқда. Бу жараёни мувофиқлаштириш учун ҳар йили бир марта юқоридаги кенгаш раҳбарлигида “Инновацион ғояларни амалга ошириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари” мавзусида илмий-амалий конференцияни ташкил қилиш ва уни анъанавий тарзда мунтазам ўтказиб бориш мақсадга мувофиқ. Олимлар ва мутахассисларнинг илмий ишланмалари, инновацион ғояларининг қайси қисми вилоятнинг қайси соҳасига жорий қилинди, ундаги кузатилган қийинчиликлар нималардан иборат ва уни қандай бартараф қилиш мумкинлиги тўғрисида тегишли илмий тавсиялар ишлаб чиқилади.

Бизнинг иқтисодиётимиз ижтимоий йўналтирилган бўлишига қарамасдан мамлакатимизда, хусусан вилоятимизда ҳам “Ижтимоий хизматлар тадбиркорлиги” суёт шаклланган ва улар кескин ривожланган эмас. Натижада мазкур соҳани ривожлантириш асосан давлат ва маҳаллий бюджет ҳисобидан амалга оширилмоқда. Буларни инобатга олиб, вилоятда “Ижтимоий хизматлар тадбиркорлик тизими”ни яратиш лозим. Буларни ташкил қилиш ва тегишли имтиёзлар бериш бўйича меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилинишига эришиш, мақсадга мувофиқ. Агар ушбу тадбирлар амалга оширилса, вилоятимизда таълим, маданий, тиббий, спорт ва соғломлаштириш хизматлари, кам таъминланган ва ёрдамга муҳтож аҳоли қатламнинг дам олишини ташкил қилиш, экологик муҳитни яхшилаш кабилар билан боғлиқ яшашнинг сифат даражасига кўтарилишини таъминлашга хизмат қиладиган турлари ривожланади.

Инновацион ғояларни ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ қилиш маълум даражада маблағни талаб қилади. Аммо вилоятда бундай маблағнинг йўқлиги ушбу жараёнинг ривожланишини рағбатлантирмайди. Бозор муносабатлари шароитида рағбатлантириш механизмнинг тўғри йўлга қўйилиши, тараққиётнинг асосий омили бўлиб ҳисобланади. Буни инобатга олиб, вилоятда “Инновацияларни жорий қилиш фонди”ни ташкил этиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Бу фонд ҳар бир субъектлар оборотидан маълум фоизда ажратмалар (бадаллар) эвазига шакллантириши мумкин. Мазкур маблағларни инновацияларни молиялаштиришга сарфлаш, мақсадга мувофиқ. Агар бунга эришилса, вилоятда инновацион ғояларни амалиётга жорий қилишни

рағбатлантириш ва шу орқали иқтисодиётда юқори самарадорликка эришиш имконияти туғилади, деб ўйлайман.

М.К.Пардаев Вопросы формирования инновационной экономики в регионах при реализации Стратегии действий Аннотация: в статье рассмотрены вопросы формирования инновационной экономики в регионах при реализации Стратегии действий. В ней отображено по конкретным направлениям достижения ряда значимых результатов в республике за тот короткий период, как была утверждена Стратегия действий. Также, выдвинуты несколько рекомендаций. В частности, обоснована необходимость организации в сотрудничестве с Самаркандским институтом экономики и сервиса «опытной площадки по испытанию инноваций в сфере услуг», организации экономических чтений на тему «Инновации и механизмы реализации инновационных идей» и привлечение к ним ведущих ученых и опытных практиков с целью системного обучения специалистов теоретическим и практическим знаниям в области инноваций. Ключевые слова: стратегия действий, инновация, инновационная экономика, опытная площадка, инновационный кластер, инновационная идея, факторы, развитие, новый этап.	M.Pardaev Issues of formation of an innovative economy in the regions during the implementation of the Strategy of Actions Abstract: the article deals with the formation of an innovative economy in the regions during the implementation of the Strategy of Actions. It reflects on specific areas of achievement of a number of significant results in the republic during the short period as the Strategy of Actions was approved. Also, several recommendations have been made. In particular, the necessity of organizing, in cooperation with the Samarkand Institute of Economics and Service, an “experimental platform for testing innovations in the service sector”, organizing economic readings on the theme “Innovations and mechanisms for implementing innovative ideas” and attracting leading scientists and experienced practitioners to training specialists in theoretical and practical knowledge in the field of innovation. Keywords: strategy of actions, innovation, innovative economy, experimental platform, innovative cluster, innovative idea, factors, development, new stage.
--	---

Баходирхон Сафаров – доктор экономических наук, доцент СамГУ

РОЛЬ И МЕСТО УКАЗОВ ПРЕЗИДЕНТА В ПЕРИОД ПЕРЕМЕН В ЭКОНОМИКЕ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: анализируются роль и место указов Президента РУз В период перемен в экономике Узбекистана. Определен принцип восполняющего нормотворчества; сформулированы его основные признаки. Показаны статистические данные по изданным указам Президента РУз и принятым законам; выявлена их взаимосвязь.

Ключевые слова: закон, указы Президента РУз, законодательство, восполняющее нормотворчество, регламентарная власть.

Акты Президента Республики Узбекистан были изучены во многих научных исследованиях. Правовой статус главы государства вызывает интерес в первую очередь тем, что форма правления в Республики Узбекистан является уникальной как по форме, так и по содержанию. Она объединила в себе черты сильного компетентного руководителя страны вместе с признаками демократии, что выражается в наличии известных принципов сдержек и противовесов, признания верховенства права, монополии народа на власть в стране и т.д.

Для того, чтобы сформировать более четкое представление об основных актах Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева, обратимся к результатам проведенного анализа по изданным указам Президента по приоритетным направлениям развития экономики и поддержки активного предпринимательства в 2018 году.

В соответствии с Государственной программой по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан на 2017–2021 годы в **«Год поддержки активного предпринимательства, инновационных идей и технологий»** по третьему направлению «Приоритетные направления развития экономики и поддержки активного предпринимательства» продолжается реализация ряда мер.

За первое полугодие 2018 года был принят ряд очень важных Указов и Постановлений Президента Республики Узбекистан и Кабинета Министров, разработаны и утверждены «дорожные карты» и программы мер.

Следует отметить, что в последние годы именно благодаря активизации открытой внешней политики достигаются прорывные результаты в укреплении многопланового и взаимовыгодного сотрудничества с зарубежными странами, на качественно новый уровень выходят отношения с государствами Центральной Азии, значительно расширяются торгово-экономические и культурно-гуманитарные связи, устанавливается конструктивное взаимодействие с международными организациями и диалог с соотечественниками за рубежом, решаются актуальные международные и региональные проблемы.

Кроме того, в соответствии с постановлением Президента Республики Узбекистана от 4 июля 2018 года **«О дальнейших мерах по оптимизации порядка въезда иностранных граждан в Республику Узбекистан»** с 15 июля 2018 года введена система оформления и выдачи электронных въездных виз в Узбекистане E-VISA.UZ и отменено обязательное обращение иностранных граждан в дипломатические представительства и консульские учреждения Узбекистана за рубежом. Здесь следует отметить, что за первое полугодие, меры принятые с начала года, позволили в два раза увеличить турпоток в Республику Узбекистан – до 2,2 миллиона, это на 93% выше показателей аналогичного периода 2017 года.

2018 год является годом поиска путей широкого применения инновационных технологий в разработке и применении современных розничных платежных систем, интегрированных с ведущими международными платежными системами. В связи с этим, 23 марта 2018 года было принято Постановление Президента Республики Узбекистан **«О дополнительных мерах по повышению доступности банковских услуг»**.

В настоящее время ведется практическая работа по активному развитию и стимулированию повсеместного использования технологий бесконтактных платежей, в том числе с использованием международных платежных систем, таких, как PayPal, Alipay, Visa и Mastercard.

Большое внимание уделяется вопросам коренного совершенствования порядка и методологии организации налогового администрирования и контроля, а также приведению данной системы в соответствие с требованиями передовых международных стандартов.

Исходя из поставленной задачи, 29 июня 2018 года Указом Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева утверждена **«Концепция совершенствования налоговой политики Республики Узбекистан»**. Данная концепция направлена на снижение налогового бремени, упрощение системы налогообложения, совершенствование налогового администрирования и разработана с учетом рекомендаций Международного валютного фонда, Всемирного банка и

международных экспертов. Следует отметить, что проект данной концепции прошел широкое общественное обсуждение.

При этом с 1 января 2019 года снижаются ставки акцизного налога по 790 товарным позициям. Это предусмотрено приложением к Постановлению Президента Республики Узбекистан **«О мерах по дальнейшему упорядочению внешнеэкономической деятельности и совершенствованию системы таможенно-тарифного регулирования Республики Узбекистан»**. Проект Налогового кодекса в новой редакции должен быть разработан до 1 декабря текущего года.

В ряде своих выступлений Президент Республики Узбекистан Ш. М. Мирзиёев подчеркнул необходимость коренного совершенствования таможенного законодательства и необходимость приведения данной сферы в соответствие с требованиями передовых международных стандартов.

Исходя из этого, 12 апреля 2018 года Президента Республики Узбекистан подписал Указ **«О мерах по коренному совершенствованию деятельности органов Государственной Таможенной службы Республики Узбекистан»**. Документ направлен на кардинальное улучшение деятельности таможенных органов и системы таможенного администрирования на основе общепринятых международных норм и стандартов, а также создание благоприятных условий для ускоренного развития предпринимательства и туризма. В данном Указе определены важнейшие направления реформирования таможенных органов Республики Узбекистан.

При этом с 1 января 2019 года снижаются ставки таможенных пошлин по 3410 товарным позициям. В их числе – отмена пошлин на ввоз более 200 наименований товара. Всего же нулевые ставки установлены на 72% из 11300 импортируемых товаров. Это предусмотрено приложением к постановлению Президента **«О мерах по дальнейшему упорядочению внешнеэкономической деятельности и совершенствованию системы таможенно-тарифного регулирования Республики Узбекистан»**, который был принят 29 июня 2018 года.

Важный аспект роста уровня жизни, жизнеобеспечения граждан и успешной реализации осуществляемых реформ связан с продовольственной безопасностью, а также с диверсификацией производства сельскохозяйственной продукции и повышением урожайности сельскохозяйственных культур.

Говоря о продовольственной безопасности и необходимости повышения урожайности сельхозкультур нельзя не остановиться на важной задаче, которая связана с внедрением рыночных механизмов в производство, продажу и переработку хлопка-сырца, прежде всего с учётом материальной заинтересованности самих производителей.

Логическим продолжением осуществляемых процессов в данной отрасли стало принятое 28 февраля 2018 года Постановление Президента Республики Узбекистан **«О мерах по коренному совершенствованию системы финансирования производства хлопка-сырца и зерновых колосовых»**, которое направлено на дальнейшее развитие производства хлопка-сырца и зерновых колосовых. Также, данное Постановление подразумевает широкое применение рыночных отношений в Республике, для глубокого улучшения финансирования и механизмов расчета в сельском хозяйстве, что должно позволить улучшить финансово-экономическое положение предприятий-производителей сельскохозяйственной продукции, повысить их рентабельность и обеспечить постоянный рост выращиваемой продукции.

Руководство республики, осознавая важную роль предпринимательства в успешной реализации реформ, осуществляет политику активной его поддержки. Данная поддержка получила свое отражение и в Госпрограмме по реализации Стратегии действий в 2018 году, где поставлена задача в корне пересмотреть систему проверок деятельности субъектов предпринимательства.

В связи с этим в Узбекистане сроком на два года объявлен мораторий на проведение проверок финансово-хозяйственной деятельности субъектов предпринимательства, за исключением проверок, проводимых в рамках уголовных дел и в связи с ликвидацией юридического лица. Это предусмотрено Указом Президента от 22 января 2018 года, которым утверждена Государственная программа по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 - 2021 годах в **«Год поддержки активного предпринимательства, инновационных идей и технологий»**.

В соответствии с вышеназванным Указом, с 1 апреля 2018 года упразднен Республиканский совет по координации деятельности контролирующих органов с передачей органам прокуратуры высвобождаемых 228 штатных единиц органов государственной налоговой службы.

15 февраля 2018 года издан Указ Президента Республики Узбекистан **«О дополнительных мерах по повышению эффективности деятельности органов прокуратуры в обеспечении исполнения принимаемых нормативно-правовых актов»**. В соответствии с данным Указом, в структуре Генеральной прокуратуры образовано Управление по надзору за исполнением решений Президента Республики Узбекистан.

Управление осуществляет системный надзор за исполнением решений и поручений Президента Республики Узбекистан, в т.ч. с проведением изучения на местах, в ходе которых было обеспечено исполнение 36 решений и поручений Президента, имеющих важное значение в ускоренном социально-экономическом развитии регионов.

Говоря о необходимости поддержки предпринимательской деятельности следует остановиться на проблеме сокращения и упрощения процедур разрешения и лицензирования в сфере предпринимательства. Для решения данной проблемы 11 апреля 2018 года издан Указ Президента Узбекистана **«О мерах по дальнейшему сокращению и упрощению лицензионных и разрешительных процедур в сфере предпринимательской деятельности, а также улучшению условий ведения бизнеса»**.

В соответствии с данным документом отменены 7 лицензий, 35 разрешительных процедур, а также часть лицензий и разрешительных процедур объединены. Также, ряд лицензий и разрешительные документы отменены/объединены, а также внесены изменения в нормативные документы, регламентирующие деятельность. Также, в Указе определены следующие приоритетные направления государственной политики в области лицензирования и разрешительных процедур в сфере предпринимательской деятельности.

В целях устранения бюрократических преград на пути развития бизнеса, дальнейшего укрепления правовых механизмов защиты субъектов предпринимательства, улучшения инвестиционного климата и деловой среды в стране 27 июля 2018 года издан Указ Президента Узбекистана **«О мерах по дальнейшему совершенствованию системы защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательства»**.

Этот Указ поможет решить в сфере предпринимательской деятельности ряд системных проблем, решение которых позволит устранить имеющиеся препятствия на пути развития бизнеса, привлечь иностранные инвестиции в страну и обеспечить гарантированную защиту прав и законных интересов предпринимателей.

Так, за последние 5 лет рейтинг Республики Узбекистан в ежегодном отчете Всемирного банка и Международной финансовой корпорации «Ведение бизнеса» улучшился более чем в 2 раза — с 166-места в 2012 году до 74-места в 2017 году среди 190 стран мира. При этом в последнем докладе наша страна вошла в первую десятку

стран-реформаторов по показателю создания наиболее благоприятных условий для ведения бизнеса.

Для решения данной проблемы 13 июля 2018 года издано Постановление Президента Узбекистана «О мерах по дальнейшему улучшению рейтинга Республики Узбекистан в ежегодном отчете всемирного банка и международной финансовой корпорации «Ведение бизнеса»»

В целях дальнейшего улучшения инвестиционного климата в стране, стимулирования привлечения прямых инвестиций, укрепления доверия инвесторов к последовательности государственной политики в данном направлении и повышения ответственности государственных структур в работе с инвесторами 1 августа 2018 года был также издан Указ Президента Узбекистана «О мерах по кардинальному улучшению инвестиционного климата в Республике Узбекистан».

Главными приоритетами своей политики Президент Шавкат Мирзиёев определил активизацию экономики Узбекистана, налаживание взаимодействия со своими региональными соседями для решения пограничных и водных проблем, восстановления энергетического сотрудничества, транспортной инфраструктуры и либерализации визового режима. Наряду с этим, особую важность решения Президента придают развитию консолидированных транспортных связей с региональными соседями, что в свою очередь, будет способствовать расширению торговли и увеличению объемов экспорта Узбекистана.

Список использованной литературы

1. Кокурин Д.И. Инновационная деятельность. – М.: Экзамен, 2001. С. 2.
- Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Эксмо, 2007.- 864 с.
3. www.lex.uz

Б.Сафаров Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорларини иқтисодий тизимини ўзгаришлари давридаги ўрни Аннотация: мақолада ҳозирги вақтда Ўзбекистонда шаклланган давлат бошқаруви тизими ўзига хос мундарижа ва тузилишга эга эканлиги билан дунё сиёсатдонлари эътиборини тортмоқда. Бу тизимда давлат раҳбарининг кучли ва ёрқин иқтидори билан демократик тамойиллар уйғунлашуви ўз аксини топган. Шунингдек, мақолада мамлакатда sanoatни модернизация қилиш, янги технологияларни жорий этиш, хом ашёни қайта ишлашга йўналтирилган дастурлар ижросига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Калит сўзлар: Президент, қарор, фармон, ислохотлар, иқтисодиёт.	B.Safarov The role of the decrees of the President of the Republic of Uzbekistan in the era of changes in the economy Abstract: In this article, the author analyzes the role and place of decrees of the President of the Uzbekistan in the system of legislation. Researcher defines the principle of complementary rulemaking, formulates its main features. In the article are shown statistics adopted Decrees of the President of Uzbekistan and legislation of Uzbekistan, revealed their relationship. Keywords: legislation, complementary rulemaking, decrees and orders of Uzbekistan President, executive orders.
--	---

ИННОВАЦИЯ

Ш.С.Олтаев – СамИСИ катта ўқитувчиси, и.ф.н.,

Ў.Р.Зубайдуллаев – СамИСИ ассистенти

БАНДЛИКНИ ИННОВАЦИОН ТАРТИБГА СОЛИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: мақолада бандликни инновацион тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш масалалари ёритилган. Унда инновацион фаолиятни ўрганиш, унинг назарий масалаларини тадқиқ қилиш ва амалиётга жорий қилиш борасида бир қанча муаммолар борлиги қайд этилган. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш бўйича ташкилий-иқтисодий механизмларни такомиллаштириш масалалари қараб чиқилган. Қўйилган мақсадларга эришишда меҳнат бозорига инновацион ғояларнинг бевосита ва билвосита таъсири кўрсатилган.

Калит сўзлар: инновация, инновацион ғоя, бандлик, ишсизлик, ишланма, техника, технология, модернизация, диверсификация.

Аҳоли бандлигини муайян даражада барқарор ушлаб туриш ҳар қандай мамлакат олдида турган мураккаб вазифалардан саналади. Бандлик соҳасида бозорнинг ўзини-ўзи автоматик суръатда тартибга солиш жараёнига таъсири ҳар доим ҳам сезилмайди. Шу сабабли бозор иқтисодиётига йўналтирилган барча мамлакатларда доимий бандлик соҳасига таъсир кўрсатиш шакллари ва воситалари жиҳатидан эгилувчан чораларни қўллаш асосида бандликни тартибга солиш сиёсати амалга оширилмоқда. Аҳолининг тўлиқ ва самарали бандлигини таъминлаш ҳар қандай демократик жамиятнинг муҳим вазифаларидан биридир.

Бандлик – аҳоли турмуш даражаси ва сифатини тавсифлайдиган муҳим макроиқтисодий кўрсаткичлардан биридир. Ўзбекистонда “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида” ги қонунга кўра 16 ёшдан пенсия ёшигача бўлган, иш изловчи, ишлашга, касбий тайёргарлик ва қайта тайёргарликдан ўтишга лаёқатли шахслар ишсизлар сафида эътироф этилади. Иш билан банд бўлганлар ва ишсизлар умумий сони ишчи кучини ташкил қилади. Ишчи кучига ишлаётган, уй хўжалигида шуғулланаётган, ўз ишини бошлаган ҳамда иш излаётганлар киритилади. Болалар, меҳнат фаолиятига лаёқатсиз шахслар, нафақа олувчилар, таълим олаётган ёшлар, ногирон ва ҳарбий хизматдагилар бунга киритилмайди.

Бундан маълум бўладики, меҳнатга лаёқатли аҳоли қатламларини бутунлай банд қилишга эришиб бўлмайди. Чунки, бирлари ишчи кучи таркибига кирса, бошқалари ундан чиқади, учинчилари ишдан бўшатилади ёки уларнинг ўзлари бўшайди, тўртинчилари эса иш излаш ҳолатида бўлади, яъни ишчи кучининг меъёрида ҳаракатланиши юз беради ва унинг бир қисми қайсидир вақт оралиғида ишсиз бўлади. Масалан, АҚШда ишчи кучининг бешдан бир қисми ҳар йили ўз иш жойини ўзгартиради. Даврий ишсизлик мавжуд бўлмаганда, бандлик тўлиқ бўлади: тўлиқ бандликка эришиш учун айланма ҳаракат ва таркибий ишсизлик ҳисобга олинмайди. Шу жиҳатдан қаралса, тўлиқ бандлик ишсизлик мавжуд эмаслигини билдирмайди.

Ғарб услубиятига кўра, ишсизликнинг табиий даражаси тўлиқ бандлик шароитида айланма ҳаракат ва таркибий ишсизлик йиғиндиси сифатида қабул қилинган. Ишсизликни ҳисоблаш учун турли кўрсаткичлардан фойдаланилади. Халқаро меҳнат ташкилоти томонидан қабул қилинган ишсизлик меъёри – ишсизлар умумий сони иш кучи сонига фоизларда ифодаланган нисбати сифатида аниқланади. Ғарблик иқтисодчилар ишсизликнинг табиий даражаси 5-6 фоизгача оралиқда бўлишини тўла меъёрий ва муқаррар деб ҳисоблайди. Агар ишчи кучининг бандлиги 94-95 фоизни ташкил қилса, бу меҳнатга лаёқатли аҳолининг тўлиқ бандлигига эришилганини билдиради.

Бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида давлат ҳар бир кишини кафолатли ши жойи билан таъминлаш мажбуриятини олмайди. Қоплаш тартибида ишсизлик мақоми белгиланган, ишсизлар рўйхати ошкоралаштирилган, нафақалар тўлови, қайта ўқитиш ташкил қилинмоқда. Шу сабабли айни пайтда бандлик муаммолари бўйича нуқтаи назарлар ҳам ўзгарди. Яъни, бандликнинг шакл ва турлари эркин танлаш бўйича қарашлар системаси вужудга келди, ҳар бир киши меҳнат фаолиятининг тури ва жойини эркин танлаш ҳуқуқига эга. Қонунга мувофиқ, ҳар бир фуқаро ўзи хоҳлаган лекин қонунга зид келмайдиган исталган ижтимоий фойдали фаолият турини ва иш жойини эркин танлаши мумкин, яъни ихтиёрий меҳнат қилишнинг демократик тамойиллари мавжуд.

Якка тартибдаги меҳнат ва тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ижтимоий ишлаб чиқариш тартибида қайд этиладиган меҳнат мақомини олган. Тенг қулайлик тамойилларида ўриндошлик асосида ишлаш, вақтинчалик иш, бандликнинг эпизодик шакллари, эгилувчан, сирғанма график бўйича иш ўринлари бўлиши зарур. Бу каби меҳнат шакллариининг муҳим аҳамияти шундаки, уларнинг эркинлиги, эгилувчанлиги бозор иқтисодиётининг руҳи ва тамойилларига мос келади. Аҳоли бандлиги тўғрисидаги қонунчилик меҳнат қилиш ҳуқуқлари кафолатининг бутун мажмуини ва кишиларга касби, стажи, ёши, яшаш жойини ҳисобга олиб, мос келадиган ишни таклиф этишни кўзда тутди. Агар бандликни давлат томонидан тартибга солишнинг жаҳон тажрибасига назар ташласак, саноати ривожланган мамлакатларни ишсизлар ижтимоий ёрдамнинг турли кўринишлари ҳамда субсидиялардан фойдаланишади.

Бандлик бўйича давлатнинг тартибга солиш таъсирлари қуйидаги йўналишларда олиб борилади: давлат секторида бандлик ўсиши ва иш ўринлари сони кўпайишини рағбатлантириш дастурлари; ишчи кучини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш дастурлари; ишчи кучини ёллашга кўмаклашиш дастурлари. Қисман бандлик ёки тўлиқсиз иш ҳафтасида ишлаш давлат субсидиялари билан рағбатлантирилади. Ишсизликни камайитириш учун эрта пенсияга чиқиш синаб кўрилмоқда. Масалан, АҚШда 80-йиллардан меҳнат фаоллиги даври пенсия олди ёшидаги шахсларнинг 23 фоизи учун қисқартирилди. Англияда бунинг ҳисобига 750 мингта иш жойлари яратилди. Ишсизларга бериладиган ижтимоий ёрдамлар ҳам турлича кўринишда: ишсизлик нафақаси, пуллик қўллаб-қувватлаш ва моддий ёрдам.

Пуллик қўллаб-қувватлаш. Бу ишга эга бўлмаганларга молиявий ёрдам кўрсатишнинг иккинчи босқичи бўлиб, бир мамлакатда у қатъий ставкани, бошқаларига ишсизлик нафақаси сингари иш ҳақининг маълум салмоғини (масалан, ГФРда бу тахминан 60 %) ташкил қилади. Айрим мамлакатларда, хусусан АҚШ ва Японияда пуллик қўллаб-қувватлаш амалга оширилмайди. Ишсизлик нафақасидан фарқ қилиб, пуллик қўллаб-қувватлаш қисман, бир марталик тавсифга эга.

Моддий ёрдам. Агар у ёки бу инсон қайсидир сабабга кўра, ишламаса ва ишлай олмаса давлат унинг оиласига маълум пул маблағини ажратади ёки коммунал хизматлардан айрими учун ҳақ тўлайди, озиқ-овқатга талонлар беради ва ҳоказо. Буларнинг бари ишсизни гарчи яшаш минимуми даражасида бўлмасада, қўллаб-қувватлаш учун амалга оширилади.

Бандликни инновацион тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш – қўйилган мақсадларга эришишда меҳнат бозорига бевосита ва билвосита таъсир кўрсатишнинг давлат тадбирлари мажмуидир. Бандликни инновацион тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш мақсади – меҳнат бозорининг меъёрий ҳолатини акс эттириб, унга долзарб муаммоларни ҳал қилиш орқали эришилади, яъни:

- умумдавлат даражасидаги ижтимоий-иқтисодий вазифалар, қабул қилинадиган қарорлар у ёки бу даражада бандлик орқали ўз ечимини топиши;
- маҳаллий ҳокимиятлар меҳнат бозорини тартибга солишда ишчиларни оммавий ишдан бўшатилишига йўл қўймасликлари, ишсизларга ижтимоий ёрдам

кўрсатиш ва бошқа масалалар бўйича қарорлар қабул қилиши;

- маҳаллий даражада меҳнат бозорини тартибга солиш ишлари умумиктисодий концепция асосида амалга ошириш учун бандликни инновацион тартибга солиш механизмларини такомиллаштиришнинг иккита муҳим вазифаси ҳал қилиниши лозим.

Биринчи вазифа – меҳнатга бўлган талаб ҳамда бандлардан самарали фойдаланиш, иш ўринлари эгилувчанлигини сақлаш, яширин ишсизлик даражасини барқарорлаштиришни кўзда тутадиган узоқ муддатли истиқболни аниқлаш. Иккинчи вазифа – қисқа муддатли ва ўрта муддатли истиқболга мўлжалланган потенциал ишчиларни оммавий тарзда ишдан бўшатишга йўл қўймаслик. Давлатнинг таъсир чораларини меҳнат бозоридаги ишчилар ва тадбиркорлар манфаатларини ҳисобга олиш нуқтаи назаридан баҳолаш зарур.

Меҳнат бозорида умумиктисодий ва умумижтимоий манфаатни ҳисобга олувчи сиёсат юритиш келажакда аҳоли рационал бандлигини таъминлаш, ишчи кучи ва иш ўринлари мувозанатига эришиш учун хизмат қилади. Бунда оммавий ишсизликнинг олдини олиш, янги иш ўринлари яратиш ва мавжудларининг самарадорлигига эришиш, кадрлар салоҳиятини ошириш тизимини такомиллаштириш, меҳнат ресурслари ҳаракатчанлигини ўстиришга алоҳида эътибор қаратилади. “Аҳоли бандлигини таъминлаш, аввало, касб-хунар коллежлари ва олий ўқув юртлари битирувчиларини ишга жойлаштириш бўйича зарур шароитлар яратиш ижтимоий-сиёсий тизимнинг энг муҳим устувор йўналиши бўлиб қолади”¹, дея таъкидлайди, Юртбошимиз. Демак, ушбу сиёсат замирида иқтисодиётни таркибий қайта қуриш, ишлаб чиқариш ҳажми ошишини рағбатлантириш, миллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш, корхоналарни молиявий соғломлаштириш тадбирларини фаоллаштириш мақсади мужассам. Умумиктисодий, бюджет ва кредит сиёсати, инвестицион фаолликни ошириш ва мақсадли дастурларни амалга ошириш, чет эл инвестицияларини янги иш ўринларини яратиш учун рағбатлантиришга йўналтириш кўзда тутилади.

Ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш, транспорт ва муҳандислик коммуникация инфратузилмаларини ривожлантириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тараққий эттиришни қўллаб-қувватлаш, ҳар бир оилада тадбиркорлик – ўз-ўзини банд қилиш дастурларини амалга ошириш натижасида 2017-йилда мамлакатимизда бир миллиондан ортиқ иш ўринлари яратилди. 2013-2016 йилларда бандликнинг тармоқ таркиби ўзгарди: саноат, қишлоқ хўжалиги, таълим, маданият ва санъат, илм-фан ва илмий хизмат кўрсатиш, молия ва кредит, суғуртадаги бандлик улуши қисқариб, қурилиш, транспорт ва алоқа, савдо ва умумий овқатланиш, уй-жой коммунал хўжалигидаги улуш бирмунча ошди. Мустақиллик йилларида иш билан бандларнинг мулкчилик шакллари таркиби ҳам тубдан ўзгарди. Ҳозирги пайтда 84,5 фоиздан зиёд аҳоли иқтисодиётнинг хусусий секторида банд. Иккиламчи ва мустақил бандлик шу жумладан иқтисодиётнинг норасмий секторидаги бандлик ҳам ривожланмоқда.

Бандликдаги салбий ҳодисаларни бартараф қилиш, мамлакат ва минтақавий даражада қўйилаётган вазифаларни ҳал қилиш учун қуйидагиларни амалга оширишни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, мавжуд иш ўринларидан самарали фойдаланишни рағбатлантирувчи мувозанатлашган инвестицион ва бандлик сиёсатини юритиш, бу борада кичик корхоналарга алоҳида эътибор қаратиш, капитал қўйилмаларни истиқболли тармоқларга йўналтириш;

Иккинчидан, тигиз меҳнат бозорига эга минтақаларда кичик бизнес ва хусусий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони. Т.: 2017 йил 7 феврал.

тадбиркорлик, якка тартибдаги меҳнат фаолияти ва оилавий тадбиркорликнинг ривожланишини рағбатлантириш тизимини янада фаоллаштириш;

Учинчидан, иқтисодиётнинг нодавлат секторида бандлик кўламларини оптималлаштириш.

Давлат ҳокимияти органлари томонидан маҳаллий ҳокимиятлар ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари билан биргаликда қуйидагиларга эътибор қаратиши зарур:

Биринчидан, ички ишлаб чиқариш ўқувини ташкил этиш, ишдан бўшаш хавфи остидаги ходимларни устувор ўқитишни қўллаб-қувватлаш, малака ошириш имкониятларини кенгайтириш;

Иккинчидан, жамоат ишлари турлари ва таркибини кенгайтириш, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларини ҳисобга олиб уларни ташкил этиш ва молиялаштириш;

Учинчидан, бандликнинг эгилувчан шакллари ривожлантириш;

Тўртинчидан, юқори малакали ходимларни қайта тайёрлашга ёрдам берувчилар фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва уларни рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқариш;

Бешинчидан, тўлиқсиз иш куни тартибида ишловчи ёки ишлаб чиқариш вақтинчалик тўхтаб қолиши билан боғлиқ иш ҳақи сақланмаган таътилдаги ишчиларнинг ижтимоий муҳофазасини кучайтириш;

Олтинчидан, аҳолининг алоҳида ижтимоий гуруҳлари – ёшлар, кичик ёшдаги болалари бор аёллар, ногиронлар учун бандликни кенгайтиришга қаратилган дастурлар ишлаб чиқиш;

Еттинчидан, ишчиларни оммавий бўшатиш зарурати туғилаётган корхоналарда меҳнат шароити ва тартибини вақтинчалик ўзгартириш.

Ўйлаймизки, билдирилган таклиф ва мулоҳазалар ҳукукий жихатдан мустаҳкамланиб, бандлик муаммоларини ечишда амалиётга жорий этилса, бу жихат Республикамиз аҳолиси бандлигини таъминлашда янги-янги истиқболлар очилишига хизмат қилади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 29 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси “Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида” ги Фармони. // Халқ сўзи. 2017 йил 30 ноябрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги фармони. // Халқ сўзи. 2017 йил 8 февраль.
3. Махмудов Н.М., Асқарова М.Т., Умаров Л.Ю. Макроиқтисодий таҳлил ва прогнозлаш. Дарслик, Т., “Фан ва технология”, 2014 йил.- 83-118 бетлар.

Ш.С.Олтаев, У.Р.Зубайдуллаев Инновационное регулирование механизмов занятости	Sh.Oltaev, U.Zubaydullayev Innovative regulation of employment mechanisms
Аннотация: в этой статье освещены вопросы инновационного регулирования механизмов занятости, изучены теоретические вопросы и рассмотрены проблемы совершенствования организационно-экономических механизмов. Приведено косвенное и непосредственное влияние инновационных идей на рынок труда при достижении поставленным целей. Ключевые слова: инновация, инновационная идея, занятость, безработица, разработка, техника, технология, модернизация, диверсификация.	Abstract: this article highlights the issues of innovative regulation of employment mechanisms, studies theoretical issues and addresses the problems of improving organizational and economic mechanisms. The indirect and direct impact of innovative ideas on the labor market in achieving the goals. Keywords: innovation, innovation idea, employment, unemployment, development, technology, modernization, diversification.

Х.Х. Имомов –ТДИУ доценти, и.ф.н.

ЎЗБЕКИСТОНДА ИНВЕСТИЦИОН МУҲИТНИ ЯХШИЛАШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада инвестицион муҳитга таъсир этувчи омиллар, уларни янада такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилган, шунингдек, инвестицион муҳитга оид ёндашувлар келтирилган.

Калит сўзлар: инвестиция, муҳит, жозибаторлик, корпорация, молиявий институтлар, инфратузилма.

Жалб этувчан муҳитни яратиш учун салоҳиятли инвесторларга мамлакатда мавжуд инвестицион имкониятлар ҳақида реклама-ахборот маълумотларини узлуксиз доимий тақдим этиш ва ўтказиш керак. Шу билан бирга чет элда инвестицион кўргазмалар, тақдимотлар ва семинарлар ташкил қилиш ва уларда иштирок этиш йўли билан хабардор қилиш талаб қилинади.

Халқаро инвесторлар билан ишлашда, айниқса, қабул қилувчи мамлакатда умумиқтисодий ёки инвестицион фаолиятнинг норматив шароитларини ўзгариши рўй берган ҳолларда ахборот кўмаги зарур элемент ҳисобланади. Ахборот сифати иқтисодий ривожланишда муҳим роль ўйнайди. Чунки ахборотнинг тўлиқлиги ва очиқлиги бозордаги рақобат даражасини белгилаб беради ва ресурсларнинг агентлар томонидан тақсимланиши, рискларни баҳолаш ва талаб қилинаётган даромадлилик даражасини белгилаб беради. Бутун мамлакат ва айрим корхоналарнинг ижобий томонини шакллантириш борасида яхши ишлаб чиқилган технологиялар мавжуд. Чет эллик инвесторлар билан алоқада бўлиш учун масъул бўлган ва ихтисослашган давлат агентликлари яратиш амалиёти дунёда кенг тарқалган. Бундай агентликлар 100 дан ортиқ мамлакатда амал қилмоқда. Агентликлар учта асосий функцияни бажаради:

1. Потенциал инвесторлар кўз ўнгида мамлакатнинг қулай муҳитини яратиш.
2. Инвестицияларни мақсадли жалб этишни амалга ошириш.
3. Инвесторларга инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ хизматлар кўрсатиш.

Тўпланиб қолган қарзларни қисқартириш учун дебитор-корхона ва кредитор-корхоналарга нисбатан зўрлик ва ёғламачилик сиёсатини эмас, балки масъулиятлилик даражасини иқтисодий томондан катталигини билдириш сиёсатини юритиш лозим. Корхоналар ва уларнинг менежерларини самарасиз ишлари туфайли менежерларни алмаштиришни осонлаштириш ва умид қилиб бўлмайдиган қарзларни ўз вақтида зарарлар қаторига ўтказиш устидан назоратни таъминлаш зарур.

Корхоналар муддати ўтказиб юборилган қарзлар муаммосини самарали тартибга сола олиши учун давлат зарур инфратузилма яратишга кўмаклашиши лозим. Хусусан, қарзларни тартибга солувчи минтақавий операторлар яратишни рағбатлантириш керак..

Ўзбекистондаги инвестицион муҳитни яхшилаш, ишлаб чиқариш ва маҳсулдорликнинг ўсиши учун истикболда рақобат шароитларини тенглаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш ўта муҳим аҳамият касб этади. Самарасиз корхоналар давлат ва маҳаллий ҳукумат органлари томонидан на бевосита, на билвосита қўллаб-қувватланмаслиги лозим. Аксинча, иқтисодиётни янгилаш учун кучли, самаралироқ компанияларни афзал кўриш лозим.

Ўз-ўзидан тушунарлики, бу жараён ҳеч қачон оғриксиз бўлмаган ва шундай бўлиб қолаверади. Ўзгаришлар жараёнининг сустиги айнан шу билан изоҳланади. Бу ердан шундай хулоса келиб чиқадики, иқтисодиётни таркибий қайта қуриш ишдан бўшатишдан ходимларни қайта ўқитиш ва бошқа ишга жойлаштириш каби махсус дастурлар билан бир пайтда амалга оширилиши, шу билан бирга самарадорликнинг ўсишига тўсқинлик қилмаслиги лозим.

Моҳиятига кўра, бу ислохотларнинг энг муҳим таркибий қисмлари қуйидаги

саъй-ҳаракатлар ҳисобланади:

- мулкчилик ҳуқуқини ҳимоя қилиш;
- корпоратив бошқарувни мустаҳкамлаш;
- шартномани бажариш интизомини кучайтириш;
- кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш;
- банк тизими ва молия бозори институтларини ривожлантириш;
- табиий монополияларни ислоҳ қилиш;
- ер ислохотини ўтказиш.

Шу тариқа тўлақонли инвестицион инфратузилмани яратилиши жалб этувчанлик муҳитни яратиш учун хизмат қилади.

Ҳозирги босқичда қулай инвестицион муҳит иқтисодий ўсишни таъминлаш учун бош вазифа ҳисобланади, усиз ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш ва саноати ривожланган мамлакат сифатида Ўзбекистоннинг мақомини қўллаб-қувватлашга имкон берадиган илмий-техник салоҳиятни сақлашнинг имкони бўлмайди. Инвестицион муҳитни тубдан яхшилаш талаб қилинади, чунки 2017 йилдан бошлаб кузатилаётган ижобий ўзгаришларга қарамай, у жозибасиз бўлиб қолаверади.

Кўплаб жараёнлар, масалан, маъмурий буйруқбозлик, коорпоратив бошқарувни йўлга қўйиш, суд тизимининг ишончли ишлашини таъминлаш, коррупцияни бартараф қилиш ва бошқа институционал ўзгаришлар узоқ муддатли характерга эга. Принципиал ва оқилона сиёсат вазиятни тез, доимий ва бетўхтов яхшилашга олиб келади. Шунда инвесторларда бугунги кун кечаги кундан яхши, эртага эса бугундан ҳам яхшироқ бўлишига ишонч ҳосил бўлиши тайин. Шунинг учун давлатнинг иқтисодий сиёсатида инвестицияларни, жумладан, чет эл инвестицияларини жалб этиш ва жамғармаларни рағбатлантиришда узоқ муддатли стратегия талаб қилинади.

Давлат инвестициялари, инфратузилма ва иқтисодиётнинг потенциал рақобатбардош секторларини қўллаб-қувватлашга йўналтирилиши бир мунча ижобий натижалар бериши муқаррар. Бироқ шу нарса аниқ бўлиши керакки, зарур ресурслар ва улар талаб қилинадиган тармоқларга самарали даражада ишлатилишини назорат қилиш лозим. Бундан хорижий ва маҳаллий инвестицияларга кўпроқ эътибор қаратиш келиб чиқади. Улар эса қулай инвестицион муҳитни талаб қилади.

Кўп ҳолларда инвестициялар самарадорлигидан кўра уларнинг ҳажмини кўплиги инвестициялар самарадорлиги деб қаралади. Гап шундаки, инвестициялар етишмаслиги бизни аввало, инвестициялар ҳажмини оширишга ундайди. Бироқ, аслида биз самарадорликни афзал кўришимиз лозим, чунки режа асосидаги иқтисодиётдан бозор ҳўжалигига ўтишда кузатиладиган инвестицион режимларни алмаштириш жараёни якунланмаган. Шунинг учун ҳам ҳозирда барча инвестициялар бир хилда фойдали бўлавермайди. Юзага келган вазиятда инвесторлар учун айрим имтиёзларни, масалан, солиқ кодексида кўзда тутилган инвестицион солиқ кредитини қўлламасликнинг имкони бўлмайди. Бироқ, қоидага кўра, инвестициялар учун шароитларни умумий яхшилаш, масалан, солиқлар бўйича имтиёзлар ўрнига солиқ юқини умумий пасайтириш самаралироқ бўлади.

Биринчи ёндашув – маъмурий чекловлар ва давлат назоратини кучайтириш.

Иккинчи ёндашув – капитални олиб чиқиб кетиш фойдасиз бўлиши учун иқтисодий ва ҳуқуқий шароитлар яратиш муҳимроқ ва истикболлироқ ҳисобланади. Бироқ капитал оқимининг таркибий хусусиятларини, унинг турли таркибий қисмларини ҳисобга олиш лозим. Улар эса қуйидагича:

-ошқора ёки ярим ошқора (яъни солиқ тўлашга тайёр) капитал – сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий беқарорликдан, мулк ҳуқуқига солинаётган таҳдидлар ва трансакция харажатларининг юқорилигидан қочиш мақсадида ишончлироқ ва фойдалироқ жойлаштиришни излайди;

-ноқонуний йўл билан ишлаб топилган пулларни «ювиш» мақсадида капитал

оқими келиб чиқиши.

Шу жиҳатлардан келиб чиқиб, хулоса ўрнида шуни қайд этиш лозимки, вилоят ва туманларни комплекс ривожланиш стратегиясининг инвестициявий таъминотини қуйидаги мантикий босқичини асослаш схемасидан фойдаланишни таклиф этиш муҳим деб ҳисоблаймиз:

- биринчи босқич – вилоят ва туман иқтисодий-ижтимоий ҳолатини инвестиция оқимиға бўлган талабини таҳлил этиш;
- иккинчи босқич – вилоят ва туман иқтисодий-ижтимоий ривожланишини инвестиция оқимиға боғлиқ чегарасини башоратлаш;
- учинчи босқич – вилоят ва туман ривожланишини инвестициявий таъминотини давлат ва бозор талабларидан келиб чиқиб бошқариш концепцияси ва усуллари ишлаб чиқиш;
- тўртинчи босқич – вилоят ва туманларни молиявий ресурсларини аниқлаш, инвестиция оқимидан самарали фойдаланиш орқали вилоят, туман бюджетининг истиқболда даромадли қисмини мустаҳкамлаш ва кенгайтириш йўллари қидириш.

Бу йўлда олиб бориладиган ишнинг ҳар қайси босқичини тадқиқ этишдан мақсад тадқиқот жараёнидаги кейинги босқичлар учун замин яратиш ва иқтисодий-ижтимоий ўсишига инвестицияни жалб этиш орқали шарт-шароитлар яратишдан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Карриева Я., Ахмедов И., Абдилакимов Ғ. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. Т., “Иқтисодиёт”, 2015.
2. Боди, Зви, Кейн, Алекс, Маркус, Алан. Принципы инвестиций, 4-е издание.: Пер. с англ. "Вильямс", 2008. — С. 984.
3. Инвестиции: учеб. /А.Ю. Андрианов, СВ. Валдайцев, П.В. Воробьев и др. -2-е изд., перераб. и доп. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. - 584 с.
4. www.mfer.uz–Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестиция ва савдо Вазирлигининг расмий сайти.

Х.Х.Имомов Некоторые ключевые вопросы улучшения инвестиционного климата в Узбекистане	Kh.Imomov Some issues of improving investment climate in Uzbekistan
Аннотация: в статье рассматриваются факторы, влияющие на инвестиционный климат и дальнейшее улучшение состояния окружающей среды. Ключевые слова: среда, привлекательность, финансовые учреждения, инфраструктура.	Abstract: The article deals with the factors affecting the investment atmosphere as well as the ways to improve the conditions. Moreover, various approaches for the investment atmosphere are also analyzed. Keywords: environment, attractiveness, corporation, financial institutions, infrastructure.

Д.С. Саидахмедова – ЖизПИ катта ўқитувчиси, п.ф.н.

БИЗНЕС-ИНКУБАТОРЛАР – СТАРТАПЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТАЯНЧИ СИФАТИДА

Аннотация: мақолада бизнес-инкубатор тушунчаси ва унинг стартапларни ривожлантиришда тутган ўрни ҳақида мулоҳазалар баён этилган. Мақолада бизнес-инкубаторлар фаолиятини шакллантириш бўйича илғор хорижий тажрибалар таҳлил қилиниб, Ўзбекистонда уни ривожлантириш имкониятлари бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инновация, технология, кичик бизнес, тадбиркор, стартап, бизнес-инкубатор, бизнес-акселератор, технопарк, мотивация, бизнес ғоя.

Ҳозирги кунда инновацион технологиялар амалга оширилаётган мамлакатлар жаҳондаги энг муваффақиятли ва барқарор ҳисобланади. Шу мақсадда мамлакатимизда Инновацион ривожланиш вазирлигининг ташкил этилиши тадбиркорликни янада

қўллаб қувватлаш ва қулай тадбиркорлик муҳитини ривожлантиришга кенг йўл очиб берди.

Ҳозирги замонавий шароитларда ривожланган давлатлар амалиётида кичик бизнес ва тадбиркорлик тушунчасидан ташқари стартап, бизнес-инкубатор, бизнес акселератор каби тушунчалар ҳам кенг қўлланилмоқда. Тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, айнан шу тушунчаларнинг амалиётда мавжудлиги давлатларнинг иқтисодий ривожланишига кенг йўл очмоқда. Шу нуқтаи назардан, иқтисодиётимизни ҳар томонлама ривожлантиришда хорижий тажрибалардан кенгроқ фойдаланиш, уларнинг ижобий томонларини ўзлаштириш долзарб аҳамият касб этади.

Стартап сўзи инглизчадан таржима қилинганда “жараённинг бошланиши” маъносини англатади. Стартап тушунчаси дастлаб 1939 йилда АҚШда қўлланилган. Инновацион ғоялар билан бизнес фаолиятини уйғунлаштириш стартапларни шаклланишига замин яратган. Кейинчалик нафақат инновацион лойиҳалар, балки ҳар қандай турдаги бизнес фаолиятини стартап деб атала бошланди. Аслида стартапда янги ғоя, янги маҳсулот ёки тамомила янги бўлган хизматлар бўлиши шарт. Масалан, янги очилган дўкон ёки гўзаллик салони стартап бўлолмайди. Стартап – бу бизнеснинг исталган тури бўлиб, унинг асосий хусусияти бозорга аввал фойдаланилмаган услубда товарлар ва хизматларни тақдим этиши билан ифодаланади. Стартапни шакллантириш учун янги ғоя, ижро ва молиялаштириш асос бўлиб ҳисобланади.

Стартапларнинг пайдо бўлиши ва уларни фойда келтирадиган бизнес лойиҳага айлантириш имконияти тадбиркорнинг замонавий бизнес тафаккурининг ривожланганлик даражаси билан бевосита боғлиқ. Замонавий шароитларда стартапёр-тадбиркор учун муваффақият формуласини қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$Қ+С+Т+Я+М = МУВАФФАҚИЯТ$$

Бу ерда: Қ- қобилият, яъни стартапёрнинг тадбиркорлик **қобилияти**;

С- салоҳият, стартапёрнинг айнан илғор ғоя ва технологиялар бўйича **салоҳияти**;

Т- талаб, исталган маҳсулотни бозорга киритиш учун, аввало унга **талабнинг** мавжуд бўлиши;

Я- яроқлилиқ, яъни стартапни шакллантириш учун капиталнинг етарлилиги, **яроқлилиги**;

М - мақсад, яъни стартапнинг **мақсади**. Чунки, стартапнинг мақсади фойда олишга эмас, бирор эҳтиёжни қондиришга қаратилган бўлса, унинг самарали бўлиш эҳтимоли ошади.

Бундан ташқари, стартапларни ривожлантиришда мамлакатдаги тадбиркорлик муҳитининг мавжудлиги ҳамда бизнес-инкубаторлар фаолиятининг самарадорлиги муҳим аҳамиятга эга.

Бизнес-инкубатор – бу ёш тадбиркорларнинг лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш, илк ғояларни ишлаб чиқишдан тортиб амалиётга жорий этилгунга қадар бўлган босқичларда ёрдам беришга қаратилган ташкилотдир. Дастлаб бизнес-инкубаторлар 20 асрнинг ўрталарида Буюк Британияда пайдо бўлди. Биринчи марта бизнес-инкубатор атамаси 1959 йилда Джозеф Макуseo томонидан киритилган бўлиб, илк инкубатор Америкада ташкил этилди. Унинг мақсади ўша пайтдаги иқтисодий таназзул вақтида янги иш ўринларини яратишга қаратилган эди.

Бугунги кунда бизнес-инкубаторлар кичик бизнесни шаклланишига ёрдам беришни мақсад қилган ташкилотлар бўлиб, улар стартапёрларга асосан коучинг, тренинглар ёрдамида маслаҳат бериш, инвесторларга хизмат кўрсатиш каби фаолият билан шуғулланишади.

Бизнес-инкубаторлар асосан қисқа муддатли дастур асосида фаолият кўрсатиб, кўпинча 6 ойдан 3 йилгача чўзилиши мумкин. Бугунги кунда бизнес-инкубаторлар дунё бўйича 20 мингдан ортиқ стартапларни ривожланишига ҳисса қўшиб келмоқда.

Дунё амалиётида бизнес-инкубаторларнинг қуйидаги типларидан фойдаланилади:

1. Илмий бизнес-инкубаторлар. Бундай инкубаторлар асосан илмий-тадқиқот муассасаларида ёки политехника институтлари қошида ташкил этилади. Маълумки, бирор бир инновацион ғояни амалга ошириш учун зарур бўладиган лаборатория ёки техник жиҳозларни сотиб олиш катта харажат талаб қилади. Шу боис инновацион ёки илмий бизнес-инкубаторлар базавий таълим муассасалари қошида ташкил этилиб, уларнинг истеъмолчилари одатда талабаларнинг ўзлари бўлади.

2. Ишлаб чиқариш бизнес-инкубаторлари. Бундай инкубаторлар асосан ишлаб чиқариш корхоналари базасида ташкил этилади. Асосий мақсад кам харажатлар эвазига стартапларга корхонанинг техника ва жиҳозларидан, салоҳиятли кадрларидан унумли фойдаланиши, янги маҳсулот турини яратиш ва тажрибадан ўтказишга шароит яратишдан иборат.

3. Инновацион бизнес-инкубаторлар. Бугунги кунда интернет бизнеснинг турли кўринишлари билан боғлиқ технологиялардан фойдаланишга асосланган ИТ - стартаплар ривожланиб бормоқда. Бундай технологияларни яратиш лаборатория ёки махсус омборларни талаб этмайди. Шу боис инновацион-бизнес инкубаторлар стартапларга ахборот технологиялари, интернет ва информацион база билан таъминланган идора ва етук мутахассислари билан хизмат кўрсатадилар.

4. Анъанавий бизнес-инкубаторлар. Кичик бизнеснинг баъзи турлари ҳеч қандай инновацион технологиялар ёки техник тажрибаларни талаб қилмайди. Анъанавий бизнес-инкубаторлар шундай бизнес турлари учун консалтинг хизматлари кўрсатиш, уларни офис билан таъминлаш, семинарлар ёки маҳсулот тақдимотини ташкил этиш каби масалаларда амалий кўмак беришга мўлжалланган.

Демак, бизнес-инкубаторлар учун хос бўлган умумий тушунчалар: инновация, тадбиркорлик, ҳамкорлик ва алоқалар, компетентлилик, хусусий эғалик, долзарблик, ресурслардан фойдаланиш, технологиялар, устунлик, мониторинг, ҳисоблаш ва текширишдан иборат. Унинг вазифаларини қуйидагича батафсилроқ ёритиш мумкин:

Б – бизнес ғоя ва самарали бизнес режа ишлаб чиқишда кўмаклашиш;

И – инновацияларни жорий этишга шароит яратиш;

З – зарурий ресурслар билан таъминлаш;

Н – ноёб ғоялар, новацияларни тўплаш, ғоялар банкини шакллантириш;

Е – етарли маблағ билан таъминлашга ёрдам бериш;

С – синов ва тажрибалар ўтказишга шароит яратиш;

И – инвесторларни жалб қилиш;

Н – натижаларни текшириб туриш, назорат қилиб бориш;

К – компетентли тадбиркорларни тайёрлаш, ўқитиш;

У – учрашувлар уюштириш, семинарлар, кўргазмалар ташкил этиш;

Б – бизнес консалтинг хизматлари кўрсатиш;

А – алоқаларни мустаҳкамлаш, фойдали ҳамкорларни топиш;

Т – технологияларни жорий қилиш;

О – офис, турар-жой масаласида стартапларга ёрдам кўрсатиш;

Р – рақобатда устунликка эришиш.

Бизнес акселераторлар бу стартапларни ўсиши ва ривожланишига ёрдам берувчи ижтимоий институтлардир. Акселератор латинча сўздан олинган бўлиб, “тезлаштирувчи, жадаллаштирувчи” маъносини билдиради. Юқоридаги фикрларда келиб чиққан ҳолда умумлаштирсак, бизнес инкубаторлар стартапларни ҳимоялайди, оёққа туришига ёрдам беради. Бизнес акселераторлар эса стартапларни ўсишига, ривожланишига ёрдам беради. Демак, стартапларнинг шаклланиши ва ривожланиши бизнес-инкубатор ва акселераторлар фаолиятининг самарадорлиги билан боғлиқ.

Ўзбекистонда стартаплар ҳақида кўп гапирилсада, ўзбек стартаплари ҳақида маълумот топиш қийин. Лекин, 2018 йил Ўзбекистонда биринчи марта ИТ лойиҳаларига асосланган Start-up Factory.uz. акселератори иш бошлаганиги, давлатимизда

тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ишларининг натижасидан далолат бермоқда.

Ўзбекистонда иқтидорли ёшларнинг кўплиги, энг муҳими, ишлаб чиқаришнинг тобора ривожланиб бораётганлигини инобатга олган ҳолда, олий ўқув юртларида қошида бизнес-инкубаторларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Зеро, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида¹ “...илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология марказлари ва технопаркларни ташкил этиш” масаласи алоҳида қайд этилган. Бугунги кунда етакчи олий ўқув юртларимизда замонавий технопарклар мавжуд бўлиб, улардан унумли фойдаланиш, ишлаб чиқариш билан таълимнинг интеграциясини янада мустаҳкамлаш орқали ёш стартапларни шакллантириш имконияти ортади. Ёш талантларнинг иқтидорини юзага чиқариш, уларда янги ғояларни шакллантиришга қўмаклашиш, ўзбек стартапларини яратишда бундай бизнес-инкубаторлар муҳим аҳамиятга эга.

Бундан ташқари, ҳар вилоят марказида фаолият кўрсатиб келаётган “Тадбиркорликка қўмаклашиш маркази” фаолиятини танқидий кўриб чиқиш, уларнинг нафақат банклар билан, балки, олий таълим муассасалари, ишлаб чиқариш корхоналари билан ҳамкорлик масалаларини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ. Чунки мазкур марказларнинг айрим вазифалари бизнес-инкубаторларнинг вазифалари ҳамоҳанг келсада, амалда асосан, консалтинг хизмати кўрсатиш билан чекланмоқда.

Юқоридаги фикр ва мулоҳазалар асосида, олий ўқув юртларида бизнес-инкубаторлар ташкил этишни қуйидаги босқичларда амалга ошириш ўринли:

1. Олий таълим муассасасининг ҳудуддаги ишлаб чиқариш корхоналари билан ҳамкорлигини мустаҳкамлаш, корхонанинг ишлаб чиқариш жараёнидаги муаммо ва камчиликларини ўрганиш, улар билан биргаликда муаммоларнинг ечимини топиш бўйича тренинг машғулотлари ўтказишни йўлга қўйиш. Бу тренинглар икки томонлама манфаатли бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-3151-сонли қарорига² мувофиқ, таълим билан ишлаб чиқаришнинг интеграциясини таъминлашга, назария билан амалиётни уйғунлаштиришга ва янги ғоялар яратилишига хизмат қилади.

2. Олий ўқув юртларида талабалар, зарур бўлса, ўқитувчилар ўртасида ҳам инновацион ғояларни шакллантиришга қаратилган танловлар ташкил этиш, танлов иштирокчиларини институт раҳбарияти томонидан тақдирлашни йўлга қўйишни таъминлаш зарур. Асосий мақсад, талабаларни ва ўқитувчиларни инновацион фаолиятга тайёрлаш, талабалар ичидан ёш иқтидорлилар гуруҳини шакллантиришдан иборат. Натижада, инноватор ўқитувчиларга ёш иқтидорли талабаларни бириктириш, уларни янги ғоя ва лойиҳалар билан республика танловларига тақдим этиш орқали янги стартапларни шаклланишига йўл очиш мумкин.

3. Олий ўқув юртларининг тажрибали мутахассислари учун мотивацион семинар-тренинглар ташкил этиш. Унда илғор хорижий тажрибаларнинг ютуқларини намойиш этган ҳолда, стартаплар ва бизнес-инкубаторлар тўғрисида асосий тушунчалар бериш. Асосий мақсад шу жараёнга етук мутахассисларни жалб этиш, техника йўналишидаги ҳар бир олий ўқув юртида бизнес-инкубаторларни ташкил этиш ва ўзбек стартапларни яратиш иштиёқини уйғотиш лозим.

4. Таълим муассасалари қошида эҳтиёжга кўра бизнес-инкубатор фаолиятини ташкил этиш. Чунки, бизнес-инкубатор эҳтиёж асосида ташкил этилсагина, унинг

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947 –сонли Фармони.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151 сон қарори.

фаолият юритиши осон кечади. Муҳими бу жараёнда етук мутахассислар ва иқтидорли талабаларнинг мотивациялари, уларнинг мақсадлари бирлигига эришиш ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, олий ўқув юртлари қошида бизнес-инкубаторларни ташкил этиш самарадорлиги анча юқори. Чунки, олий ўқув юртларининг бой тажрибаси, етарли моддий-техник базаси, салоҳиятли кадрлари ва уларнинг ёшлар билан ишлаш малакаси катта имконият яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Steven Fisher and Ja-Nae Duane. The startup Equation. New Dehli. McGraw Hill Education (India) Private Limited 2016.
2. “Promoting Innovation and Entrepreneurship through incubation” -. Халқаро семинар тренинг материаллари. India-2017.
3. <https://startup.ua>

Д.С. Саидахмедова Бизнес-инкубаторы как опора становления стартапов	D.Saidakhmedova Business incubators as a pivot of the formation of start-ups
Аннотация: в данной статье рассматриваются понятия о бизнес-инкубаторе и его роль в развитии стартапов. В статье анализированы зарубежные опыты по становлению деятельности бизнес инкубаторов, а также, приведены рекомендации по их развитию в Узбекистане. Ключевые слова: инновация, технология, малое предпринимательство, бизнесмен, стартап, бизнес-инкубатор, бизнес-акселератор, технопарк, мотивация, бизнес идея.	Abstract: this article explores the concept of a business incubator and its role in the development of start-ups. The article analyzes foreign experiences on the development of business incubators, and also provides recommendations for their development in Uzbekistan. Keywords: innovation, technology, small business, businessman, start-up, business incubator, business accelerator, technology park, motivation, business idea.

Обид Пардаев – ТМИ тадқиқотчиси

МАМЛАКАТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ СТРАТЕГИЯСИНИ АМАЛГА ОШИРИШДАГИ КАМЧИЛИКЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: мақолада мамлакатни инновацион ривожлантириш стратегиясини амалга оширишдаги камчиликлар ва уларни бартараф қилиш йўллари ёритилган. Бунда асосий эътибор Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрда “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармонида келтирилган камчиликларни бартараф қилиш йўллари бўйича муаллиф фикрлари айtilган.

Калит сўзлар: инновация, инновацион иқтисодиёт, инновацион технология, стратегия, интеллект, интеллектуал мулк, билимлар иқтисодиёти, инновацион ҳамкорлик.

Мамлакат тараққиёти шу даражага етдики, иқтисодиёт тармоқларига, ижтимоий ва бошқа соҳаларга замонавий инновацион технологияларни тезкор жорий этиш орқали ривожлантириш зарурати пайдо бўлди. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси жадал ривожланишининг муҳим шарти илм-фан ва техника ютуқларини кенг қўллаган ҳолда амалга ошириш лозим бўлмоқда. Чунки, дунё мамлакатларида жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳалари шиддат билан ривожланмоқда. Ушбу ҳолат мамлакатимизда ҳам худди шундай ривожланишни тақозо қилади. Бунинг учун замонавий инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларга асосланган ҳолда ривожланишни тақозо қилади. Ушбу тадбирлар мамлакатимизни жаҳон цивилизацияси етакчилари қаторига кириш йўлида тез ва сифатли илгарилашини таъминлайди.

Буларни инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрда “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион

ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони эълон қилинди. Мазкур ҳуқуқий ҳужжатда “ўтказилган таҳлил ишлаб чиқаришни модернизация, диверсификация қилиш, унинг ҳажмини ошириш ҳамда ички ва ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар турларини кенгайтириш борасидаги ишлар лозим даражада олиб борилмаётганини кўрсати”¹, деб таъкидланган.

Фармонда эътироф этилишича иқтисодиёт ва ижтимоий соҳа тармоқларининг ривожланишида бир қанча камчиликлар мавжуд. Биринчидан, иқтисодиёт тармоқлари билан илмий муассасаларнинг ўзаро ҳамкорлиги даражаси пастлигича сақланиб қолаётганлиги бўлса, иккинчидан, вазирлик ва идоралар, шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг инновацион ривожланиш соҳасидаги фаолияти лозим даражада мувофиқлаштирилмаяпти. Учинчидан, тарқоқликни етарли даражада инновацион омиллар эвазига таъминлаш масаласида ҳам барча имкониятларни ишга солган ҳолда амалга ошириш имконини бермаяпти. Тўртинчидан, инновацион иқтисодиётни баҳолашда ҳам кўплаб кўрсаткичларнинг мавжуд эмаслиги соҳа тараққиётига салбий таъсир кўрсатади. Бешинчидан, мамлакатимиз ҳамон нуфузли ва обрўли халқаро тузилмалар томонидан тузиладиган Глобал инновацион индекс рейтингидида иштирок этиш ҳуқуқини кўлга кирита олган эмас. Буларнинг барчаси мамлакат тараққиётининг кўзда тутилган даражада жадал ривожланишига тўсиқ бўлади.

Албатта қайд этилган камчиликлар мамлакатимизнинг жадал инновацион ривожланишига, инвестицияларни жалб этишга тўсқинлик қилмоқда. Бу эса ўз навбатида иқтисодиётнинг ўсишига ҳамда давлат ва жамият ҳаётининг бошқа соҳаларини ривожлантиришга ҳам маълум даражада салбий таъсир қилади.

Мавжуд камчиликларни бартараф қилиш, тўсиқларни олиб ташлаш учун иқтисодий-ижтимоий ҳаётимизни инновацион ғоялар асосида яратилган ишланмаларни ва инновацион технологияларни иқтисодиётга қўллаш эвазига ривожлантиришга эришиш лозим бўлади. Бунда жаҳон фанининг замонавий ютуқлари, инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологиялардан ҳам фойдаланиш лозимлигини тақозо қилмоқда. Ҳамма нарсада интеграция жараёни содир бўлмоқда. Бу айнан инновацион жараёнларда ҳам содир бўлса тегишли самара бериши тайин.

Буларни инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти мамлакатни 2017-2021 йилларда жадал тараққиёт этишини таъминлаш учун ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида аниқ вазифалар белгиланди. Ҳозирги кунда мамлакатимиздаги барча соҳа вакиллари ушбу вазифаларнинг ижросини изчил таъминлаш мақсадида тизимли ишларни амалга оширмоқда. Фармон билан тасдиқланган 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясида ушбу соҳадаги камчиликлар аниқ кўрсатилган. Ушбу камчиликларни бартараф қилиш бугунги тараққиётнинг муҳим омилларидан биридир. Булар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

Биринчидан, аҳолининг олий таълим билан қамраб олинганлик даражаси пастлигича қолмоқда. Уларнинг меҳнатга қобилиятли аҳоли таркибидаги улуши бор-йўғи 1/3 қисмини ташкил қилади. Бошқа ривожланган мамлакатларда ушбу кўрсаткич 2/3, айримларида 80-85 фоизни ташкил қилади. Бундай давлатларда маҳсулот эмас, балки инновация ва информация (ахборотлар) ишлаб чиқаради. Биз ҳам маҳсулотларни экспорт қилиш билан бирга инновацион мулкни ҳам экспорт қилиш даражасига кўтарилишимиз лозим.

Иккинчидан, олий таълим муассасалари ҳуқуқлари биров чегараланган. Улар ўқув режалари ва дастурларини ишлаб чиқишда мустақил эмас. Ҳозирги пайтда

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрда “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.09.2018 й., 06/18/5544/1951-сон.

талабаларнинг асосий қисми ўз маблағлари ҳисобидан ўқиётган бир паллада, уларни қабул қилиш квотаси юқоридан қатъий белгиланади. Бунинг миқдорини белгилаш олий ўқув юртининг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилиши лозим. Олий ўқув юртлари ўзлари ишлаб топган молиявий маблағларни тақсимлашни ҳам ўзлари амалга оширишлари мақсадга мувофиқ.

Учинчидан, фармонда эътироф этилишича “илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун масъул вазирлик ва идоралар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик лозим даражада эмас, илмий-тадқиқот муассасалар ва лабораториялар фаолияти лозим даражада мувофиқлаштирилмаган”¹. Булардан ташқари инновацион ғоялар ва ишланмаларни соҳалар бўйича синаб кўрадиган тажриба майдончалари ҳам ташкил қилинмаган.

Тўртинчидан, илмий фаолият натижаларини тижоратлаштириш даражаси паст ҳам ўта паст аҳволда. Буни амалга ошириш учун инновацион мулкнинг қиймати ва бозори бўлиши керак. Бозор бўлиш учун талаб ва таклиф шаклланган бўлиши лозим. Ҳозирги пайтда бирорта вазирлик ёки хўжалик юритувчи субъектлар бизга фалон илмий ишланмалар керак деган талаб билан чиқмаяпти. Бу ҳам ҳали илмий ишланмаларни, интеллектуал мулкни тижоратлаштиришда анча қийинчиликларни туғдиради.

Бешинчидан, стратегияда таъкидланганидек, “инновацион менежмент соҳасида технологиялар трансферини фаол илгари суриш ва амалга оширишга қодир юқори малакали мутахассислар мавжуд эмас”². Бу ҳам бироз вақт ва эътиборни талаб қилади. Ҳозирги кунда талабалар асосан аудиторияларда ўқиш натижаси бўйича диплом олиб, амалиётни билмасдан амалиётга бормоқда. Ўқиш жараёнида амалий дарсларни бево-сита аудиторияда эмас, иш жойларида ўтказиш керак. Бу ҳам кўрсатадики, ҳар бир олий ўқув юртининг реал фаолият кўрсатаётган ўз тажриба майдончаси бўлиши керак. Масалан, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг ўзига қарашли меҳмонхона-си, ресторани, туристик фирмаси, айрим тижорат банклари билан бирга ишлаш шартно-маси каби талабаларни ўқитишга мўлжалланган тажриба майдончалари бўлиши лозим.

Олтинчидан, бугунги кунда илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига ажратилаётган бюджет маблағлари етарли эмас. Буни давлат бюджети, бошқа фондлар ҳисобидан кўпайтириш билан бирга илмий ишланмаларни жорий қилиш натижасида эришилган самарадорликнинг бир қисmini илмий-тадқиқот муассасаларига (шу жумладан, олий таълим муассасаларига ҳам) ўтказиш механизми ишлаб чиқилиши лозим.

Еттинчидан, юқоридаги ҳужжатда таъкидланишича, “илмий ва инновацион фаолиятни давлат томонидан молиялаштириш самарали ва шаффоф эмас, бюджетдан ташқари ва хусусий жамғармалар маблағларини жалб этишни рағбатлантириш механизмлари мавжуд эмас, қарзни молиялаштиришнинг ички манбалари етарли даражада ривожланмаган”³. Кўриниб турибдики, ҳали инновацион иқтисодиётни шакллантиргунча бир қанча ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий муаммоларни ҳал қилишга тўғри келади. Бунинг учун инновацион иқтисодиётни шакллантиришнинг турли манбалардан молиялаштириш механизмларини яратишни тақозо қилади.

Саккизинчидан, стратегияда таъкидланишича интеллектуал фаолият натижаларини ҳимоя қилиш лозим даражада эмас, ушбу соҳада, айниқса, давлат органлари ва ташкилотларида малакали мутахассислар мавжуд эмаслиги ҳам ҳақ гап. Буни баргараф қилиш учун шундай механизм яратилиши керакки, бу жараён икки

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрда “2019-2021 йилларда ўзбекистон республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ПФ-5544-сонли Фармонининг 1-илоvasи. “2019-021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси”.// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.09.2018 й., 06/18/5544/1951-сон.

² Ўша жойда.

³ Ўша жойда.

босқичда амалга ошириладиган бўлсин. Биринчидан, ҳар бир вазирлик ва хўжалик юритувчи субъект инновацион ривожланишини таъминлаш учун нималар кераклигини мониторинг қилиб, тегишли вазирликда талаблар тўпланиши лозим. Кейин буларнинг ечимларини ҳам ҳал қилиши ва унинг аниқ нархи белгиланган бўлиши керак. Шундагина, инновацияни идрок қиладиган малакали мутахассислар ҳар икки томонда ҳам шаклланиб боради.

Тўққизинчидан, стратегияда қайд этилишича бугунги кунда “қайта тикланувчи ва муқобил энергия манбалари, иккиламчи ресурсларни энергетик утилизация қилиш соҳаларида инновацион технологияларни жорий этиш даражаси паст”¹. Бунинг ҳам амалга ошириш учун куёш батареяси ва шамол орқали электр энергиясини ҳосил қилиш масаласига алоҳида аҳамият бериш лозим бўлмоқда. Чунки биргина экологик туризмни оладиган бўлсак, у чўлларда ва электр энергияси ҳали етиб бормаган тоғли ҳудудларда ташкил қилиниши мумкин. Буларни замонавий хизматлар билан таъминлаш учун албатта муқобил энергия манбалари бўлиши шарт.

Ўнинчидан, мамлакатда, айниқса давлат компанияларида корпоратив муносабатлар ва корпоратив бошқарув принциплари ривожланмаган, бунда хориждаги энг намунали амалиёт инобатга олинмаяпти. Ушбу камчиликни бартараф қилиш учун кадрларнинг хорижий мамлакатларда малакасини оширишни йўлга қўйиш лозим. Бунинг учун ҳар бир ходимнинг бориб ўқиб-ўрганиб келиши шарт эмас, балки қисман кишиларни жўнатиб, уларни мукамал ўрганиши учун шароит яратиб, улар қайтиб келган ўзимизнинг кадрларни ўқитишлари лозим бўлади. Шу тариқа кадрлар малакасини ошириш ҳам арзон ва ҳам қулай бўлади.

Ўнбиринчидан, мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти ҳажмида ахборот-коммуникация технологиялари секторининг улуши ҳамон камлигича қолмоқда. Ривожланган мамлакатларда мамлакат ЯИМда ва экспортида ахборотларнинг ва инновацион ишланмаларнинг улуши йилдан-йилга ортиб бормоқда. Айрим мамлакатлар (масалан, АҚШ, Япония кабилар) иқтисодиёти инновацион ва информацион иқтисодиёт мақомини олгани ҳам ҳақиқат.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимиз ўзининг жадал ривожланишини ва рақобатбардошлигини таъминлаши учун илм-фан ва техника ютуқларини кенг қўллаган ҳолда иқтисодиёт тармоқларига, ижтимоий ва бошқа соҳаларга замонавий инновацион технологияларни тезкор жорий этиш, бугунги кунда объектив заруриятга айланиб бормоқда.

Обид Пардаев Проблемы реализации стратегии инновационного развития страны и пути их решения	Obid Pardaev Problems of implementation of the strategy of innovative development of the country and their solutions
Аннотация: в статье освещены проблемы реализации стратегии инновационного развития страны и пути их решения. В ней особое внимание автора уделено путям решения проблем, приведенных в указе Президента Республики Узбекистан “Об утверждении стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2019-2021 годы» от 21 сентября 2018 года. Ключевые слова: инновация, инновационная экономика, инновационные технологии, стратегия, интеллект, интеллектуальная собственность, экономика знаний, инновационное сотрудничество.	Abstract: the article highlights the problems of implementing the strategy of innovative development of the country and their solutions. In it, the author pays special attention to the ways of solving the problems cited in the decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On approval of the strategy of innovative development of the Republic of Uzbekistan for 2019-2021” dated September 21, 2018. Keywords: innovation, innovative economy, innovative technologies, strategy, intelligence, intellectual property, knowledge economy, innovative cooperation.

¹ Ўша жойда.

ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ

A. B. Gafurov – PhD student at the Academy of Public Administration under the President of Republic of Uzbekistan,

THE ROLE OF DISCLOSURE AND TRANSPARENCY IN THE STATE-OWNED ENTERPRISE SECTORS (SOES)

Abstract: the article emphasizes the role one of the principles of the corporate governance which are transparency and disclosure of activities in state owned enterprises sectors. Because, these sectors play essential role in people’s daily life. Moreover, the article covers the state-owned enterprise sectors in some Asian countries in order to combine the similarities.

Key words: corporate governance, transparency, disclosure, principles, Asia.

The state-owned enterprise should be constructed under the good governance principles which is important for efficiency and investment in local and international item. The state owned enterprise (SOEs) provides main key public services in sphere of energy, metallurgy, mining, telecommunications, agriculture, machinery and transportation. The SOEs activities have an interaction with people daily life. These sectors are accepted as national strategic interest by the government. In Uzbekistan, list of state-owned enterprise might be found on the official Government of Uzbekistan’s site [1].

In order to ensure operation of SOEs transparently, efficiently and in an accountable manner, the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) set recommendations to governments as guidelines in regard to avoid misunderstandings of both ownerships and excessive intervention of state. In 2005, the OECD members developed the first guidelines as complement to Principles of Corporate Governance. In 2015, it was updated with addressing concerns of SOEs in the domestic and international areas. The history shows that market development is the most effective model for effective distribution of resources. A few countries in process of reforming of how they organize and operate the state enterprises and in many cases apply the international advanced practice, such as OECD’s guidelines, as starting points or even control indicators. The guidelines are directed on: (i) professionalize the state as an owner; (ii) make SOEs operate with similar efficiency, transparency and accountability as good practice private enterprises; and (iii) ensure that competition between SOEs and private enterprises [2].

Moreover, the 5th Principles of Corporate governance focuses on disclosure and transparency. The framework ensures timely and accurate disclosure is made on all material matters regarding the corporation, including the financial situation, performance, ownership and governance of the company [3]. The Guidelines of OECD for SOEs also directed to them same aim. Therefore, the researcher gives his priority to the transparency and accountability in SOEs in some Asian countries.

Below the table 1 shows some Asian countries in which they are columned into five blocks in order to show imaginal picture of disclosure and transparency of information in the state-owned enterprise sectors. The information is obtained from OECD.

Table 1. the SOEs in Asian countries [4]

Countries	Prevailing state ownership type	Under control	Disclosure requirements and practices at the enterprise level	Disclosure at the level of the state provided by
Bhutan	Centralized	Druk Holding & Investments (DHI)	Companies Act 2016, DHI’s corporate governance code	the Ministry of Finance DHI’s annual

				report
India	decentralized	Administrative ministries	Companies Act of 2013; Securities and Exchange Board of India	the Ministry of Heavy Industry
Kazakhstan	centralized with exceptions	JSC Samruk Kazyna	the Law on Accounting and Financial Reporting Samruk Kazyna's Corporate Governance Code	n/a
Korea	Predominantly centralized	Ministry of Strategy and Finance Public Institutions Policy Bureau	All public information in One	All public information in One
Malaysia	decentralized	Government-Linked Companies, Government-Linked Investment Companies	Bursa Malaysia Listing Requirements the Companies Act 125	Government-Linked Companies
Pakistan	decentralized	Public Sector Companies, Development Finance Institutions, Federal Authorities.	Companies Ordinance 2016; Public Sector Companies Corporate Governance Rules 2013	Government does not produce
Philippines	decentralized coordinating agency	Government-Owned or Controlled Corporations	Governance Act 2011	Government-Owned Controlled Corporations
Thailand	predominantly centralized	Ministry of Finance	the Securities and Exchange Commission	Securities and Exchange Commission
Viet Nam	decentralized	Ministry of Finance, the Ministry of Interior and the Ministry of Labour.	Decree 81/2015/ND-CP (18 September 2015)	Ministry of Planning and Investment

Bhutan, Korea, Kazakhstan and Thailand are centralized state ownership countries on the table 1. The Druk Holding and Investments (DHI) control all state owned enterprises. The disclosure information is conducted by Companies Act 2016 DHI's corporate governance code. The Companies Act requires information on: (1) the state of the company's affairs; (2) the amount, if any, which it proposes to transfer to reserves; (3) the amount recommended for dividend payment; (4) explanation or information regarding every reservation, qualification or

adverse remark contained in the auditor's report; and (5) company policy on corporate governance and corporate social responsibility. Moreover, DHI's code of corporate governance that has to be included in annual reports of the companies and reports of corporate governance.

The Ministry of Strategy and Finance in Korea controls state owned enterprise. The Act on Management of Public Institutions addresses the overall governance of SOEs. Formulation and implementation of state policy concerning practice of management and management of SOEs are generally carried out by Bureau on Policy of Public Institutions. All SOEs are obliged to give detailed financial and non-financial information through the system of online disclosure under the name ALIO. The contents of the reporting include 39 questions covering, in addition, operations with subjects, financial results, results of the internal and external estimates and notices addressed to the public, for example, the last research reports prepared by the organization and information for potential candidates for work.

Kazakhstan, the state ownership model is considered centralized with exceptions. There are three group of organizations such as line of ministries, companies and holding companies that considered the central heads. One of these is JSC Samruk Kazyna that established by Government of Kazakhstan. It manages investments of the state capital in 545 portfolio companies working in the sphere of oil and gas, transport and communication, atomic industry, mining industry, electricity generation and chemical industry. The requirements to disclosure of information placed at the state enterprises are established by the Law on Accounting and Financial Reporting.

Thailand has mainly centralized model of state ownership. The Ministry of Finance is responsible for exercising state ownership rights in SOEs. The State Enterprise Policy Office (SEPO) in the Ministry of Finance is the main division responsible for monitoring and control of realization. The SEPO is also the secretariat for the following two committees with functions of control and control of policy of SOE.

In India, Malaysia, Pakistan, Philippines and Viet Nam state ownership are run by the line of ministries. India has a decentralized state ownership model but with an agency. However, the respective ministries control SOEs, but as the agency of Public enterprises department monitor SOEs performance and establish policies. Based on the Companies Act, all SOEs are required set information and the disclosure on company websites of financial statements. The Ministry of the Heavy Industry publishes annual inspection of the state enterprises in which the review of a financial position, efficiency and activity of all state enterprises is submitted.

Malaysia is the country where decentralization of state ownership model without any state institutions. However, there are two types of SOEs the Government-Linked Companies (GLCs) and Government-Linked Investment Companies (GLICs). The GLCs are investment companies that direct their funds to GLCs. Therefore, most of the companies are not owned by the Malaysian government but by GLICs. The disclosure requirements are different based on the legal form. The Government Linked Companies are bound to report their financial and non-financial reports on the national stock exchange based on Bursa Malaysia Listing Requirements. Non listed GLCs are bound to report based on the Companies Act 125.

In Pakistan the state of ownership is a predominantly decentralize. SOEs are grouped into three: Public Sector Companies (PSCs), Development Finance Institutions (DFI) and Federal Authorities (FA). Therefore, the regulation also different according to their legal form and categorization. The Public Sector companies are run by the Companies Ordinance whereas the Public Sector Companies by Corporate governance rules. The disclosure of information is also conducted Companies Ordinance and additional requirements outlined in the Corporate Governance Rules.

The ownership model is decentralized in Viet Nam. The line of ministries run the ownership in many important SOEs, particularly in Vietnam Oil and Gas Group and Vietnam Electricity. The rest of SOEs are under control of respective ministries. For example, the Ministry of Finance controls the SOEs’ financial affairs. Moreover, The State Capital Investment Corporation (SCIC) under the Ministry of Finance runs the investment of state capital in a portfolio of over 400 SOEs. The disclosure of information outlined by Decree 81/2015/ND-CP. It requires to produce: annual and bi-annual financial reports; five-year business strategies; annual plans for business activities; annual management reports; annual salary reports and annual income reports [5].

In Uzbekistan the case of shape of ownership type is also centralized because all assets are under control of the State Committee of Uzbekistan for Privatization, De-monopolization and Development of Competition. The transparency of information of SOEs are run by law [6] the first President of Republic of Uzbekistan.

In conclusion, the disclosure and transparency are condition which provide access to information. The transparency is one of the key elements of the corporate governance and it ensures that managements not to misuse their positions and engage in proper agreements for managers. In order to achieve transparency, the SO’s are required to follow decree of acts, and it is shown in the article on basis of Asian countries. The information that SOEs share with their shareholders or other interested group of people. The good governance principles give its priority to efficiency and investment in local and international level. Therefore, SOEs are important for providing key public services that interact with people’s daily life.

Reference.

1. The Government portal of Republic of Uzbekistan, Posted; https://www.gov.uz/en/pages/government_sites; Accessed: 27.09.2018.
2. OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises, 2015.
3. G20/OECD Principles of Corporate Governance, p.37.
4. OECD, Disclosure and Transparency in the State-Owned Enterprise Sector in Asia: Stocktaking of National Practices, 2017.
5. OECD, Disclosure and Transparency in the State-Owned Enterprise Sector in Asia: Stocktaking of National Practices, 2017, p.40.
6. The law of the Republic of Uzbekistan # 369, On opening the activities of government authorities and management, 05 May 2014.

А.Б.Гафуров Давлат ташкилотларида корпоратив бошқарувнинг шаффофлик ва ошқоралик тамоийилларнинг ўрни	А.Б.Гафуров Роль принципов раскрытия информации и прозрачности корпоративного управления в государственные предприятия
Аннотация: мақолада корпоратив бошқарувнинг шаффофлик ва ошқоралик тамойилларини давлат ташкилотларининг фаолиятидаги ўрни ёритилган. Чунки ушбу давлат ташкилотлари одамларнинг кунлик ҳаётида муҳим ўрин тутди. Шунингдек, мақолада Осиёдаги давлат ташкилотларининг бошқарув тизимида шаффофлик ва ошқоралик тизимлари келтирилган. Калит сўзлар: корпоратив бошқарув, ошқоралик, шаффофлик, тамойиллар, давлат ташкилотлари, Осиё.	Аннотация: в статье подчеркивается роль одного из принципов корпоративного управления, которые являются прозрачностью и раскрытием деятельности в секторах государственных предприятий. Потому что эти сектора играют важную роль в повседневной жизни людей. Более того, в этой статье рассматриваются государственные предприятия в некоторых азиатских странах, чтобы объединить сходства. Ключевые слова: корпоративное управление, прозрачность, раскрытие информации, принципы, государственные предприятия, Азия.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

А.Б. Қурбонов – ҚарМИИ, «Иқтисодиёт» кафедраси мудири, и.ф.н.

АГРОСАНОАТ МАЖМУИДА КИЧИК ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақолада агросаноат мажмуида кичик тадбиркорлик субъектларининг ривожланиш кўрсаткичлари таҳлил қилинган, агросаноат тармоқларида фаолият кўрсатаётган тадбиркорлик субъектлари кооперацияси ҳамда биргаликда ҳаракат қилиш механизми ва унинг жорий этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Тадбиркорлик, агросаноат, интеграция, кооперация, тармоқ, кичик корхоналар, ишлаб чиқариш, инфратузулма, фермерлар кооперацияси.

Агросаноат мажмуаси тармоқларида турли хилдаги саноат ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарилади. Маҳсулотларни ишлаб чиқариш турли мулкчилик шаклидаги хўжалик юритиш субъектларида амалга оширилади. Айниқса, кичик тадбиркорликни ривожлантиришда ташкилий-иқтисодий воситаларни ўрганиш, уларни шакллантириш йўллари белгилаш нафақат ҳозирги даврнинг, балки келажакнинг муҳим муаммоси ҳисобланади. Тадбиркорлик фаолиятининг ташкилий-иқтисодий воситаларини таҳлилдан ўтказишдан аввал унинг иқтисодий кўрсаткичлари ҳолатини кўриб чиқишни лозим топдик.

Амалиёт кўрсатадики, корхона ўз фаолиятида турли кўрсаткичлардан фойдаланади. Буларнинг бири иқтисодиёт ва молия ҳолатини тавсифласа, иккинчиси ишлаб чиқариш техникаси ва технологиясини, учинчиси меҳнатни ишлаб чиқариш ва моддий рағбатлантиришни ташкил этишни кўрсатади. Бундан ташқари, айрим кўрсаткичлар оператив характерга эга бўлса, бошқалари корхона ҳолатини қисқа ва узоқ муддатда тартибга солиш вазифасини бажаради. Амалиёт ушбун кўрсатмоқдаки, бугун биринчи навбатда кетма-кетликни таъминлаган ҳолатда асосий натижавий кўрсаткичлар ўрганиш керак. Масалан, ишлаб чиқариш режасини бажаришнинг меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси ва унинг таъминланганлиги; асосий фондларнинг ҳолати ва ундан фойдаланиш коэффициенти; моддий ресурслардан самарали фойдаланиш ва моддий-техника таъминоти; маҳсулот харажатлари; молиявий ҳолати; фойда ва рентабеллик.

Бундай тартибда таҳлил ўтказишда кўрсаткичлардан аниқландики, илмий-техника ривожланиш тадбирлари самарадорлиги мутлақо ўрганилмайди. Шу сабабли, иқтисодий таҳлилни корхона техник ҳолати, ишлаб чиқаришнинг ташкилий-техник даражасини баҳолаш, ишлаб чиқариш имкониятларидан фойдаланиш кўрсаткичлари билан тўлдирилиши лозим. Шу билан бирга, иқтисодий таҳлилнинг асосида нафақат унинг кетма-кетлиги, балки корхона хусусиятини, яратилаётган маҳсулот (ишлар, хизматлар ва бошқалар) ҳисобга олиниши лозим.

Иқтисодий таҳлил ишлаб чиқаришни ташкил этиш вазифасининг сифатли бўлиши асосий талаблардан унга тизимли ёндашишларни талаб этади, фақат ҳар бир иқтисодий кўрсаткичларни асослаш натижасида корхона стратегиясини ишлаб чиқиш мумкин. Акс ҳолда, иқтисодий таҳлил ўз маъносини йўқотади, ишлаб чиқариш самарадорлиги воситасига айланмайди, бозор муҳитида корхона ва унинг маҳсулоти рақобатбардошлигини таъминламайди.

Иқтисодиёт тармоқларида тадбиркорликни ривожлантириш ва уларнинг ялпи маҳсулот ва хизматдаги улушини кўпайтириш иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг асосий йўналишларидан ҳисобланади. Бу хусусда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида «Маълумки, ҳозирги кунда юртимизда 51 фоиздан зиёд аҳоли қишлоқ жойларда

яшайди. Бироқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши 17 фоиздан ошмайди. Аграр соҳа маҳсулотларини қайта ишлаш ҳажми эса 10 фоизга ҳам етмайди. Ҳолбуки, ривожланган давлатларда бу кўрсаткич 50 фоиздан ортиқни ташкил этади. Шу муносабат билан қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш бўйича комплекс дастур ишлаб чиқиш лозим», дея таъкидлайди, [1].

Қашқадарё вилояти агросаноат мажмуи тармоғини таҳлил қилинганда қуйидаги ҳолатлар маълум бўлди:

➤ Қашқадарё вилоятида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда кичик тадбиркорликнинг улуши 99,8 фоизни ташкил этган. Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи кичик саноат корхоналарининг улуши 14,5 фоизни ташкил этган. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришида асосан фермер хўжаликлари (40,6%) ва деҳқон хўжаликлари (58,5%) салмоқли ўрин эгаллаши билан бирга деҳқончилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда фермер хўжаликлари, чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда деҳқон хўжаликларининг ажралиши сақланиб қолмоқда;

➤ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш жараёнида мева ва сабзавот маҳсулотлари кейинги беш йил давомида 10,1 фоизи, чорвачилик маҳсулотларидан гўшти қайта ишлаш 1,9 фоизни, сутни қайта ишлаш 4,5 фоизни ташкил этган. Бу қайта ишлаш соҳасида имкониятлардан тўлиқ фойдаланилмаётганлигини аңглатади;

➤ инфратузилма соҳасида ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатувчи ва бозор инфратузилмаси қисман ривожланмоқда. Жумладан, давлат томонидан қўллаб-қувватлаши асосида муқобил машина трактор парклари, сувдан фойдаланувчилар уюшмаси, ЁММ сотиш шохобчалари, минибанклар ташкил этилган, қолган соҳалар эса суст ривожланмоқда.

Агросаноат мажмуида фаолият кўрсатаётган кичик тадбиркорлик корхоналарининг давлат томонидан қўллаб-қувватлаган корхоналар фаолияти анча яхшиланиб бормоқда. Қолган соҳалар эса давлат томонидан тўла эркинлик ва имтиёзлар берилган ҳолда уларнинг мустақил ишлашини рағбатлантириш лозим. Уларни рағбатлантириш ташкилий, ҳуқуқий, иқтисодий жиҳатдан макродаражада ва микродаражада амалга оширилиши лозим. Давлат тадбиркорларнинг барча муаммоларни, жумладан, микродаражада ташкилий-иқтисодий масалаларига аралашиш бозор иқтисодиёти қонунларига тўғри келмайди. Шунинг учун уларнинг ўзаро бирлашиб ҳаракат қилиш механизмини шакллантиришда иқтисодий қўллаб-қувватлаш лозим.

Агросаноат мажмуи тармоқларида молиявий маблағлар манбаи турлича, аммо уларнинг фаолияти бир-бирига боғлиқдир. Жумладан, инфратузилма соҳасида молиявий ресурслар тугатилган ширкатлардан қолган мол-мулк асосида аҳолига ва фермер ҳамда деҳқон хўжаликларига кўрсатилаётган хизматлар ҳисобига тўланаётган маблағлардан иборат. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналарнинг молиявий манбаи сотилган тайёр маҳсулотлардан тушган маблағлар бўлиб, улар кўпроқ нақд пулга сотилганлиги сабабли ушбу соҳада кичик корхоналар ва яқка тартибдаги тадбиркорлик ривожланиш тенденциясига эга. Аммо йирик лойиҳаларни амалга ошириш ва фаолиятини кенгайтиришга етмайди. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи кичик корхоналар молиявий маблағи, асосан давлат буюртмаси асосида сотиб олинаётган маҳсулотлардан тушган пул маблағларидир. Ушбу соҳаларга давлат томонидан имтиёзли ёрдам берилаётган бўлса-да, улар томонидан кўрилаётган даромад такрор ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун камлик қилади. Бундай ҳолатга барҳам беришда агросаноат мажмуи тармоқлари ўз маблағларини босқичма-босқич бирлаштириш орқали ҳал қилиши мумкин. Бунинг учун агросаноат соҳалари мажмуа тарзида фаолият кўрсатиши ва ундан ўз мақсадлари йўналишида фойдаланиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Бугунги кунда агросаноат мажмуи соҳалари тарқоқ ҳолда фаолият кўрсатмоқда.

Бунга сабаб биринчидан, хусусийлаштириш натижасида тармоқнинг мулк турли мулк ва касб эгалари қўлига ўтиши, иккинчидан, давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашда эски бошқарув муҳитидан тўлиқ қутила олмаганлиги, учинчидан, агросаноат соҳаларида фаолият кўрсатаётган тадбиркорлик субъектлари турли ташкилот ва муассасалар томонидан тартибга солиниши ва моддий таъминланишидир.

Агросаноат тармоқлари мажмуа тарзида фаолият кўрсатишида уларнинг ижтимоий-иқтисодий муносабатларини тартибга солишда, уларни янги эҳтиёжлар билан мослаштиришда соҳалар бўйича функционал кооперация тузиш мақсадга мувофиқ.

Қишлоқ хўжалигида кооперацияни тузиш бўйича мамлакатимиз олимлари тадқиқот олиб боришган ва таклифлар билдиришган. Жумладан, Т.Фармонов фермер хўжаликларига айлантирилган ширкат хўжаликлари ўрнида ишлаб чиқариш ва истеъмол йўналишлари бўйича “фермерлар кооперациясини” тузишни таклиф этган[2].

Ш. Эргашходжаева томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи, агросервис ва хизмат кўрсатувчи соҳаларда кооперацияни ривожлантиришнинг маркетинг стратегияси ишлаб чиқилган[3].

Бизнингча, агросаноат мажмуи тармоқлари бир-бирини тақозо қилганлиги учун соҳаларни ўзида бирлаштирган кооперацияни ташкил қилиш ҳамда ушбу кооперация йириклашган фермер хўжаликлари ва қайта ишловчи кичик корхоналарнинг моддий базаси асосида инфратузилма корхоналари йўналишларида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ. Ушбу кооперация агросаноат мажмуи корхоналарида молиявий бирлашуви асосида ташкил этилиб, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар ва қайта ишлаш корхоналарининг ривожланишига асос бўлади.

Кооперация аъзолари агросаноат мажмуининг кичик корхоналари бўлиб, улар ишлаб чиқаришнинг функционал йўналишлари бўйича бирлашади. Ташкил этилган кооперация кенгаши қарори асосида амалга оширувчи тузилма томонидан ижро этилади. Масалан, қишлоқ хўжалигида 2500 га яқин қишлоқ хўжалиги машиналаридан фойдаланилиб, уларнинг барчасини бир кичик корхона томонидан сотиб олиш имкониятига эга эмас. ММТПларнинг қишлоқ хўжалиги машиналарини сотиб олишга имконияти етмайди. Давлатда ҳам ҳар бир ҳудудда комплекс қишлоқ хўжалиги машиналари билан таъминлаш имконияти етарли эмас. Давлат томонидан фақат ташкилий, ҳуқуқий, иқтисодий ва молиявий имтиёзлар ёрдамида рағбатлантирилиб турилиши мумкин. Бундай вазиятда кичик корхоналар имкониятларини бирлаштириб, кооперация асосида ўзини-ўзи таъминлаши мумкин. Кооперацияга аъзо бўлмаган кичик корхоналардан эса тўлиқ хизмат ҳақи олинади. Ушбундан келиб тушган даромаддан кооперацияни ташкил этиш ва ижро этиш харажатлари олиб қолиниб, мулк эгалари ўртасида қўшган улушига кўра тақсимланади. Кооперациянинг бундай тартиби бошқа функционал бирлашувларда ҳам қўлланилиши, мақсадга мувофиқ бўлади.

Кооперация кенгаши қарорларининг ижросини амалга оширувчи тузилма аъзолар томонидан уч йил муддатга сайланади. Кооперация кенгаши раиси, ҳудудлар бўйича вакилликлар билан ишловчи бўлим бошлиғи, ҳудудлар бўйича вакиллар аъзолар ичидан очиқ овоз бериш усули билан сайланади. Соҳалар бўйича керакли мутахассислар аъзолар ичидан ҳамда ташқи меҳнат бозоридан танлов асосида қабул қилинади. Кенгашнинг маъмурий тузилмаси раис томонидан тайинланади.

Ушбу кооперацияни ташкил этиш асосида бозор талабларига мос агросаноат мажмуи соҳалари мажмуа тарзида самарали фаолият кўрсатади ҳамда комплекс хизматлар бозори шаклланади. Шунингдек, кооперация АСМ кичик корхоналарида ўз-ўзини бошқариш, ривожлантириш тузилмасига айланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. //Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 23 декабр. №258. 3-бет.

2. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида агросаноат мажмуни бошқариш тизимини такомиллаштириш. Ўзбекистонда аграр иқтисодий ислохотлар: эришилган ютуқлар ва уларнинг ечимлари. - Т.: ЎзБИИТИ, 2006.
3. Эргашходжаева Ш.Д. Бозор рақобати шароитида қишлоқ жойларда кооперацияни ривожлантиришнинг маркетинг стратегияси: Иқтисод фанлари доктори даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. - Т.: 2007. – 17 б.

А.Б.Курбонов Направления развития субъектов малого предпринимательства в агропромышленном комплексе.	A.Kurbonov Directions of development of subjects of small entrepreneurship in the agro-industrial complex
Аннотация: в данной статье проанализированы тенденции развития малого бизнеса в агропромышленных комплексах, а также разработаны меха-низмы сотрудничества субъектов предпринимательства, действующих в секторах агропромышленного комплекса Ключевые слова: предпринимательство, агро-промышленный комплекс, интеграция, кооперация, отрасль, малые предприятия, производство, инфраструктура, кооперация фермеров.	Abstract: This article analyzes trends in the development of small business in agro-industrial complexes, and also developed mechanisms for cooperation between business entities operating in the sectors of the agro-industrial complex Keywords: entrepreneurship, agro-industrial complex, integration, cooperation, industry, small enterprises, production, infrastructure, farmers' cooperation.

М.Ў.Худойбердиев – НДКИ ассистенти

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИГА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАТБИҚ ҚИЛИШДАГИ МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Аннотация: ушбу мақолада қишлоқ хўжалиги соҳасига инновацион технологияларни амалиётга жорий қилиш борасида бир қанча муаммолар борлиги қайд этилган ва уларни ечимлари бўйича таклиф ва мулоҳазалар келтирилган. Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, инновация, инновацион технология, инвестиция, инновацион тизим, иқтисодий самарадорлик.
--

Миллий иқтисодий тизимнинг асосий тармоқларидан бўлган қишлоқ хўжалиги соҳасида турли мулкчилик ва хўжалик юритиш шакллари асосланган кўп укладли иқтисодий барпо этилган. Қишлоқ хўжалиги соҳасида ривожланган бозор муносабатларининг таркиб топиши ва албатта иқтисодий жараёнлар шиддат билан ривожланиб бораётган бир пайтда соҳани инновацион асосда ривожлантириш, яъни яратилаётган интеллектуал мулкдан ва замонавий инновацион технологиялардан оқилона ва самарали фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги корхоналари рақобатбардошлигини ошириш, уларда тайёрланаётган маҳсулотларнинг ички ва ташқи бозордаги ўрнини янада мустаҳкамлаш учун хизмат қилади.

Бугунги кунда дунё давлатларининг энг асосий мақсадларидан бири барқарор ўсиш, ишсизликни камайтириш ва бандлик даражасини ошириш, барқарор нарх ва аҳоли даромадларини ошириб бориш ҳисобланади. Глобаллашув шароитида ушбу мақсадлар сармояни янги техника ва технологияга, иқтисодий тизимнинг барча соҳаларида бошқариш, хизмат кўрсатиш, ишлаб чиқариш ва меҳнат қилишни янги ташкил этиш шаклларига киритиш ёрдамида эришиш мумкин.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантириш бўйича кенг миқёсли ишлар амалга оширилмоқда. 2017 йил якунларига кўра, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида 2,0 % даражасида ижобий ўсиш суръати кузатилди. Ушбу тармоқнинг ЯИМ таркибидаги улуши 19,2 % ни ташкил этди. Қишлоқ, ўрмон ва балиқ

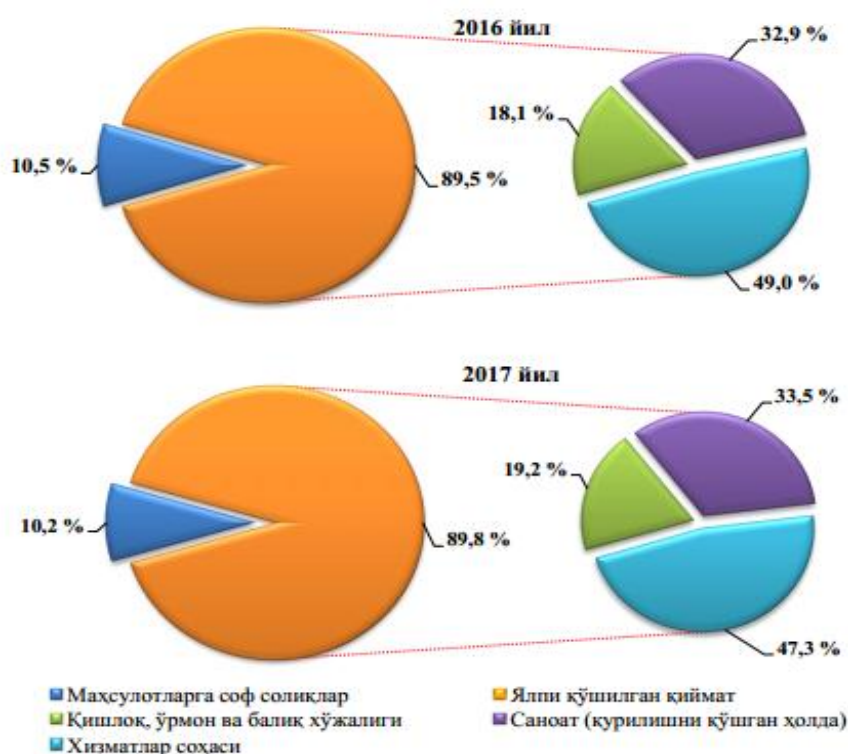
хўжалиги тармоғидаги ўсиш суръати ҳисобидан ЯИМ 0,4 % пунктга ўсиши таъминланди.

2017 йил учун ЯИМ (ЯҚК) ўсишида тармоқларнинг ҳиссаси

Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси. 2017 йил январ - декабр.

Ялпи ички маҳсулотнинг тармоқлар бўйича таркиби
(жамига нисбатан % ҳисобида)

Юқорида келтирилган расмда бирламчи сектор (қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги)нинг ЯИМ таркибидаги улуши 2016 йилдаги 18,1% дан 2017 йилда 19,2 % га ошганлигини кўриш мумкин.[1]

Лекин шунга қарамай қишлоқ хўжалиги соҳасида илмий-техник ишланмаларни яратиш даражаси, хусусий ва давлат инвестицияларнинг пастлиги, инновацион тузилмаларини ташкил этиш, инновацион технологияларни ишлаб чиқаришга қўлланилиш даражаси пастлиги қишлоқ хўжалиги соҳасида ишлаб чиқариш суръат-

ларини оширишга тўсқинлик қилмоқда.

Бундан ташқари, 2017 йилнинг 9 декабр куни Қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали йиғилишда юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев ўз нутқларида “Мамлакатдаги 146295 та қишлоқ хўжалиги техникасининг 38 фоизи бутунлай эскирган. Мева-сабзавотчиликка ихтисослашган туманлар боғ ва тоқзорларга ишлов бериш, сабзавот экиш, парваришlash ва йиғиб олишга мўлжалланган техника билан 34 фоизгина таъминланган, халос. Бу эса меҳнат унумдорлиги ва ҳосилдорликнинг пасайиб кетишига сабаб бўлмоқда” деб энг асосий муаммони таъкидлаб ўтдилар.[2]

Шу билан бир қаторда, қишлоқ хўжалиги соҳасида инновацион технологияларни татбиқ этиш учун электр энергия ва табиий газ етарли миқдорда бўлиши талаб этилади, лекин тан олишимиз керакки ушбу масала ханузгача мамлакатимизнинг қишлоқ жойларида оғриқли масалалардан бири бўлиб келмоқда. Бу эса фақатгина қишлоқ хўжалигида эмас балки бошқа соҳаларда ҳам тадбиркорлик билан шуғулланмоқчи бўлган хўжалик юритувчи субъектларга ўзининг салбий таъсирини ўтказмоқда. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги соҳасида инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш билан боғлиқ муаммолар мавжуд бўлиб, улар жумласига кредит фоизининг юқорилиги, лойиҳа ташаббускорининг ўз маблағи етишмаслиги, кредит таъминоти, суғурта, гаров, кафолатнинг мавжуд эмаслиги кабиларни мисол келтириш мумкин.

Албатта, юқорида келтириб ўтилган муаммоларни келажакда ечимини топиш ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҳаракатлар стратегиясини 3.3 банди “қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш” йўналишида “фермер хўжаликлар, энг аввало, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан бир қаторда, қайта ишлаш, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжаликларини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт шaroитлар яратиш” ҳамда “қишлоқ хўжалик маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр маҳсулотлар ва тайёр озиқ овқат маҳсулотларини, шунингдек қадоклаш буюмларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологияли ускуналар билан жиҳозланган, қайта ишловчи янги корхоналарни қуриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш юзасидан инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш” каби вазифалар белгилаб берилди.[3]

Маълумки, қишлоқ хўжалиги соҳасида иқтисодий самарадорликка эришиш асосан маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнидаги харажатларни камайтириш ёки ресурслар сарфини меъёрлаштириш билан боғлиқ ҳолда амалга оширилмоқда. Албатта, ишлаб чиқариш жараёнида харажатлар сарфи ва уни камайтириш вазифасининг долзарблигини инкор этиш нотўғри. Лекин қишлоқ хўжалиги соҳасини самарадорлигига эришишнинг фақат харажатлар сарфини камайтириш билан боғлиқ бўлган йўналишни танлаш ва шу орқали мақсадга эришиш, бизнингча ягона тўғри йўл деб бўлмайди. Қишлоқ хўжалиги соҳасида ишлаб чиқаришнинг самарадорлигига эришиш муаммосига комплекс тарзда ёндашиш, жумладан, соҳага замонавий инновацион технологияларни ҳам кириб келиши, ҳам сифат ва самарадорликни оширишнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Ушбу масалани ечиш мақсадида ягона қишлоқ хўжалиги инновацион тизимини шакллантириш лозим. У эса тармоқни инновацион ривожлантириш учун илмий-технологик, бошқарув ва ташкилий шартларни яратишга қаратилган иқтисодий механизмни ишлаб чиқишни тақозо этади.

Қишлоқ хўжалигини инновацион ривожлантиришнинг иқтисодий механизми – бу қишлоқ ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ва инновацион ривожланишини, қишлоқда аҳоли даромадлари ва турмуш даражасини ошириш мақсадида ишлаб

чиқаришга инновацион лойиҳаларни жорий этишни, қишлоқ хўжалигининг илмий-техник соҳасида бизнесини ривожлантиришни, барча жараёнлар (инновацияларни яратиш, тарқатиш, жорий этиш ва ўзлаштириш) босқичида унинг иштирокчилари ўзаро ҳамкорлик қилиш асосида давлат кўмагини ташкил этиш бўйича ўзаро боғланган шакл ва усуллари тизимидир. [4]

Юқоридаги муаммоларни ечими сифатида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш лозим, деб ҳисоблаймиз:

-қишлоқ хўжалигида банд бўлган хўжалик юритувчи субъектларининг салоҳияти (инновацион, технологик, кадрлар, илмий, иқтисодий ва ҳ.к. салоҳияти)ни шакллантириш ва ривожлантириш;

-қишлоқ хўжалиги соҳасида лизинг тизимини эркинлаштириш ҳамда агротадбиркорлик субъектларига лизинг хизматидан фойдаланиш учун ташкилий-иқтисодий, молиявий жиҳатдан тенг шарт-шароитлар яратиш орқали, асосан қишлоқ хўжалигига зарур бўлган мини трактор ва шунга ўхшаш техникаларни харид қилишга кўмаклашиш;

-қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи кам электр энергия талаб қиладиган ҳамда қишлоқ жойларда ташкил қилинаётган иссиқхоналарни иситиш учун замонавий энергия тежовчи технологияларни харид қилишга тижорат банклари томонидан молиявий қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратиш;

- тармоқнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш;

-юксак технологияларга асосланган ҳолда янги маҳсулот ишлаб чиқариш турларини ўзлаштириш асосида маҳаллий товарларнинг ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини ошириш.

Ушбу тадбирларнинг амалга оширилиши қишлоқ хўжалигининг техник таъминотини сифат ва миқдор жиҳатдан янги босқичга кўтариб, бозорбоп ва ликвидлилиги юқори бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқариш имконини беради. Шу билан биргаликда қишлоқ ҳудудларида замонавий иш ўринларини яратиш, қишлоқларнинг нафақат ишлаб чиқариш, балки қишлоқ инфратузилмасини ўзгаришига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси. 2017 йил январ- декабр. Тошкент. 2018 й. 16-17 бет.
2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 9 декабрдаги Қишлоқ хўжалиги ходимлари кўнига бағишланган тантанали йиғилишдаги нутқидан.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.//Халқ сўзи, 2017 йил 8 февралдаги 28(6722)- сони.
4. Ташматов Р.Х. Инновацион ривожланиш: муаммо ва ечимлар. ТДИУ ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муоммолари” илмий-тадқиқот маркази. Тошкент. “LESSON PRESS”, 2017 йил. 28- бет.

М.Худойбердиев Проблемы и решения применения инновационных технологий в области сельского хозяйства.	М.Khudoyberdiev Problems and solutions to the application of innovative technologies in the field of agriculture.
Аннотация: в статье представлен ряд проблем в области внедрения инновационных технологий в сельскохозяйственном секторе, а также предложения и комментарии к их решениям. Ключевые слова: сельское хозяйство, инновации, инновационные технологии, инвестиции, инновационная система, экономическая эффективность.	Abstract: The article presents a number of problems in the field of introduction of innovative technologies in the agricultural sector, as well as suggestions and comments on their solutions. Keywords: agriculture, innovation, innovative technology, investment, innovation system, economic efficiency .

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС

Х.К. Каршибаев – старший преподаватель СамИЭС,

З.Х. Хайдаров – ассистент СамИЭС,

С.И. Худойбердиев – ассистент СамИЭС,

Ш.А. Уралов – студент СамИЭС

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ПОКУПАТЕЛЬСКОГО СПРОСА ПУТЕМ ЭКСТРАПОЛЯЦИИ ТЕНДЕНЦИИ ДИНАМИЧЕСКОГО РЯДА

Аннотация: программа изучения покупательского спроса может включать различные задачи. Однако всегда требуется, чтобы были даны оценки текущего состояния спроса, а также оценки объёма и структуры спроса в будущем. В статье приведено применение экстраполяции тенденции динамического ряда для прогнозирования покупательского спроса на примере данных по товарообороту магазина за некоторый промежуток времени. Выявлена квадратичная модель для прогнозирования объёма товарооборота.

Ключевые слова: экстраполяция, прогнозирование, уравнение гиперболы, динамический ряд, метод аналитического выравнивания.

Прогнозирование покупательского спроса основано на экстраполяции тенденции динамического ряда товарооборота. Под динамическим рядом товарооборота понимается изменение товарооборота во времени. Если не происходит каких-либо существенных изменений в условиях, формирующих покупательский спрос, то метод экстраполяции позволяет получить достаточно надежные результаты. В противном случае данный метод необходимо дополнить другими методами определения покупательского спроса – расчетно-конструктивным или анкетным.

Статистические методы прогнозирования тенденции динамического ряда подразделяются на две основные группы: методы аналитического выравнивания и экспоненциального сглаживания.

Сущность метода аналитического выравнивания заключается в нахождении теоретических уровней ряда y_t , которые в минимальной степени отклонялись бы от фактических уровней y . После этого тенденцию ряда можно продолжить, рассчитав уровни ряда на будущий период (год, квартал, декаду), в зависимости от поставленной задачи.

Выравнивание уровней ряда динамики и их экстраполяция производятся по уравнению прямой (тренду), если уровни ряда равномерно растут или уменьшаются. Если изменение тенденции носит характер усиливающегося или затухающего роста, то для экстраполяции применяется соответственно уравнение параболы либо полулогарифмическая кривая. Для экстраполяции криволинейных плавных тенденции можно воспользоваться уравнением гиперболы.

Выбор уравнение связи производится на основе графического анализа. Вид уравнений будет несколько отличаться от приведенных ранее тем, что вместо признака – фактора x в уравнение в качестве переменной вводится время t .

Рассмотрим прогнозирование уровней динамического ряда на следующем примере.

Розничный товарооборот по магазину за 2017-2025 гг. (в млн. руб.)

2017 _{г.} – 80,1	2022 _{г.} – 100,8
2018 _{г.} – 82,5	2023 _{г.} – 106,5
2019 _{г.} – 85,8	2024 _{г.} – 114,9
2020 _{г.} – 89,7	2025 _{г.} – 125,7
2021 _{г.} – 94,8	

Анализируя изменение уровней ряда, приходим к выводу, что оно носит характер усиливающегося роста. Графический анализ свидетельствует о наличии криволинейной зависимости, напоминающей график параболы. Следовательно, для выравнивания ряда выбираем уравнение параболы

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2$$

Составим систему нормальных уравнений:

$$\begin{aligned} na_0 + a_1 \sum t + a_2 \sum t^2 &= \sum y; \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 + a_2 \sum t^3 &= \sum yt; \\ a_0 \sum t^2 + a_1 \sum t^3 + a_2 \sum t^4 &= \sum t^2 y \end{aligned}$$

Построим рабочую расчетную таблицу (табл.1).

Для упрощения расчетов годы условно нумеруются таким образом, чтобы $\sum t = 0$, тогда и $\sum t^3 = 0$, а система нормальных уравнений будет иметь вид

Выравнивание динамического ряда по уравнению параболы

Годы	Розничный товарообо- рот.млн. руб.	t	t^2	t^3	t^4	$y \cdot t$	$y \cdot t^2$	$\bar{y}_t$
2017	80,1	-4	16	-64	256	-320,4	1281,6	80,13
2018	82,5	-3	9	-27	81	-247,5	742,5	82,37
2019	85,8	-2	4	-8	16	-171,6	331,2	85,65
2020	89,7	-1	1	-1	1	-89,7	89,7	89,67
2021	94,8	0	0	0	0	0	0	94,73
2022	100,8	+1	1	1	1	100,8	100,8	100,79
2023	106,5	+2	4	8	16	213	426	107,67
2024	114,9	+3	9	27	81	344,7	1034,1	115,55
2025	125,7	+4	16	64	256	502,8	2011,2	124,37
Итого	880,8	0	60	0	708	332,18	6017	880,8

$$\begin{aligned} na_0 + a_2 \sum t^2 &= \sum y; \\ a_1 \sum t^2 &= \sum yt; \\ a_0 \sum t^2 + a_2 \sum t^4 &= \sum t^2 y \end{aligned}$$

Поставляя в эту систему соответствующие значения из расчетной таблицы, получаем:

$$9a_0 + 60a_2 = 880,8$$

$$60a_1 = 332,18$$

$$60a_0 + 708a_2 = 6017$$

Решая уравнение относительно a , получаем

$$a_1 = \frac{332,18}{60} = 5,53.$$

Далее решаем систему из двух уравнений:

$$9a_0 + 60a_2 = 880,8 \quad : 9$$

$$60a_0 + 708a_2 = 6017 : 60$$

Разделив каждое уравнение на коэффициенты при a_0 и вычитая из второго уравнения первое, получим:

$$a_0 + 66,6a_2 = 97,85$$

$$a_0 + 11,80a_2 = 100,28$$

$$5,24a_2 = 2,43$$

$$a_2 = 0,47.$$

Теперь найдем a_0 :

$$9a_0 + 60 \times 0,47 = 880,8$$

$$a_0 = 94,73$$

Подставим вычисленные параметры в параметры в уравнение параболы:

$$\bar{y}_t = 94,73 + 5,53t + 0,47t^2.$$

Подставляя в данное уравнение значение t , вычислим теоретические уровни ряда $\bar{y}_t$:*

$$\bar{y}_t = 94,73 + 5,53(-4) + 0,47(-4)^2 = 102,25 - 22,12 = 80,13 \text{ и т. д.}$$

Выполнив расчеты, последовательно найдем теоретические уровни ряда, которые выражают общую тенденцию развития.

Для оценки степени приближения теоретических уровней к фактическим необходимо исчислить корреляционное отношение

$$\eta = \sqrt{1 - \frac{2,263}{1921}} = 0,99.$$

Высокое значение корреляционного отношения указывает на то, что кривая подобрана правильно, а теоретические и фактические значения y тесно связаны. В расчете t -критерия Стьюдента в данном случае необходимости нет, поскольку связь очень высокая, и ошибка коэффициента регрессии будет незначительной. Это дает право для прогнозирования объема товарооборота применить уравнение параболы.

Продолжив нумерацию лет, получим следующие значения t :

$$t_{2026} = +5; t_{2027} = +6.$$

Тогда прогнозируемый объем товарооборота для этих лет будет равен:

$$\bar{y}_{t_{2026}} = 94,73 + 5,53 \cdot 5 + 0,47 \cdot 5^2 = 134,0 \text{ млн. руб.}$$

$$\bar{y}_{t_{2027}} = 94,73 + 5,53 \cdot 6 + 0,47 \cdot 6^2 = 144,7 \text{ млн. руб.}$$

Следует иметь в виду, что прогноз тем точнее, чем короче период экстраполяции.

Список использованной литературы:

1. Колемаев В.И. и др. Теория вероятностей и математическая статистика. Учеб. пособия. –М.: «Высшая школа», 1991.

2. Баканов М.И., Мельник М.В., Шеремет А.Д.. Теория экономического анализа. Учебник. / Под ред. М.И. Баканова. - М.: “Финансы и статистика”, 2007.
3. Щедрин Н.И., Кархов А.Н. Экономико-математические методы в торговле. - М.: “Экономика”, 1980.
4. Гмурман И.Е. Теория вероятностей и математическая статистика. Учеб. пособия. — М.: «Высшая школа», 2009.

Х.К.Каршибаев, З.Х.Хайдаров, С.И.Худойбердиев, Ш.А.Уралов Динамик қатор тенденциясини экстраполяция қилиш орқали харидор талабини прогноزلаш Аннотация: харидор талабини ўрганиш бўйича дастур турли вазифаларни ўз ичига олиши мумкин. Шу билан бирга, талабнинг ҳозирги ҳолатини баҳолаш, келажакда талабнинг ҳажми ва тузилмаси ҳисоб-китоблари талаб қилинади. Мақолада, истеъмолчилар талабини прогноз қилиш учун динамик серияли тренднинг маълум бир вақт мобайнида дўкон айланиши ҳақидаги маълумотлар мисолида экстраполяция-лаш қўлланилиши кўрсатилган. Савдо ҳажмини прогноз қилиш учун квадратик модел аниқланди. Калит сўзлар: экстраполяция, прогнозлаш, гипербола тенгламаси, динамик қатор, аналитик текислаш методи.	Kh.K.Karshiboev, Z.Kh.Khaydarov, S.I.Khudoyberdiyev, Sh.Uralov Prediction of consumer demand by extrapolation of a tendency of a dynamic row Abstract: The program of studying of consumer demand can include various tasks. However it is always required that estimates of current state of demand and also assessment of volume and structure of demand in the future were given. Application of extrapolation of a tendency of a dynamic row for prediction of consumer demand on the example of data on commodity turnover of shop for some time term is given in article. The square model for prediction of volume of commodity turnover is revealed. Keywords: extrapolation, prediction, hyperbole equation, method of analytical alignment, dynamic row
--	---

Ю.П.Урунбаева – СамИСи катта ўқитувчиси, иқтисодиёт бўйича фалсафа доктори

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИ АҲОЛИ ТУРМУШ ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШНИНГ БОШ ОМИЛИ

Аннотация: ушбу мақола хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш асосида аҳоли турмуш даражасини ошириш истикболларининг долзарб масалаларига бағишланган.

Калит сўзлар: хизмат, хизмат кўрсатиш, аҳолининг турмуш даражаси, турмуш сифати, мавжудликнинг юқори сифати, омил, фаровонлик, аҳоли заҳиралари, аҳоли даромадлари, минимал иш ҳақи.

Жаҳон амалиётида мамлакат аҳолисининг турмуш даражаси қатор муҳим омиллар уйғунлигида тавсифланувчи хизмат кўрсатиш соҳасининг кўлами, унинг муҳим макроиқтисодий кўрсаткичлардаги улуши, аҳоли жон бошига хизматларнинг ҳажми орқали аниқланади. Хизмат кўрсатиш соҳаси муайян давлат иқтисодиётига катта ижобий таъсир кўрсатади ва тўғридан-тўғри аҳоли турмуш даражасининг ошишига хизмат қилади. Бинобарин, ривожланган мамлакатларда соҳанинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 74 фоизни¹, умумий бандликда 70-75 фоизни ва жами корхоналар таркибида 90-95 фоизни ташкил этади².

Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш соҳасини тубдан ислоҳ қилишнинг, ўтиш даври қийинчиликларини бартараф этишда ушбу соҳадан самарали фойдаланишнинг, соҳа тармоқлари ва уларнинг таркибидаги хўжалик субъектлари фаолиятини давлат

¹ <http://bukvi.ru>

² John W.R. Phillips Social Security Programs Throughout the World:Europe, 2016. P. 18 ISSA.

томонидан тартибга солиш ва бошқаришнинг, хизматлар соҳасини устун ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари яратилди. Ҳозирги даврда мамлакатимизда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг назарий-методологик, услубий, иқтисодий ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш бўйича қатор, жумладан, қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: хизматлар соҳасини жадал ривожлантириш ва унинг миллий иқтисодиётдаги мавқеини мустаҳкамлаш; соҳа тармоқларини модернизациялаш ва замонавий техника ва технологияларни жорий этиш; хизмат кўрсатиш соҳасининг ижтимоий муаммоларини ҳал этишдаги ролини мунтазам равишда ошириб бориш, аҳоли истеъмоли таркибида хизматлар улушини кўпайтириш ва бошқалар.

Жаҳонда хизмат кўрсатиш соҳасини янада ривожлантириш, унинг иқтисодиётдаги улушини ошириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва даромадларини кўпайтириш асосида аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини юксалтиришга замин яратадиган замонавий илмий-тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш нуқтаи назаридан ушбу масаланинг методологик-услубий ва амалий жиҳатларининг тадқиқи бугунги кунда долзарблиги билан ажралиб туради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 26 февралдаги 55-сон «2016-2020 йилларда хизматлар соҳасини ривожлантириш дастури тўғрисида»ги қарори ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур тадқиқот натижалари муайян даражада хизмат қилади.

Хизматлар тизимининг кенг қамровлиги, унда кечаётган ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг мураккаблиги, мамлакат равнақи ва аҳоли ҳаёт даражаси ҳамда сифати ва бошқа бир қатор муҳим макроиқтисодий кўрсаткичларга соҳа таъсирининг бениҳоя кучлилиги, хизматлар бўйича фаолият турларининг кўплиги уларни илмий таснифлаш муаммосини кескинлаштиради. Хизматларни таснифлаш муаммоси “хизмат” тушунчасининг моҳиятини очиш, унга илмий жиҳатдан асосланган ва аксарият кўпчилик тан олган таъриф ишлаб чиқиш билан узвий боғлиқ.

Хизматнинг моҳиятига доир мавжуд таърифларни ҳисобга олган ҳолда, ушбу сўзларнинг луғатий маъносига тўхталишни мақсадга мувофиқ деб топдик. Ўзбекча-русча луғатда “хизмат – хизмат қилиш, иш, хизматга (ишга)оид”, деб кўрсатилган. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида эса, хизмат; иш; лавозим; хизмат кўрсатиш; ёрдам. Бундан ташқари “Хизмат” ибораси бир неча мазмунда қўлланилиши эътироф этилган: 1. Бирор иш ёки меҳнат билан шуғулланиш; бирор ишни бажариш; иш, меҳнат. 2. Бировнинг ишини бажариш, яхшилик қилиш; яхшилик. 3. Бирор ташкилот ёки муассасада бажариладиган иш; вазифа; лавозим. 4. Иш, вазифа, функция. 5. Иш, топшириқ, вазифа. 6. Армия сафида бўлиш, ҳарбий мажбуриятни ўташ¹. В.И.Дальнинг луғатида хизмат ушбу тушунча қуйидагича талқин этилган: Хизмат кўрсатиш, ёрдам, имтиёз, кўмак, кўнглини топмоқ, истагини бажо келтирмоқ. Бироқ, ушбу луғатларда келтирилган талқинларда “хизмат” тушунчасининг моҳияти тўлиқ ифодаланмаган. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида хизмат инсоннинг иқтисодий фаолияти эканлиги эътироф этилган бўлишига қарамадан, унинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда бошқа иқтисодий фаолият турларидан нималари билан тўлиқ фарқланиши асослаб берилмаган.

“Хизмат” тушунчаси иқтисодий категория сифатида инсоннинг меҳнат фаолиятини, ҳаракатини изоҳлаши билан бир қаторда, унинг хусусиятларини, меҳнат фаолиятининг бошқа турларидан қандай фарқлари борлигини, унинг аҳамиятини ҳам

¹Ўзбек тилининг изоҳли луғати. -Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти. 2008, 395-396 - бб

Ўзида ифодалаши лозим, деб ҳисоблаймиз. Айрим иқтисодчи олимлар хизмат тушунчасига “фаолият”, “неъмат”, “маънавий объект”, “наф келтирмайдиган фойдали ҳаракат” нуқтаи назардан ҳам қарашган. Мисол учун, Ф.Котлер хизматлар хусусиятига нисбатан шундай фикр билдирган: хизматлар бир томон иккинчи томонга таклиф этиши мумкин бўлган ҳар қандай фаолият ёки неъмат, бирон нарсага эгалик қилиш имконини бермайдиган фойдали ҳаракат¹.

Ҳозирги даврда инновациялар миллий иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларини қамраб олмакда, нодир ва қимматбаҳо ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини таъминлашнинг, миллий иқтисодиётнинг жаҳон бозоридаги рақобатбардошлигини оширишнинг ҳал этувчи омилига айланмокда. Миллий иқтисодиётнинг стратегик муҳим ва устун соҳасига айланган хизмат кўрсатиш соҳасида, унинг барча корхона ва уюшмаларида инновацияларни жорий этиш, унинг бениҳоя кенг имкониятларидан унумли фойдаланиш зарурати ортиб борапти. Шу сабабли хизмат кўрсатиш соҳасини, унинг алоҳида тармоқларини инновацион ривожлантириш мақсадида инвестицион сиёсатни ўзгартириш масалаларига ҳам долзарб аҳамият касб этади.

Инсон цивилизациясининг ҳозирги босқичида хизмат кўрсатиш соҳасининг моддий ишлаб чиқариш соҳасига нисбатан устун суръатлар билан ривожланаётганлиги турли иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, табиий, қолаверса, маданий ва маънавий жараёнларнинг ўзаро боғлиқ ҳолда ривожланишининг синергетик самараси бўлиб, пировард натижада, у инсон ҳаёт даражаси ва сифатининг юксалиб боришида ўз ифодасини топади. Ўз навбатида, ҳар бир инсоннинг турмуш фаровонлигини ошириш, қулай шарт-шароитларда ҳаёт кечириш, ўзининг моддий ҳамда маънавий эҳтиёжларини қондиришга бўлган табиий интилиши, бунга эришиш борасидаги барча ҳатти-ҳаракатлари, яратувчилик фаолияти жамият тараққиётининг асосий таянчи, иқтисодий тизимни ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади. Хизмат кўрсатиш соҳасининг аҳоли турмуш фаровонлигини юксалтиришдаги ролини ошириш, меҳнатга лаёқатли аҳолини иш ўринлари билан таъминлаш, унинг даромадларини шакллантиришда фаол иштирок этиш, аҳолининг бўш вақтидан унумли фойдаланиш масалалари ҳам иқтисодиёт илми олдида турган муҳим вазифалар жумласига киради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мухаммедов М. ва бошқ. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари. – Самарқанд, “Зарафшон”, 2017.-299 б.
2. Мухаммедов М.М., Урунбаева Ю.П. Аҳоли турмуш даражасини шакллантириш омиллари ва ошириш истикболлари. Рисола. – Самарқанд, “Зарафшон”, 2010.-131 б.

Ю.П.Урунбаева, Сфера услуг как основной фактор повышения уровня жизни населения	Y. Urunbaeva The service sector as the main factor in raising the standard of living of the population
Аннотация: в статье рассматриваются актуальные вопросы перспективы повышения уровня жизни населения на основе развития сферы услуг Ключевые слова: услуга, сервис, сфера услуг, уровень жизни населения, качество жизни, потребности, потребление, издержки потребления, благосостояние, сбережения населения, заработная плата, доходы населения, свободное время.	Abstract: the article discusses current issues of the prospects for raising the standard of living of the population based on the development of the service sector. Keywords: service, services, standard of living of the population, quality of life, needs, consumption, consumption costs, welfare, savings of the population, wages, incomes of the population, free time.

¹Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент. Экспресс-курс. 2-е изд. / Пер. с англ.; под ред. С.Г. Божук.- СПб.: Питер, 2005. - С.301.

С.Ш.Уразов –СамИСИ ассистенти

ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИНИ ДИВЕРСИФИКАЦИЯЛАШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мазкур мақолада таълим хизматларини диверсификациялашнинг концептуал йўналишлари келтирилган. Диверсификациялашнинг концептуал йўналишларидан бири бўлган нодавлат таълим хизматлари бозорининг ривожланиш тенденциялари, масофавий ва сиртки таълим олишга бўлган талабнинг қийёсий таҳлили ёритиб берилган.

Калит сўзлар: таълим хизматлари, диверсификация, нодавлат таълим хизматлари, иш кучи ҳаракатчанлиги, таълим хизматларини бошқариш.

Мамлакатизмизда таълим тизимининг устувор йўналишларидан бири унинг сифати ва фуқароларнинг таълим олиш имкониятларини ошириш, юксак малакали рақобатбардош мутахассислар тайёрлаш саналади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора тadbирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909 сон Қарорининг қабул қилиниши билан олий таълим даражасини сифат жиҳатдан ошириш ва тубдан такомиллаштириш, олий таълим муассасаларининг моддий техника базасини мустаҳкамлаш ва модернизация қилиш, замонавий ўқув лабораториялари, ахборот-коммуникация технологиялари билан жиҳозлаш бўйича Олий таълим тизимини 2017-2021 йилларда комплекс ривожлантириш дастури тасдиқланди[1].

Олий таълим тизимини 2017-2021 йилларда комплекс ривожлантириш дастурига мувофиқ “Ўзбекистон Республикаси Президентининг истиқболли ёш педагог ва илмий кадрларнинг малакасини ошириш “Истеъдод” жамғармаси фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида” 2017 йил 27 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5121 Фармони, “Нодавлат таълим хизматлари кўрсатиш фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида”ги 2018 йил 27 мартдаги 241-сон қарорлари қабул қилинди.

Бугунги кунда мамлакатимиз олий таълим тизимида 58 та институт ва 9 университет, 4 та хорижий олий таълим муассасалари филиаллари фаолият юритмоқда.

Ижтимоий-касбий ўзгаришлар касб, ихтисослик, малака даражаси, хизмат вазифаси, лавозим, ходимнинг меҳнатнинг ижтимоий тақсимооти тизимидаги тафовутлар билан боғлиқдир. Меҳнат бозорида рўй берадиган ўзгаришлар ҳам иш кучи ҳаракатчанлигининг алоҳида хусусиятларини шакллантирмоқда ва меҳнат ресурсларининг юқорилаб борадиган ҳамда пастлашадиган ҳаракатчанлигига сабаб бўлмоқда. Иқтисодиёт трансформацияси шароитларида олий маълумот ва юқори малакага эга мутахассисларнинг бундай билим ва малака талаб қилмайдиган, жумладан хизмат кўрсатиш ва савдо каби соҳаларда иш билан банд бўлишлари кузатилади. Юқорилаб борадиган иш кучи ҳаракатчанлигида ходим билим ва малакасини ошириш натижасида оддий иш жараёнлари бажариладиган, паст малака талаб қилинадиган иш ўрнидан мураккаб технологиялар қўлланиладиган, махсус билим ва малака талаб этадиган иш жойларига ўтади[2].

Шу билан бирга, бугунги кунда республикамиз ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқлари эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тайёрлаш, кадрларни эгаллаган касби ва мутахассислиги бўйича ишга жойлаштириш, ишсизлар таркибида ёш меҳнат ресурслари улушининг ортиб бориши, таълим муассасасини битирувчи талабаларнинг узоқ муддат иш излаш билан овора бўлаётганлиги, ёш меҳнат ресурсларининг ҳамда олий таълим муассасаларига ўқишга кира олмаганларнинг хорижга ишлаш ёки ўқиш учун чиқиб кетиши, фан техника тараққиётининг жадал суръати малакали ходимларни мунтазам равишда таркибий ишсизликка олиб келаётганлиги сабабли ўз малакасини ошириб боришга мажбур

бўлаётганлиги [3], аҳолининг таълим хизматларига бўлган талабининг етарли даражада қондирилмаётганлиги билан боғлиқ масалалар тўлиқ ечимини топмаганлиги **таълим хизматларини диверсификациялашнинг концептуал йўналишларини белгилаб олишни тақозо этмоқда**. Бугунги кунда таълим олувчилар рақобатбардошлигининг пасайишига олиб келувчи асосий омиллар ҳам **таълим хизматларини диверсификациялашни талаб этмоқда**.

Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълим тизимларида бошқариш усуллари самарадорлигини ошириш масаласида мавжуд муаммоларни комплекс тарзда тадқиқ қилиниши унинг кўпгина назарий масалалари билан бирга, бугунги кунда муҳим амалий аҳамиятга молик муаммолари ҳам ҳал қилиниши лозимлигини талаб қилмоқда.

Чунки, бозор муносабатларининг асосий унсурларидан бўлишига қарамасдан, у турли соҳаларда турличадир. Бу ҳолат мазкур масалага ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ёндашишни талаб қилади. Ҳақиқатда, олий ўқув юртларида амалга ошириладиган таълим хизматлари бошқа тармоқларга нисбатан ўзига хос хусусиятларга эга.

Айнан ушбу муаммонинг кичик ечими, йўналиши сифатида дастлаб ўқув муассасаларини моддий-техника базасини ривожлантириш, яъни, доимий равишда энг янги такомиллашган асосий воситалар, техникани сотиб олиш асосида тушум миқдорини кўпайтириш зарурият эканлигини олиб борилган илмий-тадқиқотлар ва тажрибаларимиз кўрсатмоқда. Шу боисдан ҳам ҳукумат нафақат бюджетдан олинадиган манбалар ҳисобидан муассасанинг таълим харажатларини ошириши балки, сезиларли даражада иқтисодиётнинг хусусий секторидан инвестиция жалб қилишига тўғри келади.

Бундан ташқари, бозор иқтисодиёти шароитида ўқув муассасаларини такомиллаштириш ва асосий воситалардан самарали фойдаланиш албатта уларни эскириш меъёрларини эътиборга олган ҳолда амалга оширишни тақозо қилади. Ҳозирги кунда ушбу меъёр асосий воситаларга 5% ни ташкил этади (янгиланиш 20 йилда амалга оширилади), жаҳонда халқаро стандартларга кўра 8-10% ни ташкил этади (янгиланиш 5-8 йилда). Шу боис, амортизация меъёрларини ошириш мақсадга мувофиқ.

Таълим тизимининг моддий-техника базасини ривожлантириш ва модернизация қилишда дастлаб интернет тармоғи ресурсларидан кенг фойдаланилган ҳолда таълим муассасасида замонавий технологияларни қўллашга йўналтириш, уни ахборот билан таъминлашни амалга ошириш зарурдир. Чунки, ушбу жиҳатлар таълим муассасаси томонидан кўрсатилаётган хизматлар сифатини яхшилашга ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Илғор мамлакатлар тажрибасининг гувоҳлик беришича, **таълим хизматларини диверсификациялашнинг концептуал йўналишларидан бўлган** масофавий ва сиртқи таълим олишга бўлган талабнинг ошиб бораётганлигини қуйидагиларда кўришимиз мумкин бўлади:

- ишлаб чиқаришда бандлиги, молиявий ҳолати, ёшининг катталиги, оилавий шароитига кўра анъанавий кундузги таълим шаклида ўқишга имконияти йўқ инсонларни олий таълим олишига “ижтимоий қўшилишини” таъминлаш;
- иш ва ўқишини уйғунликда олиб бориш ҳисобига вақти ва пулини тежайдиган таълимнинг иқтисодий самарали шаклини қўллаш;
- паст ва ўрта даромад олувчи шахсларга олий таълим олишга имкониятни кенгайтириш;
- ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда профессионал компетентлик даражасини кўрсатиш;
- катта ёшлилар учун биринчи ва иккинчи олий таълим олиш имкониятини яратиш;
- бутун ҳаёти давомида узлуксиз таълим олиш концепциясини амалга ошириш.

Масофавий ва сиртқи таълим хизматлари, шунингдек, нодавлат таълим шакли, мамлакатимизда кўрсатилаётган таълим хизматларининг асосий улушини эгаллаб келаётган кундузги шаклдаги хизматларининг рақобатчисидир. Демак, ушбу таълим

шакллари рақобатбардошлиги ва самарадорлигини ошириш, таълим муассасаларини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш, самарали маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш лозим.

(1-жадвал).

Кундузги ва масофавий таълим шакллари қиёсий таҳлили

Таълимнинг кундузги шакли	Масофавий таълим технологиялари
Синхрон таълим олиш	Таълим олишнинг синхрон ва синхрон бўлмаган усуллари ва муассасалар
Гуруҳда таълим олиш	Индивидуал таълим олишга мўлжалланганлик
Аниқ жой ва вақт бўйича таълим олиш	Таълимни вақт ва жой бўйича танлаш
Узлуксиз кундузгиназорат	Масофавий назорат ва талабаларнинг сессияси вақтидаги аттестацияси
Янги масофавий технологияларнинг танлаб қўлланилиши	Таълим олишнинг инновацион усуллари

Бизнингча, меҳнат бозорида талабнинг таркибий тузилиши, малакали мутахассислар тайёрлашнинг бугунги кун ҳолати, халқаро меҳнат бозорида миллий кадрларнинг мобиллигини янада ошириш мамлакатимизда таълим хизматларини диверсификациялаш, нодавлат таълим хизматлари кўрсатиш тизимини илғор тажрибалар асосида такомиллаштиришни тақозо этади.

Нодавлат таълим хизматлари бозорининг ривожланиш тенденциялари шуни кўрсатмоқдаки, нодавлат таълим хизматлари меҳнат бозоридаги ушбу талабнинг тўлақонли қондирилишига, иқтисодиёт тармоқларини малакали мутахассслар билан таъминлаш, мамлакатимизда олий таълим ва касбий тайёргарлик кўрсаткичи, таълим олувчиларнинг ялпи улуши индексини янада ошириш орқали рақобат устунлигига эга бўлишга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонининг 1-илоvasи “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналishi бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. www.lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909 сон Қарори. www.lex.uz.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 27 мартдаги “Нодавлат таълим хизматлари кўрсатиш фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида”ги 241-сон қарори. www.lex.uz.
4. Пардаев М.Қ. Хизмат кўрсатиш тармоқлари иқтисодиётининг айрим муаммолари. Монография Т.: “Наврўз”, 2014 йил, 20-бет

С.Уразов	S.Urazov
Концептуальное направление диверсификации образовательных услуг	The basic direction of diversification of educational services
Аннотация: в данной статье рассмотрены Концептуальные направления диверсификации образовательных услуг. Раскрыты и даны сравнительный анализ тенденции развития рынка и спроса негосударственных образовательных услуг.	Abstract: This article discusses the conceptual direction of the diversification of educational services. Analyze of developing and market conduction of nongovernment educational services.
Ключевые слова: образовательные услуги, диверсификация, негосударственные образовательные услуги, мобильность рабочих сил, управление образовательных услуг	Keywords: educational services, diversification, nongovernment educational services, mobility of labor force, management of educational services.

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ

М.М.Мухаммедов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

АГРОТУРИЗМДА КЛАСТЕРЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: мақолада мамлакатимизнинг туризм, жумладан агротуризм, соҳасида кластерларни шакллантириш ва келажакда уларни тобора ривожлантириш тармоқ хўжалик субъектларининг жаҳон хизматлар бозоридаги рақобатбардошлигини оширишнинг муҳим омили эканлиги асослаб берилган. Шунингдек, кластер иштирокчилари иқтисодий манфаатларини уйғунлаштириш омиллари аниқланиб, агротуризм соҳасида кластер ташкил этишга доир тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: туризм, агротуризм, кластер, ҳамкорлик, рақобатбардошлик, самарадорлик, иқтисодий манфаат, туристик хизматлар бозори.

Ўзбекистонда Ҳаракатлар стратегияси доирасида иқтисодий ислохотларини чуқурлаштириш ва миллий иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишни замонавий талаблардан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириш асосида халқ манфаатларини рўйбга чиқариш, унинг ҳаёт фаровонлигини кескин юксалтиришга қаратилган ибратли макроиқтисодий сиёсат амалга оширилмоқда. Яқинда Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида фармон чиқарди. Стратегиянинг асосий вазифаларидан бири сифатида 2030 йилга келиб мамлакатни Глобал инновацион индекс рейтингига бўйича жаҳоннинг 50 та илғор мамлакатлари қаторига киришига эришиш белгиланган. Мўлжалга олинган марранинг моҳиятига илмий асосда чуқур назар ташласак, мамлакатда иқтисодий тараққиётнинг бундай суръатларига эришиш халқимиздан жуда катта сафарбарлик талаб қилишига ишонч ҳосил қиламиз.

Белгиланган ҳар қандай мақсад ва вазифаларга эришишнинг ва уларни амалиётга жорий этишнинг муайян воситалари ва чора-тадбирлари мавжуд. Ўзбекистон миллий иқтисодиётини тараққиётнинг инновацион омилга ва юқори меҳнат унумдорлигига асосланган янги босқичга олиб чиқишда унинг олдинги даврда ривожланиш хусусиятлари, бугунги кундаги ҳолати ҳамда истиқболда янада ўстиришнинг реал, объектив имкониятлари ҳисобга олинмоғи лозим. Айнан яна шу тамойил ва талаблар миллий иқтисодиёт ва унинг соҳалари ва таркибидаги тармоқларни бошқариш ва тартибга солишнинг янги, такомиллашган ва ҳозирги замон талабларига тўла жавоб бера оладиган тизимини шакллантиришда ҳам ўз ифодасини топмоғи лозим.

Ўзбекистондаги ҳозирги вазият иқтисодиёт ва унинг тармоқларидаги мураккаб жараёнларни давлат томонидан тартибга солишнинг микро ҳамда макро даражасида бошқаришнинг янги парадигмасини яратишни тақозо этади. Ушбу парадигма иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш жараёнида бозор субъектларининг фаолиятини тартибга солиш ва бошқаришда минтақаларнинг ролини ошириш ҳамда уларнинг миллий инновацион тизимни шакллантириш муаммоларини ҳал этишдаги, мустақиллигини таъминлаш сиёсатини ўзида акс эттирмоғи лозим. Минтақаларнинг иқтисодиётдаги, уни бошқариш ва тартибга солишдаги роли ошиб бориши билан бир қаторда, уларнинг иқтисодий манфаатдорлиги ва айни пайтда, фаолият натижалари бўйича жавобгарлиги ҳам ортиб боради. Иқтисодиётни тартибга солиш ва бошқарув тизимидаги бундай сифат ўзгаришлар, пировард натижада, бир томондан, минтақанинг кенгайишига ва мураккаблашувига олиб келса, иккинчи томондан, давлат макроиқтисодий сиёсати самарадорлигининг ошишига ва иқтисодий ўсиш

суръатларининг янада жадаллашувига, жойлардаги имкониятлардан тўлароқ фойдаланиш учун реал шароит яратиб беради.

Ўзбекистонда, ҳозирги босқичда, бозорни тартибга солишнинг янги моделига ўтиш муносабати билан минтақавий субъектларнинг ривожланишини бошқариш асосларида сезиларли ўзгаришлар содир бўлмоқда. Ҳар бир, унинг ҳудудий хусусиятларидан ҳамда иқтисодий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, ижтимоий ва иқтисодий ривожланишнинг муҳим масалалари ҳал этилиши лозим: минтақа аҳолиси турмуш фаровонлигини юксалтириш; минтақа иқтисодиёти таркибида истиқболли тармоқларни жадал ривожлантириш эвазига унинг таркибий тузилишини оптималлаштириш; инновацион фаолиятни минтақа иқтисодиётини ўстиришнинг етакчи омилга айлантириш; маҳаллий ресурслардан самарали фойдаланиш; экологик муаммоларни ҳал этиш ва бошқалар.

Ўзбекистонда Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифалар доирасида туризмни миллий иқтисодиётнинг истиқболли тармоқларидан бири сифатида жадал ривожлантириш ва унинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий юксалишида ролини ошириш назарда тутилган. Ушбу долзарб муаммони ҳал этишнинг ўзаро узвий боғлиқ қонуний-меъёрий асослари ҳамда соҳа тараққиётига таъсир кўрсатишнинг ташкилий-иқтисодий механизмларидан таркиб топган тизими шакллантирилмоқда. Туризмни ривожлантиришнинг амалдаги ташкилий-иқтисодий механизмларининг номукамаллиги ва уларни зудлик билан самарали воситалар ёрдамида такомиллаштириш зарурлиги тармоқда мавжуд бўлган улкан салоҳиятнинг, реал имкониятларнинг рўёбга чиқара олмаганлигида ўзининг яққол ифодасини топади. Улкан туристик салоҳиятга эга бўлган ва бугунги кунда туризм соҳасида етакчилик қилаётган дунёнинг кўпчилик мамлакатлари сафидан ўрин олишга бемалол даъвогарлик қилишга ҳақли бўлган Ўзбекистонда ушбу тармоқнинг мамлакат ЯИМидagi улуши атиги 2,5 фоизни ташкил этади. Ваҳоланки, ушбу кўрсаткич Мальтада 19,3 фоизни, Грецияда 15,5 фоизни, Австрияда 12,5 фоизни ташкил этади.¹

Бизнинг назарий тадқиқотларимиз шундан далолат берадики, Ўзбекистонда мавжуд бўлган ва имконияти борица қисқа тарихий давр мобайнида пайсалга солинмасдан ҳаракатга келтирилиши оқилоналик нуқтаи назаридан ўта муҳим аҳамиятли улкан туристик салоҳиятни рўёбга чиқаришда кластерларнинг роли бекиёсдир.

Кейинги икки йилда туризм соҳасида тадбиркорлик субъектларига ўз фаолиятини ривожлантириш ва бозордаги мавқеини мустаҳкамлаб бориш учун иқтисодий шарт-шароитларнинг барқарорлашуви тармоқда кластерларни шакллантириш ва босқичма-босқич ривожлантириш учун реал имкониятлар яратиб берди. Кластер доирасида бирлашган туристик объектлар, кичик ва хусусий корхоналар ўзаро муносабатларининг ташкилий-иқтисодий жиҳатларини мувофиқлаштириш асосида ноёб ва нодир ресурслардан самарали фойдаланиш ва хизматлар бозорида бирлашиб, яқин ҳамкорликда ўз мақеларини янада мустаҳкамлаш, хизматлар ҳажмини кенгайтириш ва сифатини яхшилаш имкониятига эга бўладилар. Чунки кластерни ташкил этишнинг асосий вазифаларидан бири – кескин рақобатчилик муҳити ва бозор талабида содир бўлаётган узлуксиз ўзгаришларга мослашишдан иборат. Тармоқда фаолият юритаётган корхона ва ташкилотларни бошқа дахлдор бозор субъектлари билан бирлаштириш, уларнинг ҳаракатларини бош мақсад сари йўналтириш тармоқда инновацион фаолиятни жадал ривожлантириш учун ҳам катта туртки беради. Жумладан, кластер туристларга кўрсатилаётган хизматлар рўйхатини янги, инновацион ва шу сабабли ҳам иқтисодий, ҳам ташкилий жиҳатдан юқори самара берувчи, турлари ҳисобидан кенгайтиришга хизмат қилади.

¹ РБК. Рейтинг- <http://rating.rbc.ru>

Иқтисодиёти юксак ривожланган Ғарб мамлакатларида кластерлар уларнинг таркибига кирувчи барча субъектларнинг иқтисодий манфаатларини ўзаро уйғунлаштириш ва уларнинг барчасининг ҳаракатларини умумий бош мақсадга йўналтириш воситаси сифатида ихтиро қилинган. Кластер назариясининг асосчиси М.Э.Портер “Рақобат” номли асарида кластерни муайян соҳада амал қилаётган ва фаолият умумийлиги билан тафсирланувчи ҳамда бир-бирини тўлдирувчи жуғрофий қўшничиликдаги ўзаро боғлиқ компания ва уларга алоқадор ташкилотларнинг гуруҳи сифатида таърифлаган.¹ Ушбу таърифдан келиб чиққан ҳолда, кластерни фаолият рақобатдорлигини ошириш, бозордаги мавқеини мустаҳкамлаш ва фойдани максималлаштириш мақсадида ишлаб чиқариш, тижорат ҳамда илмий тараққиётчилик жараёнларни ўзаро интеграциялаш мақсадида тузилган корхона ва ташкилотларнинг бирлашмаси сифатида қараш мақсадга мувофиқ.

Туризм соҳасида кластерларни шакллантириш тармоқда фаолият олиб бораётган ва ҳар бири тўла хўжалик мустақиллигига эга бўлган кўп сонли юридик шахсларнинг (туристик фирмаларнинг) ўзаро келишув асосида кластерга бирлашишдан манфаатдорлигини таъминлашни тақозо этади. Муаммо шундаки, кластер таркибига кириш корхона ва ташкилотнинг хўжалик юритишдаги мустақиллигига муайян даражада путур етказиш хавфини туғдиради ва ушбу омил шакллантиришни назарда тутилган кластер потенциал аъзоларининг хулқ-атворида салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Бизнингча, айнан ана шу нарса мамлакатимизда туризм соҳасида (бошқа соҳаларда) кластерларни ривожлантириш ғоясини амалга оширишда катта муаммолар туғдириши мумкин. Шу муносабат билан туризм соҳасидаги кўп сонли кичик ва хусусий хўжалик субъектларини кластерларга бирлаштиришни ташкил этишда қуйидаги муаммоларни ечишда эътиборни кучайтириш лозим, деб ҳисоблаймиз. Биринчидан, туристик кластерга бирлашишдан олинishi мумкин бўлган иқтисодий самарани ҳар томонлама ва илмий жиҳатдан асослаш ва ташкил этилиши мўлжалланган туристик кластер аъзосида кластернинг афзаллигига ишонч ҳосил қилиш лозим. Иккинчидан, маҳаллий давлат органлари ва минтақа маъмуриятининг кластерни тузишда фаол ташкилотчилиги ва шакллантириладиган кластерларда алоҳида субъект сифатида бевосита иштирокини таъминлаш. Учинчидан, шакллантирилиши кўзда тутилган кластер потенциал иштирокчилари ўртасида узвий алоқалар ўрнатиш.

Бизнинг назаримизда, туризм соҳасида кластер ташкил этишнинг дастлабки босқичларида унинг активларини шакллантириш бўйича хўжалик субъектлари ўртасида ўзаро келишувга эришишда катта қийинчиликларга дуч келиш мумкин. Бу борада юзага келиши мумкин бўлган барча зиддият ва келишмовчиликларни бартараф этишда кластер ташкил этишдан томонлар иқтисодий манфаатдорлигини таъминлаш муаммоларига жиддий эътибор қаратиш лозим.

Бизнингча, туризм соҳасида кластер ташкил этишдан унинг иштирокчилари иқтисодий манфаатларини уйғунлаштирувчи омилар таркибига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- хўжалик субъектларининг туристик хизмат бозоридаги мавқеини мустаҳкамлаш ва рақобатбардошлигини ошириш;
- кластер иштирокчилари хўжалик фаолиятини кенгайтириш ва даромадларини кўпайтириш;
- кластер доирасида яхлит ва самарали маркетинг сиёсатини амалга ошириш;
- туристик хизматлар бозорида ягона нархлар сиёсатини ўтказиш;
- туризм соҳасида инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш (илмий ва таълим муассасалари билан ҳамкорлик ўрнатиш асосида);

¹ Портер М.Э. Конкуренция. М.: Изд.дом. “Вильямс”, 2001. 207-б

- ахборот-коммуникация хизматларидан унумли фойдаланиш.

Бизнинг тасаввурларимизга мувофиқ, туризм соҳасида минтақа худудий (вилоят, туман, туманлараро) туристик кластерга қуйидаги бўғинларни жалб этиш лозим:

- 1) ҳукумат ва ташкилий тузилмалар;
- 2) туристик фирмалар ва туроператорлар;
- 3) туризм хизматлари кўрсатишга алоқадор бўлган тармоқларнинг (транспорт, алоқа, савдо, коммунал хўжалиги ва бошқалар) хўжалик субъектлари;
- 4) илмий тадқиқот ва таълим муассасалари;
- 5) фуқаролик жамияти институтлари.

Туристтик кластерни ташкил этишда тармоқда фаолият юритаётган турфирмалар, турагентликлар, меҳмонхоналарнинг бошқа дахлдор соҳа хўжалик субъектлари билан амалда ўрнатилган ҳамкорлик алоқаларини ҳисобга олиш билан бир қаторда, келажакда, яъни кластерга бирлашгандан кейин, янада кенгайтириш ва сифат жиҳатидан такомиллаштиришнинг тезкор чора-тадбирларини амалга ошириш зарур.

Туризм соҳасини минтақалар кесимида кластерлашда туризмнинг алоҳида турлари, масалан, рекреацион туризм, агротуризм, таълим туризми ва бошқалар бўйича алоҳида ихтисослашган кластерларни ташкил этишга қаратилган илмий изланишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз.

Ўзбекистонда туризм соҳасида кластер ёндашувини шакллантириш борасида Жиззах вилоятининг Бахмал ва Зомин туманлари доирасида АҚШнинг Йеллоустон миллий боғи ёки Гранд-Каньонга монанд туристик кластер лойиҳасида туризмнинг уч йўналишини экотуризм, агротуризм ва этник гуруҳини ривожлантириш кўзда тутилган. Ўйлаймизки, туризм соҳасида бундай йирик замонавий кластернинг ташкил этилиши мамлакатимизда ушбу истиқболли тармоқни жадал суръатлар билан ривожлантириш концепциясини амалга оширишда аҳамият жиҳатидан муҳим босқич бўлади, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда туризм соҳасида кластерларни чет эл илғор тажрибасига таянган ҳолда замонавий асосда ташкил этиш ва босқичма-босқич ривожлантириш Ўзбекистонда туризмни миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларидан бирига айлантиришга қаратилган макроиқтисодий сиёсатни амалиётга татбиқ этишда муҳим босқич бўлиб хизмат қилади.

М.М.Мухаммедов Перспективы развития кластеров в агротуризме	M.Mukhammedov Perspectives development the clusters in agro tourism
Аннотация: в статье обоснована необходимость создания и развития кластера в сфере туризма, в том числе агротуризма страны, как важнейшего фактора повышения конкурентоспособности хозяйствующих субъектов отрасли на мировом рынке услуг. Также определены факторы, обеспечивающие сочетание интересов участников кластера, внесены предложения по созданию кластера в сфере агротуризма. Ключевые слова: туризм, агротуризм, кластер, сотрудничество, конкурентоспособность, эффективность, экономический интерес, рынок туристических услуг.	Abstract: The article substantiates the need for the creation and development of a cluster in the sphere of tourism, including agro-tourism in the country, as the most important factor in increasing the competitiveness of economic entities in the global market for services. The factors that ensure the combination of interests of the cluster participants are also identified, and proposals have been made for creating a cluster in the field of agro-tourism. Keywords: tourism, agrotourism, cluster, cooperation, competitiveness, effectiveness, economic benefit, tourist services market

А.Н. Холиқулов – СамИСИ кафедра мудири, и.ф.н.,
И.Р. Бердиқулова – СамИСИ катта ўқитувчиси

САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА ТУРИСТИК ХИЗМАТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: мақолада Самарқанд вилоятида туристик хизматларни ривожлантиришнинг истиқболлари йўллари ёритиб берилган. Унда ҳозирги кунда туризм салоҳиятини ифодаловчи кўрсаткичларнинг динамикаси, Самарқанд вилоятида туризм фаолиятдан тушган тушумнинг 2010-2017 йиллардаги динамикаси ва 2018-2021 йилларга мўлжалланган прогноз (истиқболий) кўрсаткичлари (ўсиш суръати, %) кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: туризм, халқаро ва миллий туризм, туризм салоҳияти, туризм фаолиятдан тушган тушум, прогноз.

Туризм умумий иқтисодий ўсишга, кам ривожланган ҳудудларнинг ривожланишига кўмаклашади. Яхши ривожланмаган ҳудудларда туристик марказларни очиш кўпгина давлатларнинг асосий усули ҳисобланади. Тоғ ва қишлоқ жойларида туристик марказнинг ташкил қилиниши шу жойларнинг ўзлаштирилишига, аҳоли турмуш шароитининг яхшиланишига ёрдам беради.

Халқаро ва миллий туризмнинг ривожланиши кўплаб қишлоқ жойларига янги ҳаёт олиб келиши, аҳолининг жипслашувига кўмак бериши ва шу жойнинг ўзида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ташкил этишга катта туртки бўлиши мумкин.

Кейинги йилларда кўпгина мамлакатларда шаҳарликларнинг турист сифатида хордиқ чиқариши одат тусига кириб қолди. Бу шунга олиб келдики, қишлоқ аҳолиси туризм билан боғлиқ иккинчи ихтисосга эга бўлиш ва жойларда туристик мажмуа қуриб ишга тушириш билан эса турмуш шароитини яхшилаб олиш имконига эга.

Туризм саноатининг характерли томонларидан бири халқаро меҳнат тақсимооти тизимидаги хизмат кўрсатиш корхонасидир. Хорижий туризмнинг ривожланиши натижасида ушбу хизмат кўрсатиш корхонаси ўз хизматларини бошқа товарлар каби маҳсулот сифатида сота бошлайди. Халқаро туризм учун хизмат кўрсатишга ихтисослашиш маблағлар тушишига олиб келади. Туризм саноати хизмат кўрсатиш кўламининг умумий кенгайишига, минтақалардаги аҳоли даромадининг ошишига таъсир кўрсатади.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин жадал суръатлар билан ривожланаётган соҳалардан бири бу – туризм соҳаси бўлиб, у меҳмонхона хизматларининг ҳам кўпайишини тақозо қилади. Юртимизда туризм соҳасига кейинги йилларда алоҳида эътибор берилмоқда. Бунинг натижасида туризмдан келаётган даромад йилдан-йилга ортиб бормоқда. Мамлакатимизда туристик хизматлар узлуксиз ривожланиб бормоқда. Айниқса, Самарқанд вилоятида туристик хизматлар узлуксиз равишда ривожланиб бормоқда (1-жадвал).

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, вилоятимизда туризмнинг барча кўрсаткичлари ривожланиб бораётганлигини кўришимиз мумкин. Лекин, бу кўрсаткичларнинг бир текисда ривожланмаганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан: 2010 йилга нисбатан 2017 йилда Туристик фирма ва ташкилотлар сони – 146,5 фоизга, меҳмонхона ва бошқа жойлаштириш объектлари - 125,9 фоизга, меҳмонхонадаги жойлар сони - 151,2 фоизга, жойлаштирилган ташриф буюрувчилар сони - 198,1 фоизга, туризм фаолиятдан тушган тушум - 1128,3 фоизга, меҳмонхоналар фаолиятдан тушган тушум эса 980,3 фоизга ошганлигини кўришимиз мумкин. Бу рақамлардан ҳам кўриниб турибдики, туризм фаолиятдан тушган тушум, 2010-2017 йиллар мобайнида энг юқори тезликда ўсганлигини кўришимиз мумкин.

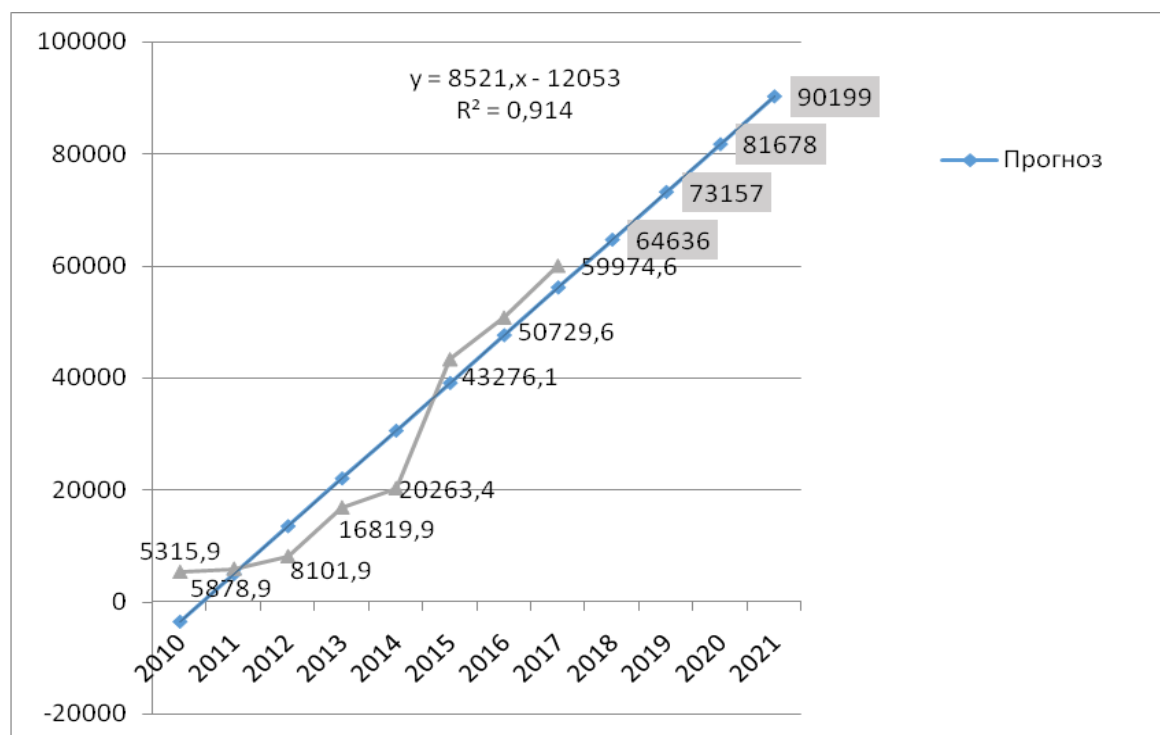
1-жадвал

Самарқанд вилояти туризм салоҳиятини ифодаловчи кўрсаткичларнинг динамикаси

№	Кўрсаткичлар	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Туристик фирма ва ташкилотлар сони, бирликда	58	60	64	70	75	77	80	85
2	Меҳмонхона ва бошқа жойлаштириш объектлари, бирлик	85	86	90	93	97	98	105	107
3	Уларда жойлар сони	2700	2750	3250	3580	3585	3650	3785	4082
4	Жойлаштирилган ташриф буюрувчилар, киши	51457	54633	58095	62059	68766	76833	87917	101937
4.1	Шу жумладан: Ўзбекистондан	31374	32687	34439	36094	37836	39669	41599	43631
4.2	МДХ мамлакатларидан	7452	8036	8692	9429	10258	11189	12234	13410
4.3	Узоқ хорижий давлатлардан	12631	13730	14964	16536	20672	25975	34084	44896
5	Туризм фаолиятдан тушган тушум, млн.сўм	5315,9	5878,9	8101,9	16819,9	20263,4	43276,1	50729,6	59974,6
5.1	Шундан: маҳаллийлардан	2504,3	2831,7	4790,1	6433,9	7891,4	12058,4	11822,5	10997,6
5.2	хорижликлардан	2811,6	3047,2	3311,8	10386,0	12372,0	31217,8	38907,1	48977,0
6	Меҳмонхоналар фаолиятдан тушган тушум, млн.сўм	3752,8	4797,2	6324,4	8830,4	9591,2	15642,2	20135,3	36788,4
6.1	Шундан: маҳаллийлардан	941,2	1314,7	2066,3	2598,8	3405,2	5236,3	6239,9	7635,4
6.2	хорижликлардан	2811,6	3482,6	4258,1	6231,6	6186,0	10405,9	13895,4	29153,0

Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, кейинги йилларда туристик хизматлар самарадорлиги йилдан-йилга ўсиб бормоқда.

Шундай бўлсада туризм соҳасининг ривожланишини ифодалаб берувчи асосий кўрсаткичлардан бири туризм фаолиятидан тушган тушумдир. Бу кўрсаткич Самарқанд вилоятида 2010-2017 йиллар мобайнида энг юқори суръатда, яъни 11.3 марта ошганлигини кўришимиз мумкин. Туризм соҳасининг ривожланиш истикболини белгилаш учун туризм фаолиятидан тушган тушумнинг динамик истикболларини аниқлаб олишни тақозо қилади (1-расм)

1-расм. Самарқанд вилоятида туризм фаолиятидан тушган тушумнинг 2010-2017 йиллардаги динамикаси ва 2018-2021 йилларга мўлжалланган прогноз (истикбولىй) кўрсаткичлари (ўсиш суръати, %)¹.

Мазкур тадқиқот натижасидан кўриниб турибдики, охириги ўн йил мобайнида мамлакатимизда туристик хизматлар ҳажми муттасил ўсиб борди. Ушбу кўрсаткичнинг миқдори 2014 йилга қадар секинлик билан ўсган, 2015 йилдан бошлаб кескин ўсиш тенденциясига эга бўлган. 2014 йилда 2010 йилга нисбатан 381,2 % ўсган бўлса, биргина 2015 йилда 2010 йилга нисбатан 814,1 %гача кўтарилган. Шу тариқа ўсиш суръатлари кескин кўпайган ва 2017 йилда 1128,2 %ни ёки 11,3 мартани ташкил қилган.

Мазкур кўрсаткичнинг истикболини ҳисоб-китоб қилганда шунга амин бўлдики, мамлакатимизда кўрсатиладиган туристик хизматларнинг ҳажми кескин ошади ва унинг миқдори 2018 йилда 2010 йилга нисбатан 1215,9 %ни ёки 12,16 мартани ташкил қилади. Ушбу кўрсаткич мос равишда 2019 йилда 1376,2 %га ёки 13,8 мартага ва 2020 йилда 2010 йилга нисбатан 1536,5 %ни ёки 15,4 мартани, 2021 йилда 1696,8 %га ёки 17,0 мартага тенг бўлади.

Бундан кўриниб турибдики, шу ўрганилаётган даврда Самарқанд вилоятида туризм фаолиятидан тушган тушум кўрсатиладиган хизматларнинг нархи ошиб борган, меҳмонларнинг мамлакатимизда бўладиган кунлари ҳам кенгайган. Бу ҳолат туризм соҳасида кўрсатилган хизматлар самарадорлигини ошириш имконини беради.

¹ “Ўзбектуризм” миллий компаниясининг мос йилларга берилган ҳисоботларида келтирилган маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4861-сонли фармони. Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида. Тошкент, 2016 йил, 2 декабрь.
2. Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Ўқув қўлланма – Т., “Чўлпон”, 2012, - 70-74 бетлар.
3. Падаев М.Қ., Холикулов А.Н., Пардаев О.М., Сафаров Ф.А. Меҳмонхона хўжалиги фаолияти таҳлили. Маърузалар курси – Самарқанд, 2014, - 136-141 бетлар.
4. Падаев М.Қ., Холикулов А.Н., Рахимов Х.А. Меҳмонхона хўжаликларида самарадорликни ошириш муаммолари. Монография – Тошкент, 2013 йил – 90-110 бетлар.

А.Н.Холикулов, И.Р.Бердыкулова Перспективы развития туристических услуг в Самаркандской области Аннотация: в статье освещены пути и перспективы развития туристических услуг в Самаркандской области. В ней приведены динамика показателей туристического потенциала, динамика выручки от туристической деятельности за 2010-2017 гг. и прогнозируемая величина (темпы роста, %) данного показателя на 2018-2021 гг. Ключевые слова: туризм, международный и национальный туризм, туристический потенциал, выручка от туристической деятельности, прогноз.	A.Kholikulov, I.Berdikulova Prospects of tourist services development in Samarkand region Abstract: in the following article the prospects of tourist services development in Samarkand region are studied. Also, the dynamics of the touristic potential indicators and the dynamics of incomes from tourist activity in 2010-2017, and the prognosis volume (rate, %) of this indicator for 2018-2021 are given. Keywords: tourism, international and national tourism, touristic potential, incomes from tourist activity, prognosis.
--	--

Н.Б.Тагирова – СамИСИ ўқитувчиси, мустақил изланувчи

**ТУРИЗМНИНГ РИВОЖЛАНИШИ, УНИНГ ИНСОН ВА ЖАМИЯТ
ХАЁТИГА ТАЪСИРИ**

Аннотация: мақолада туризмнинг ривожланиши, унинг инсон ва жамият ҳаётига ижобий ва айрим ҳолларда салбий таъсири қараб чиқилган. Бунда туристларни жалб қиладиган маданий мерос ва бошқа объектлар сони кенгайтирилиб, уларнинг гуруҳларга бўлиниши ҳамда ҳар бир гуруҳга қандай объектларнинг киритилиши ёритилган.
Калит сўзлар: туризм, туристик объектлар, туризмни ривожлантириш, ривожланиш омиллари, салбий таъсир, ижобий таъсир.

Туризм энг қадимий ижтимоий-иқтисодий жараён бўлиб, ўзининг таъсир кучига эга. У инсон ҳаётига ва жамиятнинг ўнгланиши ҳамда инқирозига, одамларнинг моддий ва маънавий ҳаётига ҳам таъсир қилиб келган. Туризм туристлар қизиқадиган жойлар ва нарсалар бор жойда ривожланади. Ҳозирги пайтда ушбу соҳани ривожлантиришдан мамлакат иқтисодиёти учун катта наф келадиган соҳага айлантириш зарурати пайдо бўлмоқда. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Туризм индустриясини жадал ривожлантириш, иқтисодиётда унинг роли ва улушини ошириш, туристик хизматларни диверсификация қилиш, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва сафарбар

этиш”¹вазифаси юклатилган.

Туризмни ривожлантириш учун келадиган туристларни қизиқтира олиш лозим. Одатда туристлар нималарга қизиқишади. Бу борада бир қанча фикрлар мавжуд. Булардан Дж.Ритчи ва М.Зинслар туристларни жалб қиладиган 12 та маданий мерос ва бошқа объектларни² келтиради. Булар жумласига қуйидагилар киритилган:

1. Халқ хунармандчилиги.
2. Тили.
3. Анъаналари.
4. Ошхонаси.
5. Санъати ва мусиқаси.
6. Худуд тарихи.
7. Меҳнат бозори ва технологияси.
8. Меъморчилик обидалари (Архитектураси).
9. Дини, диний байрамлар ва тантаналар билан биргаликда.
10. Маълумоти (таълим соҳаси).
11. Либослари.
12. Дам олиш имкониятлари.

Ушбу рўйхатнинг ҳаммаси бизнинг мамлакатимизда мавжуд. Бутун дунё миқёсида ушбу маданий мерос, анъана ва объектларининг сақланишини таъминлаш учун буларни ЮНЕСКО ўзининг қаромоғига олган ва рўйхатига киритган. Уларнинг сақланишини назорат қилиб бориш учун ҳар йили уларнинг рўйхатини эълон қилади. Ҳозирги кунда туристларнинг бундай қизиқишлари рўйхатига мамлакатимизда жойлашган бир қанча соғломлаштириш масканлари, зиёрат қилиш объектлари, дунё миқёсида ўтказиладиган турли йўналишдаги кўрик танловлар (Шарқ тароналари, Мақом кўрик танлови ва ҳ.к.), экологик туристик объектлари қабила ҳам киради. Буларни олдингиларнинг рўйхатига киритадиган бўлсак, у қуйидагилар эвазига яна кўпаяди:

13. Соғломлаштириш объектлари (санаториялар ва бошқа соғломлаштириш масканлари).

14. Зиёрат объектлари.

15. Халқаро миқёсда ўтказиладиган маданий тадбирлар (Шарқ тароналари, Мақом кўрик танлови ва ҳ.к.).

16. Экотуристик объектлар.

17. Музейлар.

18. Мамлакатимизда бошқа давлатлар томонидан ўтказиладиган турли маданият ва санъат кунлари (ҳафталиклар, декадалар, ойликлар ва ҳ.к.)

Булардан ташқари туристларнинг мамлакатга ташрифи учун бу ерда тинчлик барқарор бўлиши, туристларнинг ҳаракати учун барча хавфсизлик чоралари таъминланган бўлишлиги, туристларнинг талабини тўлиқ қондирадиган хизматларнинг ташкил қилиниши лозим. Ушбу омиллар туризмнинг ривожланишини тўлиқ таъминлаш имконини беради.

Юқорида келтирилган туристларни жалб қиладиган маданий мерос ва бошқа турли туристик объектларни шартли равишда қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин (1-жадвал).

Ушбу рўйхатда айрим туристик объектлар иккита гуруҳга киритилишига сабаб, улар шу гуруҳларга бевосита мансуб. Хуллас, ушбу рўйхатни яна давом эттириш

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармонининг 1-илоvasи “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. ва Lex.uz.сайтида.

² Ritchie J., Zins M. Culture as a determinant of the attractiveness of a tourist region // Annals of tourism research. 1978. №5. P.252 – 267.

1-жадвал

Туристларни жалб қиладиган маданий мерос ва бошқа турли туристик объектларнинг гуруҳлари

T/p	Гуруҳларнинг номи	Маданий мерос ва бошқа турли туристик объектларнинг номи
1.	Худуднинг қадриятлари	Тили.
		Санъати ва мусиқаси.
		Дини, диний байрамлар ва тантаналар билан биргаликда.
		Либослари.
2.	Худуддаги анъаналар	Халқ ҳунармандчилиги.
		Анъаналари.
		Ошхонаси.
3.	Худуд тарихи билан боғлиқ обидалар	Худуд тарихи.
		Меъморилик обидалари (Архитектураси).
		Тарихий музейлар.
4.	Диний қадриятлар билан боғлиқ объектлар	Дини, диний байрамлар ва тантаналар билан биргаликда.
		Зиёрат объектлари.
		Меъморилик обидалари (Архитектураси).
5.	Меҳнат бозори билан боғлиқ маълумотлар	Меҳнат бозори ва технологияси.
		Аҳолининг меҳнатга қобилиятли қисми.
		Банд аҳоли.
6.	Дам олиш ва соғломлаштириш объектлари	Дам олиш имкониятлари.
		Соғломлаштириш объектлари (санаториялар ва бошқа соғломлаштириш масканлари).
		Экотуристлик объектлар.
7.	Маданий тадбирлар билан боғлиқ маросимлар	Халқаро миқёсда ўтказиладиган маданий тадбирлар (Шарқ тароналари, Мақом кўрик танлови ва ҳ.к.).
		Мамлакатимизда бошқа давлатлар томонидан ўтказиладиган турли маданият ва санъат кунлари (хафталиклар, декадалар, ойликлар ва ҳ.к.).
		Маданият ва санъат музейлари.

мумкин. Чунки туристик объектлар ушбу келтирилганлар билан чекланиб қолмайди. Аммо уларни гуруҳлар бўйича тадқиқ қилишда қандай ёндашиш услубиётини англаш учун етарли, деб ўйлаймиз.

Мамлакатимизда туризмнинг ривожланиши учун катта имкониятларимиз мавжуд. Булардан бири зиёрат туризми бўлиб ҳисобланади. Чунки юртимизда мусулмон оламида санокли бўлган алломаларнинг аксарият қисми (Имом ал-Бухорий, Сайид Аҳмад-Маҳдуми Аъзам, Мотрудий, Қусам ибн-Аббос (Шоҳи Зинда), Ҳожа Исоқ Вали, Хўжа Аҳрори Вали, Ҳазрати шойх Худойдоди Вали, Маҳдуми Хоразмий, Абдухолик Ғиждивоний, Баҳовуддин Нақшбанд ҳазратлари кабилар) бизнинг заминда кўним топган. Яқингача кўпларининг кўним топган жойлари қаердалиги номаълум бўлган буюк шахсларнинг қабрлари топилди. Унга нафақат хорижий, балки юртимиз фуқаролари ҳам катта қизиқиш билан қарамоқда. Бундан ҳам кўриниб турибдики, зиёрат туризми нафақат кирувчи, балки ички туризм эвазига ҳам кескин ошиб бориши муқаррар.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, аҳолининг моддий фаровонлиги ошиб бориши

билан уларнинг маънавий қониқишга (рухий қониқиш олиш) эҳтиёжи ҳам ошиб боради. Бу эса, ўз навбатида, зиёрат туризмнинг ривожланиши учун асосий омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги пайтда мамлакатимизга зиёрат туризми йўналишида келаётган туристларнинг аксарият қисми рухий қониқиш олиш мақсадида ташриф қилаётганлигини кўриш мумкин.

Бугунги кунда “Кичик ҳаж” масаласи кўп айтилмоқда. Агар ушбу концепция амалга ошадиган бўлса, мамлакатимизга кирувчи туристларнинг сони бир неча баробарга ошиб кетиши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, туристик инфратузилмани, биринчи галда меҳмонхоналарни кўпайтиришни тақозо қилади. Бу эса, ҳар бир меҳмонхонада бир нечта одамлар иш билан банд бўлишини таъминлайди. Шу тариқа ушбу ҳолат аҳолининг фаровонлиги ва яшаш даражасининг ошиб боришига таъсир қилади.

Туризм маҳаллий аҳолининг тилининг ривожланишига ҳам таъсир қилади. Чунки хорижий туристларни қабул қилиш ва уларга хизмат кўрсатиш учун туризмдаги хизматкорлар хорижий тилларни ҳам билишга ҳаракат қилишади. Шу тариқа маҳаллий аҳоли томонидан бир қанча хорижий тиллар ўрганилади. Туризм маҳаллий аҳолининг саломатлигига ҳам таъсир қилиши мумкин. Чунки туристлар соғломлаштириш мақсадида келган бўлса, уларнинг кўпида юқумли касалликлар бўлиши мумкин. Улар маҳаллий аҳолига тез юқади, чунки туристларга шу маҳаллий аҳолининг вакиллари хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда туризмнинг ривожланиши, унинг инсон ва жамият ҳаётига ҳам ижобий жиҳатдан ва айрим ҳолларда салбий жиҳатдан таъсири катта. Буларни батафсил ўрганиш тадқиқотларимизнинг навбатдаги босқичига қолдирдик.

Н.Б.Тагирова Развитие туризма и его влияние на жизнь человека и общество	N.Tagirova Tourism development and its influence on human life and society
Аннотация: в статье рассматривается развитие туризма, его негативное влияние на жизнь человека и общества. В то же время, расширено количество объектов культурного наследия и других объектов, привлекающих туристов, расширены, разделены на группы и уточнены объекты, включенные в состав каждой группы. Ключевые слова: туризм, туристические объекты, развитие туризма, факторы развития, негативное влияние, позитивное воздействие.	Abstract: the article describes the development of tourism, its negative impact on human life and society. At the same time, it illustrates the number of cultural heritage and other sites that attract tourists. Key words: tourism, tourist facilities, tourism development, development factors, negative impact, positive impact.

Z.O. Raximov – SamISI katta o‘qituvchisi, i.f.n.,

M.X. Xamitov – SamISI mustaqil izlanuvchisi,

U.E. Boynazarov – SamISI assistenti

MEHMONXONALARNING RIVOJLANISHIDA MARKETING XIZMATINI TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Mazkur maqolada mehmonxonalarning rivojlanishida ko‘rsatiladigan xizmatlar jahon standartlari talablariga javob beradigan darajada bo‘lishi uchun mavjud mehmonxonalar xizmatlarida marketingni takomillashtirish imkoniyatlarining nazariy jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: turizm, mehmonxona, marketing xizmati, takomillashtirish, mehmonxonalar xizmatlari, jahon standartlari, mehmonxona xodimlari.

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida aholiga xizmat ko'rsatuvchi sohalarning o'rni va roli sezilarli bo'lib, bunda turizmning ahamiyati boshqa xizmat ko'rsatish sohalariga nisbatan yuqori sur'atlarda rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Shuning uchun keyingi yillarda O'zbekistonda turizmni rivojlantirish bilan bog'liq masalalarga juda katta e'tibor berilib, uning turistik salohiyatidan samarali foydalanish yo'llari shakllanmoqda va qaror topmoqda.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, iqtisodiyotning bir qancha tarmoqlariga e'tibor kuchaytirildi. Ayniqsa, xizmatlar sohasining jadal sur'atlarda rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratildi. Buni birgina mehmonxonalar faoliyatini yo'lga qo'yishdagi davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar, ishlab chiqilayotgan normativ-huquqiy hujjatlar misolida ko'rishimiz mumkin.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 2 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida "...Yuridik shaxslar belgilangan tartibda sertifikatlangan kamida 4 yulduzli darajadagi mehmonxona va motellarni foydalanishga topshirganda ular yuridik shaxslarning foyda solig'i, yer solig'i va mol-mulk solig'idan, shuningdek yagona soliq to'lovidan 5 yil muddatga ozod qilinsin..."¹ deb ko'rsatib o'tilgan.

Shuningdek, ushbu farmonda mehmonxonalar va boshqa joylashtirish joylari xorijiy fuqarolarga ko'rsatiladigan turizm xizmatlari uchun tushadigan xorijiy valyutadagi tushumning 25 foizini belgilangan tartibda majburiy sotishi aytilgan. Bularning barchasi mamlakatimizda mehmonxona xizmatlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Har qanday mehmonxonaning ish faoliyatini tashkil etishda eng avvalo, uning xizmatlariga xaridorlarning ehtiyoji, ularning imkoniyatlari, kelajak istiqboli, tizimli va har tomonlama yondashiladi va o'rganiladi. Bu esa murakkab axborot to'plash, uni qayta ishlash va tahlil qilish, ilmiy tadqiqotlar o'tkazish, tovarlar va xizmatlar assortimentini rejalashtirish, reklama ishlarini boshqarish kabi ishlar bilan shug'ullanuvchi maxsus marketing xizmatini tashkil qilishni taqozo qiladi².

Ishlab chiqarish ustivorligiga mo'ljallangan siyosat yurituvchi mehmonxona boshqarish organlarining tashkiliy tarkibida xodimlar asosiy bo'g'in hisoblanadi. Marketingli yondashishda esa asosiy hal qiluvchi tarkib marketing xodimlari hisoblanadi. Chet eldagi yirik firmalar boshqaruv tarkibida boshqa bo'limlarga nisbatan ko'p xodimlarga ega bo'lgan alohida marketing bo'limlari va sotishni boshqarish bo'limlari to'zilgan. Firmalarni tashkiliy tarkibida marketing xizmatining to'rtta maxsus bo'limi mavjud:

- xodimlar ishini tayyorlash va tashkil qilish, sotish miqdori va tarkibini ta'minlash va rivojlantirish, saqlash va tashish, statistik hisobot va tahlil kabi vazifalarni bajaruvchi sotish bo'limi;
- reklama qilish, jamoat bilan aloqa (pablik rileyshnz), sotishni rag'batlantirish kabi vazifalarni bajaruvchi reklama va sotishni rag'batlantirish bo'limi;
- ma'lumot-biblioteka, axborot tadqiqot xizmatlarini o'z ichiga oluvchi, bozorda tadqiqot bo'limi;
- tovar assortimentini, bahosini, upakovkasini va texnik xizmat ko'rsatish talablarini o'rganuvchi, assortimentni rivojlantirish bo'limi.

Marketingni tashkil qilish mehmonxonada bir necha yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin (ularning ko'rinishi chizmalarda berilgan).

1. *Funksional* - bunda javobgarlik taqsimot, sotish, ta'minot va tovar harakatini tashkil qilish doiralariga to'shadi.

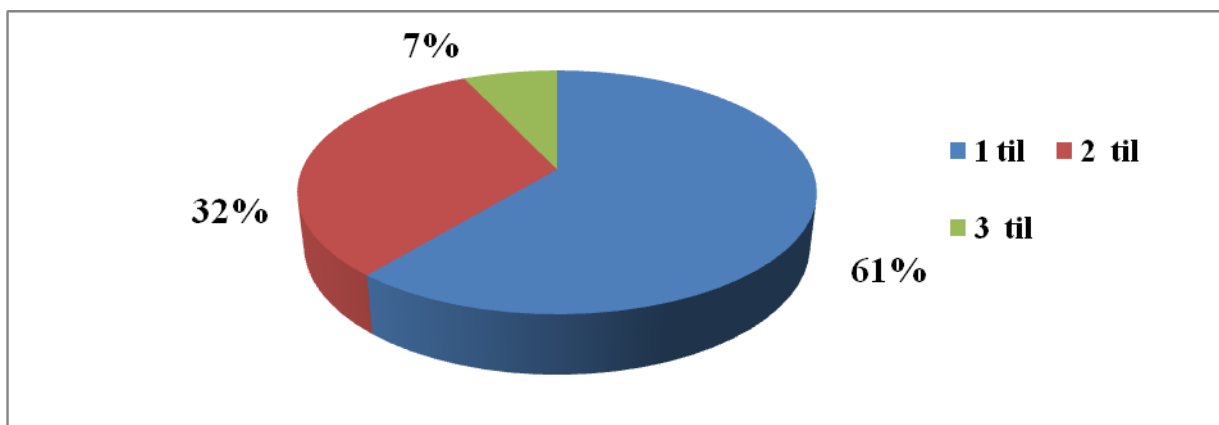
¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2016 yil 2 dekabrda PF-4861-sonli Farmoni.

² Tuxliyev I.S., Qudratov G'.H., Pardayev M.K. Turizmni rejalashtirish.-T.: "Iqtisod-Moliya" 2010.

2. *Tovarlar prinsipi* bo'yicha tashkil etish. Bunda funksional tamoyillarga, yana har bir tovar markasi uchun boshqaruvchilar qo'shiladi.

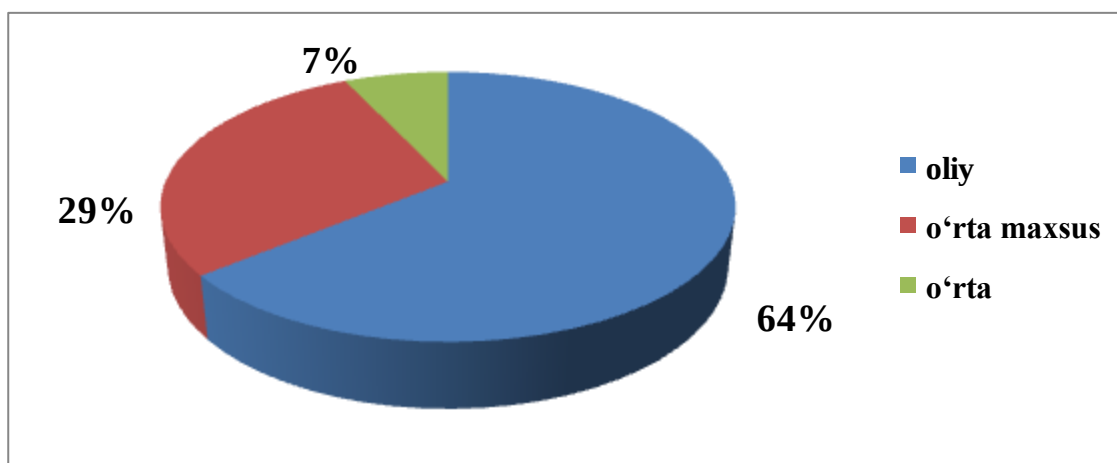
3. *Bozor prinsipi* bo'yicha tashkil etish. Bunda funksional tamoyillarga, yana har bir hudud bozorlari va iste'molchilar turi bo'yicha boshqaruvchilar qo'shiladi.

1-rasm tahlili Samarqand mehmonxonalari xodimlarining 61% bitta xorijiy tilni bilishi, 32,2% ikki xorijiy tillarda gapirish va faqat 7,1% uch yoki undan ortiq chet tillarni bilishini ko'rsatmoqda. Bu xodimlar chet tillarni o'rganish kerak, degan xulosaga kelish mumkin.

1-rasm. 2016 yilda Samarqand mehmonxonalari xodimlarining xorijiy tillarni bilish bo'yicha kadrlar tarkibi¹.

Samarqand mehmonxonalari xodimlarning malakali ko'nikmalarning kamchiliklarini tushunish uchun, mehmonxona xodimlarining ma'lumotini qiyosiy tuzilishini tahlil qilish zarur.

2-rasm. 2016 yilda Samarqand mehmonxonalari xodimlarning ma'lumoti bo'yicha kadrlar tarkibi².

Rasmdan ko'rinib turganidek xodimlarning 64 % oliy ma'lumotga, 29 % o'rta maxsus ma'lumotiga ega va 7% maktabni bitirganlar. Xodimlarning 76 % boshqa yo'nalishdagi mutaxassisligiga ko'ra oliy ma'lumotga ega.

¹ Sattarov A. Mehmonxonalarning rivojlanishida marketing xizmatini takomillashtirishning ahamiyati// magistrlik dissertatsiyasi.-S.: SamISI.-2017.

² Sattarov A. Mehmonxonalarning rivojlanishida marketing xizmatini takomillashtirishning ahamiyati// magistrlik dissertatsiyasi.-S.: SamISI.-2017.

O‘zbekistonga keluvchi turistik sayyohlarning ko‘payishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi quyidagi ba‘zi hollarni sanab o‘tish mumkin¹:

- O‘zbekiston to‘g‘risidagi dastlabki va so‘nggi taassurotlarni qoldiruvchi Bojxona xizmati xodimlarining ishidagi sovuqqonlik;
- ko‘pgina mehmonxonalarda taomlarning zamonaviy talablarga javob bermasligi;
- O‘zbekiston ichidagi mehmonxona xizmatlari narxlarining asosiy raqobatchilarimizga nisbatan qimmatligi, transport narxlarining yuqoriligi;
- turistik esdalik uchun xarid etadigan milliy suvenirларimizning kamligi va nisbatan qimmatligi;
- joriy infratuzilmani takomillashtirish va yangilarini yaratish uchun xususiy soha vakillarida mablag‘larning etishmasligi;
- targ‘ibot masalalariga yetarlicha e‘tibor berilmaganligi tufayli xorijiy fuqarolarning aksariyatida O‘zbekiston to‘g‘risida hech qanday ma‘lumotning yo‘qligi;
- O‘zbekistondagi joriy narxlarning qimmatligidan tashqari, ba‘zi hollarda, taklif etilayotgan tovar va xizmatlar sifatining shu narxga mos emasligi.

Mehmonxona xizmatlarni sotish kanallari marketing faoliyatining turli ko‘rinishlarni o‘z ichiga oladi. Sotish kanallarining iqtisodiy va moliyaviy faoliyatiga ta‘sirini quyidagi jadvalda kuzatish mumkin.

1-jadval

Samarqand mehmonxonalaridagi xonalarning sotuv kanallari²

Sotuv kanallarining nomi	Solishtirma hajmi %
To‘g‘ridan-to‘g‘ri sotish	10
Turfirmalar vakillari (agentlar) orqali sotuv	50
Korporativ sotuv	15
Elektron bronlashtirish	25

Mehmonxona xizmatlariga talab tahlili. Agar mijozlarning tashrif buyurganligi xususiyatlariga e‘tibor bersa, shuni ko‘rish mumkinki mehmonlarning umumiy sonidan xorijiy mehmonlar 21% tashkil qiladi, va bundan tashqari xorijiy mijozlarning asosiy oqimi mavsum paytida mehmonxonaga tashrif buyurishadi (2-jadval).

2-jadval

2016 yilda Samarqand mehmonxonalari mijozlarining tarkibi⁷.

Mijozlarning tarkibi	Foizda (%)
O‘zbekiston	79
Germaniya	4
Fransiya	3
AQSH	1
Shvesiya	3
Boshqalar	7

Samarqand shahri mehmonxonalarida respondentlarning 24% Internetda bronlashtirdilar, qolgan mijozlar telefon / faks yoki sayyohlik agentliklari xizmatlariga murojaat qilishgan (3-jadval).

¹ Tuxliyev I.S. va boshqalar. “O‘zbekistonda turizm xizmat bozorini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari” nomli monografiya.-T.: “Iqtisodiyot”, 2012.

^{2, 7, 8} Sattarov A. Mehmonxonalarning rivojlanishida marketing xizmatini takomillashtirishning ahamiyati// magistrlik dissertatsiyasi.-S.: SamISI.-2017.

3-jadval

Mehmonxona mijozlarning bronlashtirish yo‘llari buyicha tahlili⁸

Mehmonxona mijozlarning bronlashtirish yo‘llari	Foizda (%)
Telefon	24
Internet	38
Faks	29
Turistik firma	9

Shunday qilib, mehmonxonalar saytlari orqali xonalarni bronlashtirishda mijozlar ishonchini oshirish uchun ehtiyoj mavjud. Mehmonxona sotish jarayoni vositachilar (Internet bronlashtirish agentliklari) orqali oshirganligi sababli foydani yo‘qotmaslik lozim.

Umuman aytganda mijozlar ehtiyojini qondirishda mehmonxonalar faoliyati juda yuqori, deb aytish mumkin, lekin uning yuksalishiga qaratilgan xizmatlar turlarini va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yanada kengaytirish tavsiya etiladi.

Yuqoridagilarni e‘tiborga olgan holda, mehmonxonalarda marketing sohasidagi kamchiliklar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflarimizni keltirib o‘tamiz:

✓ mehmonxonalarda marketing tadqiqotlari uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni to‘plash shunchaki amalga oshirilmasligi lozim. Uni amalga oshirishda jiddiy tadbirlar tizimini ishlab chiqishni taqozo qiladi.

✓ mehmonxonalar rivojlanishida marketing tadqiqotlari uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni to‘plashda ishtirok etadigan so‘rovchilar va so‘roluvchilar tomonidan ham xatoliklarga yo‘l qo‘yilishini inobatga olib, ularni tizimli ravishda o‘rganish va ushbu xatoliklarni bartaraf qilib borishlari lozim.

✓ Bularning hammasi, turizm bozorida marketing tadqiqotlari uchun tegishli chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish bilan birga, ularni izchillik bilan amalga oshirib borilishi ham qattiq nazoratga olingan bo‘lishi lozim.

✓ Bugungi kunda mehmonxonalar bozorga yangi mahsulotni chiqarishi uchun yangi texnologiyalardan foydalanishi lozim.

✓ Marketing bo‘limi mavjud bo‘lmagan mehmonxonalarda marketing bo‘limlarini ochish lozim.

З.О.Рахимов, М.Х.Хамитов, У.Э.Бойназаров Значение совершенствования маркетинговых услуг в развитии гостиниц Аннотация: в статье раскрыты теоретические стороны возможностей совершенствования маркетинга гостиничных услуг для достижения данных гостиниц до уровня международных стандартов гостиничного обслуживания. Ключевые слова: туризм, гостиница, маркетинговые услуги, совершенствование, гостиничные услуги, международные стандарты, сотрудники гостиниц.	Z.Rakhimov, M.Xamitov, U.Boynazarov Enhancing marketing service in hotel development Abstract: Article reveals theoretical aspects of enhancing marketing service increasing service to the international level which influences services provided in the hotel in its development. Keywords: tourism, hotel, marketing services, enhancing, hotel services, international standards, hotel staff.
---	--

А.Ж.Туйчиев – ТМИ, “Бюджет ҳисоби” кафедраси мудири, и.ф.д., профессор

ИСЛОМ ИҚТИСОДИЁТИНИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА ШАРИАТГА МУВОФИҚ ТУРИЗМ

Аннотация: ушбу мақолада ислом иқтисодиёти, унинг асосий тармоқлари ва ўзига хос хусусиятлари ёритилган. Ислום иқтисодиётининг асосий секторларидан бири бўлган шариатга мувофиқ туризм тўғрисида зарурий маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: ислом иқтисодиёти, ислом банкчилиги, шариатга мувофиқ туризм, ҳалол саноат, мушарака, мудараба, мурабаҳа.

Миллий иқтисодиётни модернизациялаш шароитида “...давлатнинг инновацион янгиланиш дастурини шакллантириш, инновация ва инвестициялардан самарали фойдаланадиган янги авлод кадрларини, янги сармоядорлар синфини тайёрлаш ўта муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун Ўзбекистонни технологик ривожлантириш ва ички бозорни модернизация қилиш бўйича миллий ғоя, миллий дастур керак. Ушбу дастур Ўзбекистонни жаҳондаги тараққий топган мамлакатлар қаторига тезроқ олиб чиқишга имкон яратиши лозим” дейилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга қилган мурожаатномасида. Мазкур узоқ муддатли стратегик мақсадларга эришишда миллий иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш етакчи ўрин тутди.

Иқтисодиётда амалга оширилаётган янгиланиш жараёнларини чуқур таҳлил этиш натижасида шу нарсага дуч келиндики, ривожланган, мусулмонлар кўпчиликини ташкил этадиган мамлакатларда миллий хўжаликни модернизациялаш дастурларини амалга ошириш борасида тўпланган илғор, бой тажрибани қиёсий таҳлил қилиш, улардан Ўзбекистонда амалга оширилаётган модернизациялаш стратегиясини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш борасида ижодий имкониятларини тадқиқ этиш катта амалий аҳамиятга эга. Юқоридаги қайд этилган ҳолатлар миллий иқтисодиётни модернизациялашда ислом иқтисодиётига оид тизимли тушунчаларни ўрганиш ва зарур ҳолатларда қўллашни тақозо этади.

Шундан келиб чиқиб, Сиз азизларга бугундан бошлаб ислом иқтисоди тўғрисида билганларимиз ва етук олимлар фикрлари билан бўлишиш ниятида эканлигимиздан бағоят мамнунмиз, бу йўлда ҳаммамизга Яратганнинг ўзи мададкор бўлсин.

Ислום қонунчилигининг классик мактабларида замонавий иқтисодий тизимга хос бўлган кўп жиҳатлар, масалан, сотиб олиш ва сотиш, ижарага бериш, фойдаланиш ҳуқуқларини бериш, гаровга қўйиш, векселлар, келажакда сотиш ва бошқалар ўз аксини топган.

Ислום иқтисодиёти ахлоқий иқтисод бўлиб, унинг мақсади Ислום дини маъқул деб биладиган тижорат ва касб-кор билан шуғулланишдир. Шунингдек, Ислום – бу Буюк Парвардигорнинг динидир, Буюк Яратувчининг ўзи маъқуллайдиган ҳаёт тарзидир.

Ислום – инсонларга Одам алайҳиссаломдан бошлаб, Муҳаммад (САВ) билан якунланган пайғамбарлар ва элчиларга келган бир қатор ваҳий орқали юборилган. Улар ҳар икки дунё бахт-саодати ва фаровонлигига эришиш учун Яратган Эгам нимани талаб қилаётганини одамларга тушунтирдилар.

Олий Яратувчининг иймонлиларга бўлган талаблари – буйруқ ва тақиқларга асосланган дин қоидалари мавжуд. Аллоҳ таоло Бақара сурасида марҳамат қилади: “Эй одамлар! Ер юзидаги нарсалардан ҳалол-покларини енглар. Ва шайтоннинг изидан эргашманглар, чунки у сизларга очик-ойдин душмандир” (168-оят). Ушбу ояти қарима нафақат мўмин-мусулмонлар, балки барча одамларни ҳалол-пок нарсаларни ейишга даъват қилапти. Дин қоидалари кенг кўламли масалалар билан шуғулланади, жумладан иқтисодий масалалар билан ҳам, яъни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айрибошлаш ва

истеъмол.

Ислом иқтисодиёти ва исломий бўлмаган иқтисодиёт ўртасидаги энг катта фарқ, ҳар қандай шаклда шаръий тақиқ, шунингдек, закотни тўлаш мажбурияти – диний солиқ, йил давомида олинган даромадлар бўйича 2,5% дан 20% гача.

Умуман олиб қараганда, бутун дунё бўйича анъанавий банклар учун асосий даромад манбаи бўлиб доимий ўсиб боровчи фоизлар ҳисобланади. Исломий банклар ва молия институтлари муқобил таклиф сифатида бошқа иқтисодий муносабатларни таклиф қилишади, масалан, мушарака, мудараба, мурабаҳа ва ислом қонунларига зид бўлмаган бошқа муносабатлар.

Мушарака – қўшма корхонанинг муқобил шакли ҳисобланади, мудараба – инвестицион шерикчилик ҳисобланади, мурабаҳа – савдо товарлари ёки хизматларни устига устама қўйиб маълум бир вақт оралиғида сотишдир.

Исломда молияни ташкил қилишнинг энг мақбул усули – фойда ва зарарни тақсимот қилиш модели ҳисобланади: мушарака ва мудараба. Иккала ҳолатда ҳам ҳар иккала томон олдиндан фойдани белгиланган миқдорларда тақсимлайдилар. Мудараба ҳолатларида молиявий хатарлар фақат инвестор томонидан қопланади, мушарака еса, ҳар иккала томоннинг депозит ҳажмига мутаносиб равишда хавф туғдиради.

Молиявий муомалаларда асосан ҳалол ва ҳаром масаласи жуда зарур ҳисобланади, исломий банкларга маблағ қўювчилар барқарор фоизларга умид қилмайдилар, лекин амалиётдан бизга маълумки, ҳеч нарса билан изоҳланмаган ва асосланмаган банк фоизидан кўра, ундан анча юқори бўлган даромаднинг улушига кўз тикадилар. Мурабаҳа – истеъмол кредитига ҳалол алтернатив. Ислом, мусулмон тадбиркорларига қуйидаги талабларни қўяди: шартномаларга риоя қилиш, шериклар, истеъмолчилар ва ёлланган меҳнаткашларнинг ҳуқуқларига ҳалол равишда ҳурмат билан муносабатда бўлиш. Бу талаблар дунёвий қонунлардан унчалик ҳам фарқ қилмайди. Бироқ, мусулмон бўлган ишбилармон киши нафақат давлатга, балки, шунингдек, ҳалол ва ҳурматли бўлишга ундайдиган Зот олдида ҳам жавобгар эканини англайди, энг муҳими бу муомалалар ибодатга айланади, бу дунёда топилган ризқнинг ҳалол ва баракали бўлиши таъминланиб, у дунёда шунга яраша ажру савоб, мақому мартабага эришилади.

Бугунги кунда Исломий тижорат сегменти реал активлари 2 трлн. доллардан ортиқлигини кўрсатиб, жадал суръатлар билан тез ўсиб бормоқда. Дунё бўйича нафақат мусулмон давлатларида ва фақатгина мусулмонлар учун, балки барча учун Ислом иқтисодий тамойилларига асосланган молия институтлари очилмоқда. Тижоратнинг шариатга киритилишига Қуръони Каримда, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларида бир қанча далиллар бор. Аллоҳ таоло Нисо сурасида марҳамат қилади: “Эй иймон келтирганлар! Бир-бирларингизнинг молларингизни ботил йўл билан еманг. Фақат ўзаро розилик ила тижоратга мувофиқ бўлса, майли. Ўзингизни ўзингиз ўлдирманг. Албатта, Аллоҳ сизларга раҳмлидир” (29-оят). Бировнинг молини ботил йўл билан ейишга рибо, қимор, порахўрлик, алдамчилик, нархни сунъий равишда кўтариш, ўғирлик, қиморбозлик, товламачилик ва бошқалар қиради.

Исломнинг қоидалари адолатли ва тенгликка асосланган иқтисодий тизимни яратиш имкониятини беради. Ислом қонунчилиги мумтоз мактабларида замонавий иқтисодий тизимнинг талайгина жиҳатларини, яъни, маҳсулот (иш ва хизмат) ларни сотиб олиш ва сотиш, ижарага бериш, фойдаланиш ҳуқуқларини бериш, қарз мажбуриятлари, бўлғуси савдо шартномалари ва ҳоказоларни ўз ичига олади.

Ислом иқтисодиётининг асосий тамойилларидан бири реал мол-мулк билан таъминланган молиялаштиришдир. Исломий молия – товарлар ва хизматлар билан таъминланган бўлиб, қимматли қоғозлар ва ипотека қарзларидан иборат бўлган анъанавий молия институтларидан фарқ қилади.

Исломда пул – савдо-сотиқ объекти ҳисобланмайди, балки улар воситачи ва

айрибошлаш ролини ўйнайди холос.

Ислом иқтисодиёти сектори жуда хилма-хил бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос афзалликларга эга.

Ислом иқтисодиётининг асосий тармоқлари қуйидагилардир: **исломий банк фаолияти ва молия; ҳалол саноат; шариатга мувофиқ туризм.**

- Бу тармоқлар фаолиятига аълоҳида тўхталиб ўтадиган бўлсак, масалан, исломий банк фаолияти, унинг активлари бугунги кунга келиб 2 триллион АҚШ долларида ошади. Ислом иқтисодиётининг сегменти жаҳон иқтисодиётининг бошқа сегментлари орасида энг тез ўсиб бормоқда. Глобал исломий молия тизимида энг катта сегмент тижорат банклари (74%), кейинчалик инвестицион банклар ва сукук (10%), кейин фондлар ва вақфлар (5%) ва такафул (1%) ни ташкил этади.

Бугунги кунда исломий молия тизимини ривожлантиришда асосий ўрин Форс кўрфази мамлакатларига тўғри келади, бу бозорнинг 40 фоиздан кўпроқ қисмини ташкил этади. МДХ мамлакатларида исломий молия ҳали жуда кам намоён бўлади, аммо истикболлари жуда катта. Чунки ушбу минтақада 75 миллион мусулмон мавжуд. 2030 йилги прогнозларга кўра, уларнинг сони 100 миллион кишини ташкил қилади.

Табиий ресурслар, айниқса, углеводородлар, молиявий секторнинг жадал ривожланиши ва қулай инвестиция муҳити билан биргаликда ЯИМнинг барқарор ўсиши (минтақада йилига ўртача 5%) исломий молияни ривожлантириш учун барча шароитларни яратади. Бундан ташқари, Қирғизистон ва Қозғистон давлатларида тегишли қонунларга ўзгартиришлар киритилиб, исломий банкларга ҳуқуқий жиҳатдан ишлашга имкон бериш ишлари бошлаб юборилди.

- Бугунжаҳон ҳалол саноати бир триллион долларга яқинлашмоқда. Шу билан бирга, "Ҳалол" маҳсулотлари мўмин учун фақатгина соғлом, фойдали ёки исталганлиги хусусияти билангина емас, балки у Исломда рухсат берилганлиги ва Ҳалол бўлмаган маҳсулотлардан четлашиш лозимлиги билан ҳам ҳар бир мусулмон ҳаётининг ажралмас қисми ҳисобланади. Аллоҳ таоло Қуръони Каримда мўмин мусулмон бандаларини ҳалол ризқ еишга қайта-қайта амр қилгандир. У Зот бу ишга аълоҳида аҳамият бериб, Бақара сурасининг юқорида келтириб ўтилган оятида (168-оят) ер юзидаги бандалари учун яратган ноз-неъматларининг ҳалол-покларидан еишга умумий рухсат бермоқда, ҳалол-пок нарсаларнинг номма ном саналишини имконияти йўқ, чунки улар ниҳоятда кўп, ҳаром нарсалар эса жуда ҳам оз, фақатгина шулардан тейилиш керак холос. "Ҳалол" сўзи лўғатда "ечилган" деган маънони билдиради, чунки ҳалол нарсадан ман қилиш тугуни ечилган бўлади. Ислом динида ейиладиган нарсанинг ҳалол бўлишига катта аҳамият берилади.

- Ислом иқтисодиётининг 3-асосий тармоғи бу "Шариатга мувофиқ туризм" бўлиб, бугунги кунга келиб Исломий сайёҳликнинг глобал бозори 140 миллиард доллардан ошиб кетди, у глобал туризмнинг 14 фоизини ташкил этиб, унинг ўсиши Ҳаж ва Умра сафарлари бундан мустасно бўлгани ҳолда ҳар ўн йилда 20 фоиздан ортиғини ташкил этади, бир тасаввур қилиб кўринга, Ҳаж ва Умра сафарларини бу кўрсаткичнинг ўсиш даражасига қўшадиган бўлсак бир неча баравар юқори бўлишини.

Сайёҳлик (туризм) соҳаси дунё иқтисодининг энг жадал ривожланаётган соҳаларидан биридир. Унинг кенг қамровли тараққиёти эса, кўплаб мамлакатлар учун катта даромад манбаига айланиб бормоқда. Айнан шу борада мамлакатимиз Президенти томонидан Ўзбекистон зиёрат туризмининг ривожлантириш борасида олиб борилаётган ислохотлари таҳсинга сазовордир.

БМТнинг Жаҳон сайёҳлик ташкилоти маълумотида 2015 йилда дунё бўйича 1 миллиард 184 миллион сайёҳ қайд этилган бўлса, 2016 йил якуни бўйича бу кўрсаткич 1 миллиард 235 миллионга, яъни, 3,9 фоизга ошган. Саёҳатчиларга кўрсатилган экспорт хизматлари қиймати 2015 йилда қарийб 1,5 триллион АҚШ долларини ташкил қилган. 2016–2017 йилларда ҳам бу рақамларда катта тафовутни кўриш мумкин.

Бутунжаҳон туризм ва саёҳатлар бўйича кенгаши томонидан берилган баҳога кўра, Ўзбекистон сайёҳлар ташрифи бўйича дунё мамлакатлари орасида 150-ўринни эгаллайди. 150-ўрин Ўзбекистон учун асло хос эмас, айниқса зиёрат туризми бўйича.

Ўзбекистон катта тарихий-маданий меросга – 7300 дан ортиқ қадимий-меъморий ва археологик обидаларга эга. Уларнинг кўпчилиги Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз, Термиз, Қўқон ва Тошкент шаҳарларида жойлашган. Юртимиздаги 200 дан зиёд тарихий ёдгорлик ва обидалар ЮНЭСКОнинг маданий мероси рўйхатига киритилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 августдаги «2018-2019 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори билан Ўзбекистонга саёҳат қилишни енгиллаштириш, туризм инфратузилмаларини ривожлантириш ва янги туризм объектларини ташкил этишга қаратилган 2018–2019 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар дастури тасдиқланди. Унга кўра 2018 йилнинг 1 январидан виза тартибини соддалаштириш таклиф этилаётган мамлакатлар ҳамда фуқароларига махсус зиёрат туризми дастурлари таклиф этиладиган давлатлар рўйхати шакллантирилди.

Малайзия, Индонезия ва бошқа мамлакатлардан Ўзбекистондаги муқаддас қадамжоларга зиёрат туризм йўналишидаги сайёҳларни жалб қилиш бўйича ишлар фаоллаштирилиб, бу борада керакли реклама тадбирлари ўтказилади, логистика, жумладан, чартер рейслари ташкил этилади.

Юқоридагиларни инобатга оладиган бўлсак яқин келажакда Ўзбекистон Республикасида ҳам Шариат талабларига жавоб берадиган кўплаб кредит ташкилотлари, шариатга мувофиқ туризм ва уларга кадрлар етиштириб берадиган олий ўқув юртлири кўпайишига ишониш учун барча асослар мавжуд.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Беккин Р.И. Исламская экономическая модель и современность. 2-е изд. М.: ИД Марджани, 2010.
2. Борисов Л.Б. “Третья мировая теория” как одна из концепций “исламского социализма” (социально- экономические аспекты) // Ислам. Проблемы идеологии, права, политики и экономики. М.: Наука, 1985.
3. Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф “Ҳадис ва ҳаёт”, “Кифоя” “Бозор ва унга боғлиқ масалалар” 2012-2018 йиллар
4. Ал-Газали Мухаммад. Ал-ислам ва-л-авда‘а ал-иктисадийа. Каир, 1947.
5. Ал-Газали Мухаммад. Ал-ислам ва-л-манахидж ал-иштиракийа. Каир, 1951.
6. Badawi Abdurrahman. A pioneer of socialism in Islam: Abu Dharr Al-Ghifari // Minbar al-Islam (English edition). 1962. № 2/1.
7. Badejo B.A. Socialism under Bhutto. An Appraisal of Policy and Performance // South Asia Bulletin. 1988. Vol.
8. Chengappa B.M. Pakistan: Impact of Islamic Socialism // Strategic Analysis. 2002. Vol. 26. Issue 1.

А.Ж.Туйчиев	A.Tuychiyev
Вопросы туризма соответствующего шариату в исламской экономике	The issues of "shariah-compliant" tourism in Islamic economy
Аннотация: в данной статье рассмотрены вопросы и особенности исламской экономики. Даны важные сведения о туризме на основе шариата, который является одним из основных секторов исламской экономики.	Abstract: In the article issues and features of Islamic economy have been reviewed. Given the important information about Halal tourism which is one of the main sectors of the Islamic economy.
Ключевые слова: исламская экономика, исламский банкинг, туризм соответствующий шариату, халяль индустрия, совместное предприятие, инвестиционное партнёрство, торговая наценка.	Keywords: Islamic economy, Islamic banking, "shariah-compliant" tourism, halal industry, joint-venture, investment partnership, trading margin.

Р.Хаитбоев – СамИСИ катта ўқитувчиси

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЧЎЛЛАРИДА ТУРИЗМНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Аннотация: мақолада Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш механизмлари бўйича тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар: экспедиция, питомник, мувофиқлаштириш, бошқариш, ҳисобот, ҳудуд, минтақа, ўрмон, биологик хилма-хиллик, фонд, фотоаппарат, грант.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2016 йил 2-декабрдаги ПФ-4861 сонли Фармони мамлакатимизда миллий туризмни ривожлантиришда истикболли йўналишларга имкониятларни яратди¹. Президент фармонида:

-“Мамлакатда туризмни жадал ривожлантириш, мавжуд улкан туризм салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, анъанавий маданий-тарихий туризм билан биргаликда туризмнинг бошқа салоҳиятли турларини комплекс ривожлантиришнинг миллий ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш” белгиланган.

Биз, Фармондаги “туризмнинг бошқа салоҳиятли турларини мажмуали ривожлантиришнинг миллий ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш” белгиланишига асосий эътиборимизни қаратишимиз керак. Чунки, Ўзбекистон миллий туризми ҳозирга келиб ҳам, нотекис, асосан тарихий шаҳарларимизда, ислом оламидаги азиз алломаларнинг зиёратгоҳларида ривожланмоқда.

Президентимизнинг фармон ва қарорларининг бажарилиши эса миллий туризм ривожланишидаги мавжуд нотекис ривожланишга барҳам беради. Шунинг учун ҳам, бизнинг илмий-амалий тадқиқотларимиз Ўзбекистоннинг 70% ҳудудларини эгаллаган чўллар минтақаларида туризмни ривожлантириш муаммоларининг ечимларини топишга қаратилган.

Ўзбекистоннинг чўлларида 85 йилдан бери илмий-тадқиқотлар олиб бораётган Қоракўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институтининг кўп йиллик ва сўнгги йилларидаги ҳисоботларини ўрганишдан, бу институтнинг олимлари билан бўлган учрашувлардан ва улар билан чўл минтақалари бўйлаб ўтказилаётган илмий экспедицияларида қатнашишдан маълум бўлдики, чўл минтақаларидаги туристик ресурсларга ички ва халқаро туристик ташрифлар ўтган асрнинг 70 йилларидан то ҳозиргача амалга оширилмоқда. Аксарият ҳолларда бу туристларни-ҳодимларни илмий-тадқиқот институтлари ва илмий-тадқиқот марказлари кутиб олиб ўзаро ҳамкорлик қилишмоқда.

Муаллиф 1998-2005 йилларда Ўзбекистон қоракўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институтининг “Чўл яйловларининг экологик мониторинги” бўлими мудири вазифасида халқаро грант лойиҳалари бўйича АҚШ, Франция, Австралия, Суриялик олимлар билан ҳамкорликда ишлади. Чет эллик олимлар илмий экспедициядан ташқари бўш вақтларда асосан чўл табиатига қизиқишарди. Шунингдек, экспедициялар вақтида кўплаб чет эллик туристларнинг чўлларда, айниқса, чўллардаги йўлларнинг атрофларида фотоаппарат билан томоша қилиб юрганлиги кўзга ташланган. “Қизилқум” давлат табиат қўриқхонаси ва “Жайрон” халқаро экомаркази ҳисоботларида ҳам чет эллик туристларнинг ташрифлари ҳақида қайдлар бор.

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4861-сонли Фармони, 2016 йил 2 декабр.

“Қизилқум” давлат табиат қўриқхонаси ва “Жайрон” халқаро питомнигининг ҳисоботларида ҳозир ҳам чет эллик кўплаб туристларнинг ташрифлари рўйхатга олиниб борилмоқда. Худди шундай қайдлар ҳозирги Қорақўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институтининг “Қарнобчўл”, “Нурота” дала тажриба станцияларида ҳам рўйхатга олинмоқда. Чўлга яқин шаҳарлар ва қишлоқларнинг аҳолиси баҳор ойларида атайлаб чўлнинг хуштам оқ қўзиқоринини териш ва чўлдаги ўрмонларда дам олиш учун чиқиши одатий ҳолларга айланган.

Булардан хулоса қилиш мумкинки, чўл ва адирларнинг туристик ресурсларидан ички туристлар ҳам, халқаро туристлар ҳам фойдаланишмоқда. Лекин, чўл ва адир минтақаларидаги туристик ресурслардан фойдаланувчи туристик фирмалар, туристик ташкилотлар ва меҳмонхоналар фаолиятини мувофиқлаштирган ҳолда бошқаришнинг йўқлиги натижасида чўл минтақаларига ташриф буюраётган ҳар қандай даражадаги туристларнинг рўйхатини ва бу туристларнинг қайси туристик ресурслардан фойдаланаётганлигини таҳлил қилиш қийин.

Ушбу ишни яхши йўлга қўйиш учун бепоён чўл ва адир ҳудудларидаги туристик ресурслардан фойдаланиб, туризмни ривожлантиришни бошқариш марказлашган бўлиши ва бу бошқарувда вазирликлар, Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси, институтлар, турфирмалар, туристик ташкилотлар, меҳмонхоналар ва туризм мутахассисларининг биргаликдаги, ягона ҳамкорлиги талаб қилинмоқда (1-расм).

Чўл ва адир минтақаларидаги табиий ресурслар, биологик хилма-хиллик ресурслари, ер, ўрмонлар ва сув фондлари турли хил вазирликлар тасарруфида ҳисобланади. Табиат қўриқхона ва буюртмахоналари, табиий ландшафтлардан фойдаланиш, табиий бойликлар устидан назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ва 3 та давлат ташкилоти масъуллигида. Чўлдаги тўқай ва ўрмонлар Ўзбекистон Республикаси ўрмончиликни ривожлантириш давлат қўмитасига қарайди. Сув ҳавзалари, дарёлар ва сув омборлари Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирликлари ихтиёрида. Бу улкан ҳудудлардаги туристик ресурслардан туризмда фойдаланиш учун қайд қилинган давлат қўмиталари ва вазирликларнинг рухсатлари, келишувлари лозим бўлади. Бу эса вақт ҳисобидан жуда чўзилувчан жараёндир.

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ривожлантиришда мураккаб муаммоларнинг яна бири бу минтақалардаги табиат қўриқхоналари ва табиат буюртмахоналарида экотуризмни ривожлантириш ҳисобланади. Бу ишларни амалга ошириш учун Ўзбекистон Республикаси экология ва атроф-муҳит муҳофазаси давлат қўмитасидан рухсат олиш керак. Фикримизча, 1-расмдаги туризмни ташкил қилиш ва бошқарув туризм соҳасидаги ташкилотлар, институтлар, ҳокимликлар ва Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитасининг ўзаро мустаҳкам ҳамкорлиги улкан чўл минтақаларида туризмни ягона мақсад йўлида ривожлантириш имкониятларини яратади.

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида ички ва халқаро туризмни ривожлантириш. Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризм соҳасини ташкил қилиш ва ривожлантиришда асосий эътибор албатта туризмдаги турларнинг ресурсларига берилиши керак. Иккинчидан, чўл минтақаларида ички туризм соҳасини ривожлантиришда мураккаб муаммолар келиб чиқмайди. Чунки, ватанимиз аҳолисининг мамлакатимиз бўйлаб ҳоҳлаган вақтда сайёҳатларга чиқишида ҳеч қандай чекловлар қўйилмаган.

Чўл минтақаларида халқаро туризмни ривожлантиришда анча тўсиқларга дуч келишимиз мумкин. Бу тўсиқлардан ўтиш учун биринчидан, чўл минтақаларида халқаро туризмни ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари яратилган бўлиши керак. Бу ҳуқуқий меъёрлар туризмнинг турлари бўйича чўл минтақаларидаги қайси туристик ресурслардан халқаро туризмда фойдаланиш мумкинлигини ва фойдаланиш

1-Расм. Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ташкил қилиш ва бошқариш тизими

имкониятларини аниқлаб бериши лозим.

Чўл минтақаларининг катта ҳудудларни эгаллаганлиги, қазилма конларнинг ишлаётганлиги ва стратегик минерал ресурсларнинг олинаётганлиги туфайли, бу минтақаларнинг баъзи бир ҳудудлари туристлар учун ёпиқ бўлиши мумкин. Чўл минтақаларида халқаро туризмни ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари чўл

худудларида туризмда фойдаланадиган туристик объектлар ва бу туристик объектларга ишланадиган туристик маршрутларнинг ўтиши ва фаолият кўрсатиши йўллари ва манзилларини аниқ кўрсатиб бериши керак.

Сўнгги йилларда мамлакатимизга келаётган хорижий туристлар оқидамида археологик туризмнинг талабгорлари Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм ва Сурхондарё вилоятларидаги қадимий шаҳарларнинг қолдиқларига кўпроқ қизиқишмоқда. Айниқса, Тошкентдаги туристик фирмаларнинг “Тарих ва замонавийлик” мавзуларидаги халқаро туристик маршрутлари Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятларидаги қадимий қалъаларга ишлаб чиқилган бўлиб тобора жаҳон миқёсларида оммавийлашиб бормоқда. Шунинг учун ҳам чўл минтақаларида халқаро археологик туризмни ривожлантиришнинг имкониятлари катта. Бу йўналишга мамлакатимизнинг чўл худудларида сақланиб қолган қадимий сув иншоотлари 16 та сардобаларни ҳам қўшиш мумкин.

Чўл минтақаларида 3 та табиат қўриқхоналари, битта Сармишсой миллий парки ва 10та табиат буюртмахоналари мавжуд. Шунингдек, чўлларнинг ҳайвонот дунёси ва ўсимликлар олами, халқаро “Қизил китоб” ва Ўзбекистон Республикасининг “Қизил китоби”даги ҳайвонларни халқаро миқёсларда қизиқарли туристик ресурслар сифатида реклама қилиш мумкин.

Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризм соҳасини ривожлантиришда чўл минтақаларида жойлашган вилоятлар ҳокимликлари ҳукуматимизнинг туризмни ривожлантиришдаги ҳукукий-меъёрий асослари доирасида иш кўришлари ва ташаббускор бўлиши лозим. Чўл минтақалари улкан худудларни камраб олганлигидан туризмни ривожлантириш Бошқармаларининг туманлар ҳокимликларида ҳам штат бирлигидаги вакили бўлиши керак.

2-Расм. Чўл минтақаларида ички ва халқаро туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш тизими

Келтирилган мулоҳазалардан маълум бўладики, чўл минтақаларида ички туризмни ҳам, халқаро туризмни ҳам ривожлантирувчи туристик ресурслар мавжуд. Шунинг учун ҳам чўл минтақаларида фаолият кўрсатувчи ва ташкил қилинувчи туристик фирмалар ва туристик ташкилотлар туризмнинг қайд қилинган йўналишларига, туризмнинг соҳаларига ва турларига ихтисослашган бўлиши талаб қилинади.

Мамлакатимизнинг миллий туризмида туристик фирмалар ва туристик ташкилотларнинг ўзаро ҳамкорлиги ва бири-бирини қўллаб-қувватлаши жуда сушт даражаларда ҳисобланади. Европа давлатларида бу ҳолатнинг акси. Шунинг учун ҳам, «Чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш» ихтиёрий-ташаббус маркази (чўл туризми тадбиркорлигини тайёрлаш, чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш ҳамкорлигини ташкил қилиш, туристик фирмаларни тезкор ахборотлар билан таъминлаш, чўлнинг қишлоқларида «турист уйлари»ни ташкил қилиш, «чўл туризми бозори»ни ташкил қилиш ва бошқ..) ни ташкил қилиш вилоят ҳокимликларининг ўз вилоятлари ҳудудларида туризмни бир текис ривожлантиришига ёрдам беради (2-расм). Мақолада келтирилган маълумотларни таҳлил, қилиш натижасидан қуйидаги хулосаларни келтириш мумкин:

1. Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш ҳукуматимиз раҳбарлигида, вазирликлар, чўллардаги вилоятлар ҳокимликлари, Ўзбекистон Республикасининг давлат қўмиталари ва Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси иштирокида амалга оширилиши.

2. Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришда давлатимизнинг қўллаб-қувватлаши (давлат маблағлари ҳисобидан туризмнинг ташкилий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиши, имтиёзли кредитлар ажратиши, меҳмонхона уйлари ташкил қилиб бериши, туризм тадбиркорларини тайёрлаши, йўл-транспорт коммуникацияларини қуриб бериши, электр ва сув таъминотини яхшилаши ва бошқ..).

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Хаитбоев Р., Бобоев Ш., Туризм географиясида туризмни районлаштириш масалалари. // Туризм инфратузилмасини ривожлантиришнинг методологик, услубий асослари. – Халқаро илмий-амалий анжуман, Самарқанд, 2014 йил 21-23 апрел.
2. Хаитбоев Р., Бобоев Ш., Ўзбекистоннинг чўл ва адирларидаги туристик ресурсларнинг таснифи ва тавсифи. // Иқтисодиёт ва халқимиз ҳаёт сифатини юксалтиришда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг долзарб муаммолари. – Республика анъанавий илмий-амалий конференцияси материаллари. (VI-қисм). Самарқанд, 2015 йил 20-21 февраль - 102-105 б.
3. Хаитбоев Р., Бобоев Ш., Ички туризмни ривожлантириш масалалари. // «SERVIS» журнали, Самарқанд, 2016, 3-сон – 49-53 б.

Р.Хаитбоев Механизмы по организации и развитию туризма в пустынях Узбекистана	R.Haitboev Mechanisms organizing and development of tourism in the desert districts of Uzbekistan
Аннотация: в статье приведены разработанные механизмы по организации и развитию туризма в пустынных зонах Узбекистана. Ключевые слова: экспедиция, питомник, координация, управление, отчёт, регион, зона, лес, биоразнообразие, фонд, фотоаппарат, грант.	Abstract: the article devoted to the study of the organization of tourism in the desert regions of Uzbekistan. Keywords: expedition, breeding center, coordination, control, report, area, zone, forest, biodiversity, foundation, camera, grant.

А.Қ.Ғаппаров – СамИСИ ўқитувчиси, мустақил изланувчи

ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЧКИ ИМКОНияТЛАРИДАН ФойДАЛаниш МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада Жиззах вилоятида туризмни ривожлантиришнинг ички имкониятларидан фойдаланиш механизмларини такомиллаштириш масалалари қараб чиқилган. Унда социологик сўров натижасида олинган маълумотлар таҳлил қилиниб, аҳолининг талабидан келиб чиққан ҳолда туризмни ривожлантириш йўллари кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: туризм, экологик туризм, ташкилий механизм, социологик сўров, ахборотлар тизими.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4861-сонли Фармони, 2017 йил 16 августдаги “2018-2019 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори ҳамда Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг 2016 йил 18 февралдаги “Ўзбекистонда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича 2016-2017 йилларга мўлжалланган аниқ амалий чора-тадбирлари тўғрисида”ги 02/87-2-сонли топшириқлари туризм соҳасида янги даврни бошлаб берди. Ушбу соҳага эътибор 2018 йилда янада кучайтирилди. 2018 йил 3 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси туризм соҳасини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони эълон қилинди. Ушбу фармон ижросини таъминлашга қаратилган бир қанча ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар, соҳага оид қарорлар ҳам қабул қилиндики, улар билан туризмни ривожлантиришнинг аниқ йўналишлари ва уларни амалга ошириш чора-тадбирлари белгилаб берилди. Жумладан, 2018 йил 6 февралда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан имзоланган “Кириш туризмни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2018 йил 7 февралдаги “Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорларини киритиш мумкин.

Мазкур ҳужжатлар асосида мамлакат миқёсида ва унинг ҳар бир ҳудуди бўйича соҳани ривожлантиришга қаратилган ўнлаб дастурлар ишлаб чиқилди. Ҳар бир ҳудуднинг туристик имкониятларидан фойдаланиш бўйича амалий чора-тадбирлар кўрилмоқда. Чунки, туризм мураккаб ижтимоий-иқтисодий соҳа бўлганлиги туфайли дунё миқёсидаги глобал масалалардан бири ҳисобланади. Бундан мамлакатимизнинг ҳар бир каттаю-кичик аҳолиси хабардор бўлиши лозим. Ушбу талабдан келиб чиқиб, маҳаллий аҳолининг туризм соҳасидаги тушунчаларини, билимларини ўрганишни мақсад қилиб, улар ўртасида бир қанча тадқиқотлар олиб бордик. Чунки, туризм соҳасида халқаро етакчиларнинг рўйхатида турган давлатлар биринчи навбатда ўзларининг маҳаллий аҳолисини жалб қилган ҳолда, энг аввало, ички туризмни ривожлантирганлар.

Буларни инобатга олиб, Жиззах вилоятида экологик ва рекреация туризмни ва умуман туризмни ривожлантиришдаги муаммоларини аниқлаш учун маҳаллий аҳоли ўртасида социологик сўровлар ўтказишни мақсад қилдик. Ишни шакллантиришда вилоятдаги иккита тумандаги коллеж талабалари ўртасида социал тест сўровлари ўтказилди (1-жадвал).

Жадвал маълумотларини таҳлил қилганимизда иккала тумандаги талабалар ҳам берилган саволларга сон жиҳатдан деярли бир хил фикрларни билдиришди. Масалан, Ғаллаороллик талабаларнинг 12,98 фоизи ва Бахмал туманидаги талабаларнинг 10,08

1-жадвал

Жиззах вилоятидаги Ғаллаорол тумани касб-хунар коллежи ва Бахмал тумани касб-хунар коллежи талабаларининг туризм ҳақидаги тушунчалари

1-Савол: Ўзбекистонда туризм ҳақидаги ахборотларни кузатиб борасизми?	Ғаллаорол тумани талабалари		Бахмал тумани талабалари		Жами	
	Сони	%	Сони	%	Сони	%
А. Қизиқмайман.	17	12.98	14	10.08	31	11.49
Б. Қизиқаман.	65	49.61	75	53.95	140	51.85
В. Онда-сонда эшитиб қоламман.	49	37.41	50	35.97	99	36.66
Жами:	131	100	139	100	270	100
2-Савол: Жиззах вилояти телевидениясида ахборотлар, янгиликларни кўрасизми?	Ғаллаорол тумани талабалари		Бахмал тумани талабалари		Жами	
	Сони	%	Сони	%	Сони	%
А. Туризм тўғрисида кўрсатувлар йўқ?	22	16.79	37	26.61	59	21.86
Б. Туризм тўғрисида кўрсатувлар бор.	9	6.87	5	3.59	14	5.15
В. Туризм тўғрисида кўрсатувлар жуда кам.	52	39.69	34	24.46	86	31.86
Г. Вилоят табиати ҳақида кўрсатувлар бор.	48	36.65	63	45.34	111	41.13
Жами:	131	100	139	100	270	100
3-Савол: Туризм соҳасини қандай тушунасиз?	Ғаллаорол тумани талабалари		Бахмал тумани талабалари		Жами	
	Сони	%	Сони	%	Сони	%
А. Чет эллардан Ўзбекистонга туристлар келади.	35	26.71	30	21.58	65	24.07
Б. Ўзбекистонликлар чет элларга чиқишади.	24	18.33	26	18.71	50	18.52
В. Ўзбекистонликлар давлатимиз ҳудудларига саёҳатга чиқишади.	32	24.42	28	20.14	60	22.22
Г. Янги иш ўринлари пайдо бўлади, валюта тушумлари кўпаяди, иқтисодиётимиз яхшиланади.	40	30.54	55	39.57	95	35.19
Жами:	131	100	139	100	270	100

фоизи туризмга қизиқмаслигини билдиришди. Шунингдек, иккала туман талабалари туризмнинг ривожланишига қизиқиши эса жуда юқори 49.61% ва 53.95%. Туризм тўғрисидаги ахборотларни ҳар-ҳар вақтда кўраман дегувчилар ҳам кўпчиликни ташкил қилмоқда (Ғаллаорол туманидаги талабалар 36.65% ва Бахмал туманидаги талабалар 45.34%).

Энди ушбу талабаларга 2-савол берилганда вилоятдаги талабаларнинг Жиззах вилояти телевиденияси томонидан туризмни кузатиб бориши қуйидагича бўлди: 270 та

талабадан 59 (21.86%) таси телевиденияда туризм тўғрисида кўрсатувлар берилмаслигини, 86 та талаба (31.86%) туризм тўғрисида кўрсатувлар жуда камлигини, 111 та талаба (41.13%) вилоятнинг табиати ҳақида кўрсатувлар кўплигини билдиришди. Фақат озчилик 14 нафар талаба (5.15%) телевиденияда туризм тўғрисида кўрсатувлар беришини қайд этди.

Олинган натижалардан маълум бўладики, талабаларнинг туризмга қизиқиши жуда баланд. Лекин асосий ахборот воситаси бўлган вилоят телевидениясида туризм тўғрисидаги кўрсатувларнинг камлиги ҳам вилоятда туризмни ривожлантиришга сезиларли таъсир кўрсатади. Одатда Жиззах вилоятининг ҳамма аҳолиси, айниқса ёшлар туризм тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлишлари лозим. Улар касб-хунар коллежи давридаёқ ички туризмга жалб қилинган бўлиши керак эди.

Шу билан бирга қайд қилиш лозимки, вилоят ёшлари Ўзбекистонда туризмнинг моҳиятини яхши тушинишларини билдиришади. Туризм соҳасини қандай тушунасиз, деган саволга жами 270 нафар талабадан 65 нафари (24.07%) чет эллардан ватанимизга туристлар келишини, 50 нафари (18.52%) Ўзбекистонликларнинг чет элга чиқишини, 60 нафари (22.22%), ички туризмда саёҳатнинг бўлиши ва 95 нафар талаба (35.19%) янги иш ўринларининг яратилиши, валюта тушумларининг кўпайиши, иқтисодиётимизнинг яхшиланишини қайд қилади. Вилоятда ёш талабаларнинг туризмнинг асл моҳиятини тўғри англаши вилоятда туризмни ривожлантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади (2-жадвал).

Вилоятдаги яна бир муаммо вилоятда саёҳат экскурсияларни қайси ташкилот бажаради, деган саволга талабалар жуда масъулият билан жавоб беришди. Чунки, туризм ривожланмаган вилоятнинг ёш талабаларидан бундай жавоб аслида кутилмаганди. Қайд қилинган саволга 112 нафар талаба (41.48%) вилоятнинг шаҳарларида ва туманларида туризм билан шуғулланувчи ташкилотлар бўлиши керак, 94 нафар талаба (34.81%) туризм, саёҳат экскурсияларни ташкил қилувчи махсус туристик фирмалар бўлиши керак, 50 нафар талаба (18.51%) институт, коллеж, лицей ва мактаблар раҳбарияти ташкил қилиши керак, деб жавоб беришди. Ана шу ҳолатда 1-ва 2- саволнинг ўхшашлигидан уларнинг йиғинди суммаси 206 нафар талаба (76.29%) бўлади. Талабаларнинг ушбу хулосасидан вилоятда туризмни ривожлантиришда фойдаланиш фойдадан холи бўлмайди.

Сўровга иштирок этган 14 нафар талаба (5.18%) туризмни тадбиркорлар ташкил қилиши лозим, деган фикрларни билдиришган. Аслида, туризмни тадбиркорлар ташкил қилмоқда ва туризмни тадбиркорлар амалга оширмоқда. Кўриниб турибдики, талабалар туризмни тушунгани билан унинг ким томонидан ва қандай ташкил бўлаётганлигини тўлиқ англаб етмаган. Демак, туризмнинг моҳиятини ёшлар онига сингдириш масаласида ҳам кўп ишлар қилиш лозим.

Талабалар ўртасида 2-саволнинг жавобини таҳлил қилганда, тест жавобларидан республикамызда ва вилоятда туризм масалалари билан Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси (48 нафар талаба-17.77%), Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси Жиззах вилояти бошқармаси (163 нафар талаба-60.37%) шуғулланишини тезда англаб олишди. Атига 12 нафар талаба (4.46%) вилоятда туризм масалалари билан вилоят ҳокимияти шуғулланади, деган нотўғри хулосаларни билдиришди. Шу билан бирга 47 нафар талаба (17.40%) саволга билмайман, деб жавоб беришди.

Ушбу социал сўров натижаларидан хулоса қилиш мумкинки, вилоятдаги ёшлар туризмнинг моҳиятини яхши тушунишади, туризм ҳақидаги кўрсатувларга, ахборотларга қизиқишади. Лекин уларга етказиладиган бундай ахборотлар вилоят оммавий ахборот воситаларида ҳам, вилоят телевидениясида ҳам етарли даражада берилмас экан.

2-жадвал

Вилоятда саёҳат ва экскурсияларни ташкил қилиш ҳақидаги таклифлар

1-Савол: Вилоятда саёҳат ва экскурсияларни қандай ташкил қилиш тўғри деб ҳисоблайсиз?	Ғаллаорол тумани талабалари		Бахмал тумани талабалари		Жами	
	Сони	%	Сони	%	Сони	%
А. Вилоятнинг шаҳарларида ва туманларида туризм билан шўғулланувчи ташкилотлар бўлиши керак.	53	40.45	59	42.44	112	41.48
Б. Туризм саёҳат ва экскурсияларни ташкил қилувчи махсус туристик фирмалар бўлиши керак.	49	37.40	45	32.37	94	34.81
В. Институт, коллеж, лицей ва мактаблар раҳбарияти ташкил қилиш керак.	21	16.03	29	20.86	50	18.51
Г. Тадбиркорлар ташкил қилиши керак.	8	6.10	6	4.31	14	5.18
Жами:	131	100	139	100	270	100
2-Савол: Жиззах вилоятида туризмни ривожлантириш масалалари билан қайси ташкилот шўғулланади?	Ғаллаорол тумани талабалари		Бахмал тумани талабалари		Жами	
	Сони	%	Сони	%	Сони	%
А. Жиззах вилояти ҳокимияти.	6	4.50	6	4.31	12	4.46
Б. Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси.	32	24.42	16	11.51	48	17.77
В. Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитасининг вилоят бошқармаси.	71	54.19	92	66.18	163	60.37
Г. Билмайман.	22	16.79	25	17.98	47	17.40
Жами:	131	100	139	100	270	100

Жиззах вилоятида аҳолининг туризм тўғрисида ахборотланганлик даражасини аниқлаш учун шаҳар марказидаги гавжум ёшлар майдонида ҳам социал сўров тажрибаларини катта ёшдаги кишилар ўртасида ҳам ўтказдик. Саволларнинг тест жавоб вариантлари берилмади. Жами 150 та саволлар варақасининг ҳаммаси деярли бир кунда тарқатилди (эрталаб соат 9⁰⁰ дан кеч соат 16⁰⁰ гача). Жавобларни тўплаб таҳлил қилганимизда ҳеч қутилмаган натижалар олинди. Мазкур маълумотлар қуйидаги жадвалда келтирилган (3-жадвал).

Ушбу таҳлилий маълумотлардан кўриниб турибдики, жавобларнинг ҳар бир гуруҳи бўйича аниқ далиллар келтирилган. Туризмни қандай тушунади деган саволга 46 киши (30,66%) Ўзбекистонга чет элдан туристлар келишини айтди, 83 киши (55,33%) туризмни тўғри баҳолади. Яъни, туризм фойдали соҳа, даромад қилса бўлади деб, 21 киши (14%) туризмни тушунмаслигини билдирди. Бу ҳолатдан хулоса шуки,

3-жадвал

Вилоятда туризм муаммоларини ўрганиш натижалари

№	Саволлар	Жавоблар	Қатнашувчилар	
			сони	фоизи
1	Туризмни қандай тушунасиз?	А.Ўзбекистонга чет эллардан туристлар келишади.	46	30.66
		Б.Туризм фойдали соҳа, даромад қилса бўлади.	83	55.33
		В.Қизикмайман.	21	14.01
		Жами:	150	100
2	Вилоятда туризм билан қайси ташкилотлар шуғулланади?	А.Ҳокимиятлар шуғулланса керак.	19	12.66
		Б.Туризм билан шуғулланадиган ташкилотларни эшитмадим.	88	58.67
		В.Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси шуғулланади.	17	11.34
		Г. Билмайман.	26	17.33
		Жами:	150	100
3	Вилоятда саёҳат экскурсияларни қандай ташкил қилиш керак?	А.Махсус ташкилотлар бўлиши керак.	93	62.00
		Б.Тадбиркорларга транспорт (автобус) бериш керак.	38	25.34
		В.Ҳокимиятлар шуғулланиши керак.	19	12.66
		Жами:	150	100
4	Ёз ойларида қандай дам олишни хоҳлайсиз?	А.Оилавий бир кунлик дам олиш тоғларда ташкил қилинса яхши бўларди.	76	50.67
		Б.Тоғларга жамоавий бўлиб маёвқалар ташкил қилиниши керак.	52	34.66
		В.Арзон ёзги дам олиш жойларини ташкил қилиш керак.	22	14.67
		Жами:	150	100
5	Зиёратгоҳларда, шифобахш булоқларда, тоғ ўрмонларида дам олишни қандай ташкил қилиш керак.	А.Зиёратгоҳларда ва тоғларда ўтириш учун жой, тўшанчи ва чой ташкил қилиш керак.	87	58.00
		Б.Транспорт масаласи оғир.	28	18.66
		В.Овқатланиш муаммоси бор.	35	23.34
		Жами:	150	100

150 кишидан 67 киши (44.66%) туризм билан қизикмайди.

Вилоятда туризм билан шуғулланадиган ташкилотларни аҳолининг билиши ҳолати жуда паст кўрсаткичларни берди. Яъни, 150 кишидан фақатгина 17 киши (11.33%) вилоятда туризм билан Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси деган ташкилот шуғулланиши тўғри топди, 88 киши (58.66%) вилоятда туризм билан шуғулланадиган ташкилотларни билмасликларини, 19 киши (12.66%) ҳокимиятлар шуғулланишини, 26 киши (17.33%) умуман билмаслиги ҳақида жавоб берди. Демак, 150 кишидан 133 киши (88.66%) вилоятда туризм билан шуғулланувчи Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш давлат қўмитасининг Жиззах вилоятидаги бошқармаси бўлиш кераклигини эшитишмаган.

Қайд қилинган ҳолатга қарамай шаҳарликлардан 93 киши (62.00%) вилоятда саёҳат ва экскурсияларни махсус ташкилотлар ташкил қилиши керак, деб тўғри жавоб

беришди. Бу саволга 38 киши (25.34%) тадбиркорларга транспорт (асосан автобус) бериши керак деган таклифни киритган бўлса, 19 киши (12.66%) бундай ишларни ҳокимиятлар бажариш керак деган жавобни ёзди.

Вилоятда дам олиш рекреацияни ташкил қилиш саволларига 76 киши (50.67%) тоғларда бир кунлик дам олишни хоҳлашларини, 52 киши (34.66%) тоғларга маёвқалар ташкил қилинишини ва 22 киши (14.67%) арзон ёзги дам олиш жойлари йўқлигини билдирди. Шунингдек, дам олиш рекреация жойларида шароитларнинг йўқлигини ва 35 киши (23.34%) бундай жойларда овқатланиш муаммолигини қайд этди.

Юқоридаги социал сўров натижаларидан маълум бўлдики, аҳоли биринчидан мамлакатимизда янги муҳим ижтимоий-иқтисодий соҳа туризмнинг асл моҳияти, мақсади ва вазифалари ҳақида етарли маълумотга тўлиқ эга эмас. Шунингдек, вилоятда фаолият кўрсатаётган туристик ташкилотлар ҳақида ҳам кўпчилик аҳоли ахборотларни эшитишмаган. Шу билан бирга тоғлар бағрида дам олиш истаклари, бунинг учун қандай шароитларни ташкил қилишни хоҳлашларини ҳам билдиришди.

Ушбу бўлимда келтирилган маълумотларнинг таҳлили ва ўтказилган тадқиқотлар, сўраб-суриштиришдан маълум бўлдики, Жиззах вилоятида экологик ва рекреация туризмини ривожлантиришнинг муаммоларини республикамізда экотуризм ва рекреация туризмини ривожлантиришдаги жиддий муаммолари билан узвий боғлиқ ҳолда вилоятда экотуризм ва рекреация туризмини ривожлантиришнинг қуйидаги муаммолари аниқланди:

1. Вилоятдаги экотуризмнинг асосий ресурс (екотуризм ресурслари тўлиқ жиҳатдан рекреация ресурслари ҳамдир)лари (давлат табиат қўриқхоналари, миллий парк, давлат буюртмалари, сув ҳавзалари, тоғ ўрмон хўжаликлари ва бошқалар) давлатнинг алоҳида муҳофаза ҳудудлари эканлигидан ушбу ресурслардан экотуризмни ва рекреация туризмларини ривожлантиришда фойдаланишдаги чекловлар.

2. Экологик туризм ресурсларидан туризмда фойдаланишнинг ҳуқуқий-қонуний меъёрлари тўлиқ ишлаб чиқилмаганлиги.

3. Экологик ва рекреация туризмларини ривожлантиришда тадбиркорлик, ташаббускорлик, туризм бизнеси, ижтимоий-иқтисодий ўсиш, маҳаллий меҳнат ресурсларининг иш билан банд бўлиши, маҳаллий ва давлат бюджетига валюта ва миллий валютанинг кириб келишдаги таълим-тарғибот, қизиқтириш, йўл-йўриқлар кўрсатиш ишларининг қониқарли эмаслиги.

4. Вилоятда экотуризм ва рекреация туризм ресурсларининг туризмда фойдаланиш жиҳатидан рўйхатга олинмаганлиги, таъриф-тавсифлари яратилмаганлиги.

5. Экологик ва рекреация маконларига туристик маршрут ва туристик экскурсия маршрутларининг ишлаб чиқилмаганлиги, реклама хизматининг деярли йўқли.

6. Экотуризм ва рекреация туризми объектларида туристларга хизматлар кўрсатиш инфратузилмаларини яратишнинг қониқарсиз ҳолатда эканлиги.

7. Вилоятда экотуризм ва рекреация туризмларини ривожлантиришда ички ва халқаро талаблардаги рекламаларнинг туризм бозорига ишлаб чиқилмаганлиги.

8. Вилоят аҳолиси учун экотуризм ва рекреация туризмлари маршрутлари, экскурсиялари, рекреацияни ташкил қилишда бошқарувнинг (туристик ташкилотлар, туристик фирмалар, тадбиркорлик фаолиятлари) ташкил қилинмаганлиги.

Қайд қилинган муаммоларни жиддий ўрганиб чиқиш натижасида вилоятда ушбу туризмларни ривожлантиришнинг салоҳиятли имкониятларининг бирлигини ҳисобга олган ҳолда, Жиззах вилоятида рекреация ва экотуризмни ривожлантиришнинг истикболли йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлади, деб ҳисоблаймиз.

Биринчидан, вилоятда экологик туризм ва рекреация туризм ресурсларини белгилаш, уларнинг географик харитасини ишлаб чиқиш, ҳар бир ресурслари ва объектларининг таъриф-тавсифларини яратиш ҳамда уларни тарғиб қилиш масаласига алоҳида аҳамият бериш лозим, деган хулосага келдик.

Иккинчидан, вилоятда экотуризм ва рекреация туризм ресурсларидан туризмда фойдаланиш даражалари, ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ҳам мақсадга мувофиқ.

Учинчидан, вилоятда экотуризм ва рекреация туризмларини ривожлантиришда таълим-тарғибот, қизиқтириш, йўл-йўриқлар кўрсатиш дастурларини ишлаб чиқиш, тадбиркорликни вилоят ҳокимияти мавқеида ташкил қилиш ва молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, вилоят оммавий ахборот воситаларида, радиосида, телевидениясида туризм тўғрисидаги эшиттириш, кўрсатувларни кучайтириш ҳам мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, вилоят аҳолисининг дам олиши шароитларини рекреация объектларида ташкил қилиш ҳамда вилоятнинг экотуризм ва рекреация ресурсларидан халқаро ва ички туризмда фойдаланиш дастурларини ишлаб чиқиш.

Бешинчидан, вилоятдаги экологик туризм ва рекреация туризм объектларида туристик экскурсия хизматларини кўрсатиш инфратузилмаларини яратишга киришиш, турли “Меҳмон уйлари”ни, “Экологик уйлари” қуриш масаласига алоҳида эътибор қаратиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Олтинчидан, вилоятдаги экотуризм ва рекреация ресурсларининг рекламасини ички туризм ва халқаро туризм бозорига чиқариш масаласи ҳам ўта долзарб масалалардан бири эканлигини инобатга олиб, ушбу муаммога ҳам алоҳида эътиборни қаратиш.

Еттинчидан, экологик туризм ва рекреация туризмнинг мажмуали туристик маршрутларини, туристик экскурсия маршрутларини ишлаб чиқиш ва уларнинг электрон харитасини яратиш ҳамда турли ахборот воситалари орқали реклама қилишни ҳам йўлга қўйиш.

Саккизинчидан, бугунги кун талабидан келиб чиқиб, аҳолига рекреация хизматларини кўрсатиш бўйича табақалашган ижтимоий-иқтисодий дастурлар ишлаб чиқиш ҳам ўта муҳимдир.

Тўққизинчидан, вилоятда туристик фирмалар, туристик ташкилотлар ташкил қилишда илмий ишланмалардан фойдаланган ҳолда соҳани инновацион ривожлантириш ишларига алоҳида аҳамият бериш лозим. Унинг иқтисодий-ижтимоий самарали эканлигини асослаш, экологик ва рекреация туризмни ташкил қилишнинг маҳаллий бошқарув тизимини ташкил қилиш, туризмда хавфсизлик масалаларига ҳам алоҳида аҳамият қаратиш, мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, Жиззах вилояти экологик туристик ресурсларга бой ҳудуд ҳисобланади. Ундан самарали фойдаланиш ҳудуд иқтисодиётининг юксалишига олиб келиши тайин. Энг муҳими, саноат ва бошқа ишлаб чиқариш имкониятлари чекланган тоғли ҳудудларда янги иш ўринлари яратилиши билан бирга аҳолининг яшаш даражаси ва сифати ошиб бориш имконияти туғилади. Агар бизнинг тадқиқотларимиз натижаларидан тегишли хулоса чиқариб, ишлаб чиққан тавсияларимизга амал қилинса соҳа ривожини учун янги бир имкониятлар эшиги очилган бўларди.

А.Гаппаров Проблемы совершенствования механизмов использования внутреннего потенциала развития туризма в Джизакской области Аннотация: в статье рассмотрены проблемы совершенствования механизмов использования внутреннего потенциала развития туризма в Джизакской области. В ней, на основе анализа данных социологического опроса, приведены направления развития туризма исходя из потребностей населения. Ключевые слова: туризм, экологический туризм, организационный механизм, социологический опрос, информационная система.	A.Gapparov Problems of improving the mechanisms of using the internal potential of developing tourism in the Jizzakh region Abstract: the article discusses the problems of improving the mechanisms for using the internal potential for the development of tourism in the Jizzakh region. In it, on the basis of analysis of data from a sociological survey, the directions for the development of tourism based on the needs of the population are given. Keywords: tourism, ecological tourism, organizational mechanism, sociological survey, information system.
---	--

Диляфруз Усманова – Заведующий кафедрой СамГУ, доц, к.э.н.,
Джамшед Шамсиев– Студент 2 курса СамГУ.

СТРАТЕГИИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Аннотация: в статье рассматривается сущность конкурентоспособности предприятий индустрии гостеприимства, являющиеся одним из главных секторов туризма. Для оценки и анализа конкурентоспособности предприятия рассматривают три основных направления. Кроме того, в статье также выявлены основные составляющие конкурентоспособности индустрии туризма, которыми являются: качество оказываемых услуг, эффективность использования ресурсов туристскими организациями, положение страны в системе мирохозяйственных связей. Ключевые слова: модернизация, гостиничная индустрия, рыночных отношений, конкурентоспособности, факторный подход, стратегических решений, гостеприимства, гостиницы, обслуживания, инфраструктуры.

Модернизация экономики объективно сопровождается постепенным созданием конкурентной среды во всех отраслях экономики, и гостиничная индустрия не является исключением. Это обстоятельство, в свою очередь, обуславливает необходимость внесения адекватных изменений в систему и методы управления предприятиями индустрии гостеприимства независимо от их размеров и профиля деятельности.

Проблеме анализа и оценке конкурентоспособности посвящены работы таких ученых-экономистов как Д.А. Мильгром, М. МакДональд, Майкл Э. Портер, Скобкин С.С., Рогачев А.Ф. и др. Однако, неизученными остаются вопросы применения того или иного направления на предприятиях гостиничного хозяйства в условиях инновационной экономики в Узбекистане. От их определения зависит не только эффективная деятельность отдельной гостиницы, но и стабилизация работы гостиничного хозяйства в целом.

В связи с тем, что ведение гостиничного бизнеса в современных условиях является очень сложным делом, менеджеры должны обладать способностью следить за продвижением бизнеса в этих четырех перспективах.

Финансовая перспектива. В связи с постоянным изменением спроса на гостиничные услуги в зависимости от времени года или просто скачкообразно, менеджер должен обеспечить, чтобы персонал оставался занятым и продуктивным. Методы измерения производительности труда соотносит результаты на выходе и три основных типа показателей – это физические, финансовые и комбинированные

физические и финансовые показатели. Физические методы измерения обычно применяют специально для особых видов бизнеса. Финансовые и комбинированы могут быть использованы в различных типах бизнеса, и между ними может быть проведено сравнение.

Всего применялось два фундаментальных способа по расширению границ прибыльности бизнеса. Один заключается в увеличивающемся спросе на услуги или продукцию, а другой – в сокращении фиксированных и изменяемых издержек и расходов. Каждый подход обычно рассматривался как отдельный и не имеющий отношения к другому. Однако принятие либо рыночный, либо расходной стратегии является слишком ограниченным подходом к оценке эффективности гостиницы. Для успешного менеджмента по обеспечению эффективности гостиниц необходимо принять, что обратное соотношение существует между спросом и поставкой, вложением и получением результата, рыночными стратегиями и стратегиями издержек. Поэтому, гостиницам необходимо быть не просто ориентированными на издержки и на рынок, а быть ориентированными на то и другое. [3]

Внутренняя перспектива бизнеса. Вторая перспектива системы сбалансированных результатов – это внутренняя перспектива бизнеса. Сюда включается деятельность и процессы, в которых гостиница должна быть лучше всех, чтоб быть успешной.

Менеджмент – управление имуществом, людьми и разработкой планов на будущее. Гостиничный менеджмент является важной деятельностью и фактором, определяющим успешность гостиницы. Операции – каждодневное ведение бизнеса является главным способом функционирования гостиницы. Системы – те внутренние процессы, которые обеспечивают правильную работу. Информация – всем гостиницам необходимо вести учет, например, клиентов и финансов. Ведение учетных записей по клиентам может помочь гостинице соответствовать потребностям клиентов. Связь – менеджеры и обслуживающий персонал гостиницы должны работать вместе, чтобы обеспечить удовлетворенность клиентов, так что существует постоянная необходимость в эффективных средствах связи. Новые подходы к изучению перспективы.

В существующем сегодня высокодинамичном рыночном окружении гостиницы постоянно должны думать о том, как они будут работать в дальнейшем, учитывая расширение продукции, маркетинг и технологию. В задачу менеджмента входит постоянная переоценка состояния оборудования и услуг, предлагаемых гостиницей, чтобы обеспечить их соответствие потребителям рынка в будущем. Для гостиницы одним из самых главных требований нашего времени является необходимость эффективно управлять своим персоналом, поскольку многие гостиницы понимают, что их сотрудники являются самым ценным вложением. При наличии эффективной рабочей силы гостиницы могут обеспечить требуемый уровень качества обслуживания, однако, вызовом наших дней является необходимость постоянно совершенствовать навык своих сотрудников и удерживать их при себе.

Перспективы для клиентов. Важным фактором успешного ведения гостиничного бизнеса является применение в деятельности предприятий принципов менеджмента качества, первым из которых является удовлетворенность потребителей. Удовлетворенность потребителей – базовый принцип, но внедрение его в практику может не дать положительного результата в деятельности организации, если не внедрены такие принципы, как вовлечение персонала, ответственность руководства, процессный и системный подходы и др. Реализация в организации подхода к качеству, ориентированного на потребителя, требует применения таких методов, как метод критических инцидентов, опрос потребителей на предмет негативного или позитивного опыта, метод анализа контактных точек, политика жалоб и др.

Реализация подхода к качеству, ориентированного на производство, предполагает оценку качества процесса оказания услуги. При таком подходе

применяется метод «таинственных покупателей». Независимый эксперт производит оценку качества обслуживания как потребитель.

В организации подход к качеству, ориентированный на стоимость, реализуется через расчет индекса полезности услуги (товара) для потребителя.

Внедрение достаточно простых принципов менеджмента качества на предприятиях сферы услуг происходит с большими трудностями.

Выход на отечественный рынок гостиничных компаний с иностранным менеджментом дал значительный толчок для внедрения принципов менеджмента качества, поскольку стала создаваться конкурентная среда. Таким образом, гостиницам необходимо иметь постоянную обратную связь с клиентами, чтобы регулярно возникающие жалобы на обслуживание доходили заранее до адресата. Наиболее популярным способом общения с клиентами является просьба заполнить анкету или карточку с комментариями по поводу своего пребывания в гостинице. [3]

Материальные затраты составляют значительную долю всех затрат на производство продукции, работ, услуг. Поэтому производственная программа предприятия может быть выполнена только при условии своевременного и полного обеспечения ее необходимыми материальными ресурсами.

Мероприятия по рациональному использованию материальных ресурсов – это внедрение новой технологии и техники, позволяющих экономно расходовать материалы. Предприятию постоянно требуются дополнительные затраты на содержание здания и оборудования. Огромные объёмы перерабатываемой информации и серьёзные требования к скорости обслуживания клиентов обуславливают необходимость постоянного совершенствования программного обеспечения и внедрения современных технологий, таких как технология сканирования и распознавания паспортов Scanify API: Passport и система Dynamix “HOTEL 3Play”, которая позволит собственникам гостиницы расширить спектр информационных услуг для клиентов. Постоянно растущие коммунальные платежи и расходы на содержание энергетической инфраструктуры имеют солидный удельный вес в общей сумме расходов предприятия. Определяющим моментом в этом плане всегда является выбор приоритетных направлений расходования денежных средств и привлечение, если нужно, внешних источников. При составлении бюджета предприятия серьёзнейшее внимание уделяется насущным техническим потребностям гостиницы.

Высокое качество обслуживания, коллективная работа всех служб гостиницы, постоянный и эффективный контроль со стороны администрации приведет к повышению уровня конкурентоспособности и завоеванию лидерских позиций на рынке гостиничных услуг. Также не следует забывать о проведении работ по совершенствованию форм и методов обслуживания, изучении и внедрении передового опыта, новой техники и технологий, расширении ассортимента и совершенствовании качества предоставляемых услуг.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О дополнительных организационных мерах по созданию благоприятных условий для развития туристского потенциала Республики Узбекистан» от 3 февраля 2018 года, УП №5326
2. Рогачев А.Ф. Гостиничные цепи как фактор повышения конкурентоспособности гостиничного хозяйства // Региональный потребительский рынок: проблемы и перспективы развития. Сборник материалов Международной научно-практической конференции. Под ред. И.В. Скопиной. – Киров: Изд-во ВятГУ, 2003. – С.122-125
3. Рогачев А.Ф., Скопина И.В. Повышение конкурентоспособности гостиничного бизнеса в рыночных условиях // УЭКС.–2005. - №4 .–с.123-127
5. Скобкин С.С. Как измерить конкурентоспособность гостиничных услуг.// Парад отелей. – 2005. - №3. – с.24-30.
6. The Global Competitiveness Report/ www/ger.weforum.org

Д.Қ.Усманова, Д.Шамсиев Меҳмондорчилик саноатининг рақобатбардошлигини ошириш стратегияси Аннотация: мақолада туризм асосий сектори ҳисобланадиган меҳмондустлик саноатини корхоналарининг моҳияти аниқланган. Ташкилот рақобатбардошлигини баҳолаш ва таҳлил қилишда кулланиладиган ўрта асосий услублар кўриб чиқилган. Бундан ташқари, мақолада туризм саноатининг рақобатбардошлигининг таркибий ўқ қисми аниқланган: қўрсатилган хизматлар сифати, туристик ташкилотлар ресурсларни ишлатиш самарадорлиги, бутун жаҳон ҳўжалиги муноабатлар тизимида мамлакатнинг ўрни. Калит сўзлар: Модернизациялаш, туризм, меҳмондустлик саноати, бозор муносабатлар, рақобатбардошлиги, омилли ендашув, стратегик ечимлар, меҳмонхона, хизмат кўрсатиш, инфраструктура	D.Usmanova, J.Shamsiev Strategy to enhance the competitiveness of the hospitality industry Abstract: The article examines the essence of the competitiveness of the enterprises of the hospitality industry, which is one of the main sectors of tourism. To assess and analyze the competitiveness of enterprises, three areas are considered. The main components of the competitiveness of the tourism industry are: quality of service, efficiency of resource use, tourist organizations, the position of the country in the system of world economic relations. Keywords: modernization, tourism, hospitality industry, market relations, competitiveness, factor approach, strategic solutions, hotel, service, infrastructure
--	---

Ш.А. Мусаева – СамИСИ доценти,

С.С.Самиев – “Ипак йўли” туризми халқаро университети тадқиқодчиси

ЎЗБЕКИСТОНДА ИШБИЛАРМОНЛИК ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТЛАРИ ВА ОМИЛЛАРИ

Аннотация: мақолада замонавий туризм йўналишларидан бири бўлмиш ишбилармонлик туризмнинг хусусиятлари ёритилган бўлиб, Ўзбекистонда ўшбу туризми ривожлантиришнинг омиллари кўрсатилган.

Калит сўзлар: туризм, ишбилармонлик туризми, туризм омиллари, ишбилармонлик иқлими.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг натижаларини туризм соҳасини ривожланишида яққол кўришимиз мумкин. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек “Ҳозирги кунда миллий иқтисодиётга юқори даромад келтирадиган истикболли тармоқлардан бири – бу туризмдир”¹. Ўшбу соҳа ривожланган мамлакатларда ялпи ички маҳсулотда салмоқли ўринни эгаллаш билан биргаликда аҳоли бандлиги даражасини оширишда катта аҳамиятга эга.

Ўзбектуризм миллий компаниясининг маълумотларига кўра 2017 йилда Ўзбекистонга кириб келган сайёҳлар сони 2520 минг кишидан ортиқ бўлган, бу эса 2016 йилга нисбатан 24,3% кўпдир. Бундан ташқари, Ўзбекистон Президентининг 2018 йил 3 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қўлай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” Қарорига асосан мамлакатимизда «Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қил!» ички туризми жадал ривожлантириш дастури амалга оширилмоқда.

Туризм салоҳиятини оширишга қаратилган давлат сиёсати натижасида туристларга хизмат кўрсатиш даражаси кескин оширилди, туристик бизнес юритиш учун қўлай шарт-шароитлар яратилди. 2017 йилда мамлакатимиз бўйича 442та янги туристик ташкилот рўйхатга олинди, шулардан 221таси меҳмонхоналар бўлса, 221таси

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь. – 3-б.

туристик фирмалардир.

Охирги йилларда мамлакатимиз бўйича саёҳат қилиш шароитларида ҳам кескин бурилишни кўришимиз мумкин. Бунга визаларни беришнинг осонлашиши, божхона тартиботининг енгиллаштирилиши, транспорт ва яшаш хизматларининг ривожланиши ва хоказоларни мисол сифатида келтиришимиз мумкин.

Бугунги кунда туризмни ривожлантириш ва уни юқори даромадли соҳага айлантириш бўйича кўплаб назарий ва амалий изланишлар олиб борилмоқда. Буларга И.С.Тухлиев, М.Қ.Пардаев, Д.Х.Асланова, Н.Т.Тухлиев, Е.В.Голишева, М.Т.Алимова, Б.Х.Тураев, О.Х.Хамидов, Б.Ш.Сафаров, З.И.Усмонова, Д.З.Норкулова каби олимларнинг асарларини киритиш мумкин. Оммавий ахборот воситаларида туризм соҳаси амалиётчиларининг мунтазам равишда чиқишлари, пресс-клублар, мунозаралар ва илмий анжуманлар ташкил қилиниши, хорижий туристик компанияларнинг бозоримизга кириб келиши ҳам туризмни ривожлантиришга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги¹ Қонунга биноан туризм - бу жисмоний шахснинг доимий истиқомат жойидан соғломлаштириш, маърифий, касбий-амалий ёки бошқа мақсадларда борилган жойда (мамлакатда) ҳақ тўланадиган фаолият билан шуғулланмаган ҳолда узоғи билан бир йил муддатга жўнаб кетиши (саёҳат қилиши)дир. Ушбу атамада бизлар шахсларнинг саёҳат қилиш мақсадларига алоҳида тўхталиб ўтмоқчимиз. Бунинг сабаби шундаки, туризм мақсадлари туристик фаолиятнинг тасниф этилишининг асосий белгиларидан ҳисобланади. Олиб борилган изланишлар ҳамда амалий чоралар асосан рекреацион туризмнинг салоҳиятини ошириш ва истиқболлари аниқлашга қаратилган. Маълумки, рекреацион туризм асосий фаолият билан боғланмаган хордиқ чиқариш ёки бошқа маданий-маърифий мақсадларда саёҳат қилишни ўз ичига олади. Буларга тарихий ёдгорликлар ва муқаддас қадамжоларга ташриф буюриш, ўлкашунослик, диний аҳамиятга эга жойларни зиёрат қилиш, дам олиш масканларига бориш, соғломлаштириш, табиат қўйнига чиқиш каби саёҳатлар киритилади.

Мамлакатимиз рекреацион туризм ресурсларига бой мамлакатдир. Самарқанд шаҳрини оладиган бўлсак, унда хилма-хил туристик ресурсларнинг ажойиб тарзда бирлашганини кўришимиз мумкин. Самарқандда жаҳон сайёҳларини ўзига жалб этадиган дунёга машҳур қадамжолар, тарихий-меъморий обидалар мавжуд. Регистон ансамбли, Улўғбек расадхонаси, Биби-Хоним масжиди, Амир Темур макбараси каби қатор обидалар ўрта аср Шарқ архитектурасининг энг нодир намуналари сифатида сайёҳлар учун ташриф таклифномаси вазифасини ўтайди. Самарқанд шаҳри Халқаро миқёсда инсон ўз умри давомида ҳеч бўлмаса бир марта бориб кўриши шарт бўлган дунёдаги 50 та шаҳарнинг бири сифатида тан олинди.

Шу билан биргаликда ўзига хос иқлими, маданий мероснинг борлиги, ҳудуднинг иқтисодий салоҳияти ва унинг ошиб бориши туристларнинг қизиқишларини ўйғотади. Қарийб уч минг йиллик тарихга эга Самарқанднинг бой маданий-тарихий мероси йилдан-йилга ривожланиб бораётган замонавий инфратузилма билан уйғунликда дунё туризми бозорида юқори салоҳиятга эгалигига сабаб бўлмоқда. Мамлакатимизда бундай шаҳарларнинг бир нечасини мисол қилишимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг бешта устувор йўналишлари бўйича ривожланиш стратегиясининг амалга оширилиши туризм бозори таркибида ўзгаришларга олиб келмоқда. Ўзбекистон иқтисодиётининг жаҳон бозорига тенг ҳуқуқли ҳамкор сифатида кириб бормоқда, бу эса мамлакатда инвестицион муҳитнинг тубдан ўзгариши, хорижий инвесторлар ва маҳаллий тадбиркорларнинг фаол ҳаракатларига сабаб бўлмоқда. Хорижий туристларнинг таркибида ишбилармонлик мақсади билан ташриф буюрувчилар сони кундан-кунга ошиб бормоқда. Худудларнинг ижтимоий-иқтисодий

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги қонуни. 1999 йил 20 август.

ривожлантириш дастурларининг бажарилиши тадбиркорларимизнинг ўзаро алоқаларни кучайтиришга бўлган интилишларини ошироқда. Натижада туризмнинг алоҳида бир тури, яъни ишбилармонлик туризми ҳақида сўз юритиш мумкин бўлмоқда. Ушбу туризмнинг атамаси шахсларнинг ўз бизнесини ривожлантириш ва шериклар иқтисодий алоқаларни мустаҳкамлаш мақсадида бошқа шаҳарларга ва давлатларга саёҳат қилишга боғлиқдир. Кўпинча ишбилармонлик туризмининг хизмат сафарлари билан боғлайдилар, яъни хизмат юзасидан бошқа шаҳарларга боришни тушунадилар.

UNWTO таснифи бўйича ишбилармонлик туризмига илмий конгресс ва анжуманларда, ишлаб чиқариш семинар ва мажлисларда, ярмарка, кўргазма ва халқаро салонларда иштирок этиш ва бошқа хизмат сафарлари киритилади. Махсус адабиётларда ишбилармонлик туризми бизнес саёҳатлар, конгресс-кўргазмали саёҳатлар ва инсентив-туристик (рағбатлантирувчи) саёҳатларга ажратилади.

Ишбилармонлик туризмнинг бошқа турдаги туризм йўналишларидан фарқи шундаки, саёҳатдан асосий мақсад бизнесни юритиш ҳисобланади. Ишбилармон турист портретини тасаввур қилар эканмиз, аввало самарали ва мустақил фикрлайдиган, ўзини ҳурмат қиладиган, мақсадга интиладиган ва бу йўлда зарур харажатлар қилишдан қўрқмайдиган шахсни кўрамиз.

Шу нуқтаи назардан ишбилармонлик туризмининг ривожлантириш омиллари ҳам ўзига хос бўлади. Демак, мазкур мавзунинг ёритиш учун дастлаб ишбилармонлик туризми омилларини ўрганиш зарур ҳисобланади.

1. Ишбилармонлик иқлими. Ишбилармонлик туризмнинг асосий омилига тадбиркорлар учун яратилган шарт-шароитларни ўзида қамраб олган ишбилармонлик муҳити ҳисобланади. Мамлакатимизда яратилган муҳитнинг бошқа давлатлар билан таққослаганда қулайроқ бўлиши ҳамда унинг барча тадбиркорлар учун тушунарли бўлиши хорижий тадбиркорлар оқимини шакллантиришга хизмат қиладиган. Маҳаллий тадбиркорлар орасида ишбилармонлик туризмнинг ривожланишига вилоятларда ишбилармонлик иқлимининг бир хиллиги катта таъсир кўрсатади, яъни ҳудудларда тадбиркорлар учун яшаш жойидан қатъий назар қулай шароитлар яратиш таъминланиши лозим.

2. Иқтисодий манфаатларнинг уйғунлашуви. Ишбилармонлик туризмнинг ривожланиши учун тадбиркорларнинг иқтисодий манфаатлари ўзаро мос бўлиши лозим. Бунинг учун ҳудудда ишлаб чиқариш қувватлари, уларнинг инфратузилмаси, моддий ва инсон ресурсларининг имкониятлари бизнес юритиш учун етарли бўлиши лозим.

3. Ишбилармонлик туризми инфратузилмаси. Бизнес манфаатлари устувор мақсад сифатида қабул қилинар экан, ишбилармонлик туризми инфратузилмаси мулоқот, музокара, мунозара ва муҳокама, шартномаларни имзолаш каби жараёнларни самарали ташкиллаштирилишига хизмат қилиши лозим. Шу билан биргаликда тадбиркорларнинг яшаш ва овқатланиш шароитлари ҳам бизнес-класс талабларига жавоб бериши лозим.

4. Ҳудуднинг туристик ресурсларга бойлиги. Ишбилармонлик туризмнинг яна бир хусусияти музокаралардан сўнг тадбиркорларнинг хордиқ чиқаришига зарурат мавжудлигидадир. Хордиқ чиқариш ҳам музокаралар давоми ҳисобланиб, ўзига хос талабларга жавоб бериши лозим. Бунда тарихий, маданий ва кўнгилочар объектларнинг мавжудлиги қарор қабул қилишга кучли таъсир кўрсатади. Шу муносабат билан бутун дунёда бизнес-форумлар, музокаралар ва конгресслар ўтказиш учун ўзининг туристик объектлари билан машҳур шаҳарлар танланади. Ўзбекистон пойтахти бўлмиш Тошкент шаҳрида замонавий дам олиш ва овқатланиш, бўш вақтни мазмунли ўтказиш масканларининг ривожланганлиги хорижий тадбиркорлар айнан Тошкент шаҳрида тўхташларининг сабабларидан бири ҳисобланади.

5. Хизмат кўрсатиш сифати ҳар қандай турист учун муҳим омил ҳисобланади.

Аммо ишбилармонлик туризмида бунга алоҳида эътибор қаратилади, чунки тадбиркор саёҳат даврида бошқа туристларга нисбатан кўпроқ харажат қилади ва шунга лойиқ хизматни талаб қилади. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, бизнес тадбирлар камида тўрт юлдузли меҳмонхоналарда режалаштирилади. Худди шундай, транспорт хизматлари, гид-таржимон, ҳужжатларни расмийлаштириш каби хизматларга қаттиқ талаблар қўйилади.

Инвестицион ва тадбиркорлик муҳитининг ривожлантириш билан бир қаторда юқоридаги омилларнинг ҳисобга олиш республикамызда ишбилармонлик туризмни ривожланишига кенг йўл очиб беради, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида» ПФ-4861-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Президентининг 2018 йил 3 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси туризм салоҳиятини ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3514-сон Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси маълумотлари. www.uzbektourism.uz.

Ш.А.Мусаева, С.С.Самиев Условия и факторы развития делового туризма в Узбекистане Аннотация: в статье раскрываются особенности делового туризма как одного из современных направлений туризма и раскрываются факторы его развития в Узбекистане. Ключевые слова: туризм, деловой туризм, факторы туризма, деловой климат.	Sh.Musaeva, S.Samiev Benefits and facts of development of tourism in Uzbekistan Abstract: This article reveals the features of business tourism as one of the modern directions of tourism and reveals the prospects for its development in Uzbekistan. This article reveals the features of business tourism as one of the modern directions of tourism and reveals the factors for its development in Uzbekistan. Keywords: tourism, business tourism, tourism factors, business climate.
---	---

А.П.Махмудова – СамИСИ мустақил тадқиқотчиси

РИВОЖЛАНГАН МАМЛАКАТЛАРДА ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Аннотация: мазкур мақолада мамлакатимиз туризмнинг ўзига хос ва барқарор, туристларнинг барча категориялари учун қизиқарли, шу билан бирга республикамызни халқаро туристик хизматлар бозорига янада интеграциялашувига имкон берадиган йўналишларини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асослари ҳамда ривожланган мамлакатларда экотуризмни ривожлантириш хусусиятлари тадқиқ этилган.
Калит сўзлар: туризм, экотуризм, мавсумийлик, туристик индустрия, ҳайвонот ва ўсимлик олами, экотуристтик минтақалар.

Бугунги кунда мамлакат фуқораларига иш ўринлари яратиш, иқтисодий ёлпи барқарорлаштириш, ҳудудларни жадал ривожлантириш, валюта тушумларини кўпайтириш, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасини ошириш, ижтимоий-иқтисодий масалаларни истиқболда ҳал қилиш учун кенг салоҳиятга эга бўлган туризм соҳасини такомиллаштириш борасида муҳим вазифалар амалга оширилмоқда. Шу боисдан,

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2018-2019 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Давлатимиз томонидан туризм соҳасини жадал ривожлантириш учун қулай иқтисодий, маъмурий ва ҳуқуқий муҳитни яратган ҳолда, энг самарали тартибни жорий этиш, ҳудудларнинг иқтисодий салоҳияти ва даромадлари базасини кенгайтириш, янги иш ўринлари яратиш, юртимизга келадиган туристлар оқимини кўпайтириш, шунингдек, миллий туризм маҳсулотларини жаҳон бозорида фаол ва комплекс илгари суришга қаратилган вазифаларни амалга оширилишини белгилаб берилган.

Ушбу қарор асосида соҳада меъёрий-ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш ва халқаро ҳамкорликни ривожлантириш, Ўзбекистонга саёҳатларни арзонлаштириш, юртимизнинг барча ҳудудларида туризмни ва соҳа билан боғлиқ инфратузилмани ривожлантириш, туристик маҳсулотларни диверсификация қилиш ва янги туризм объектлари ташкил этиш, шунингдек, миллий туризм маҳсулотларини ички ва ташқи бозорларда фаол ва комплекс илгари суришга қаратилган 2018-2019 йилларда туризмни ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар дастури тасдиқланди.

Мамлакатимиз ҳудудларида замонавий туризм инфратузилмасини яратиш чора-тадбирларини амалга ошириш учун қатор масалалар амалга оширилмоқда. Шу мақсадда Дастурга мувофиқ, Андижон вилояти Хонобод шаҳрида дам олиш ҳудудлари, Жиззах вилояти Фориш ва Арнасой туманларида Айдар-Арнасой кўллари соҳилида бешта янги замонавий дам олиш ҳудудлари ташкил этиш, Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз ва Қарши шаҳарларида тўрт юлдузли меҳмонхоналар, Тошкент вилояти Бўстонлиқ тумани Чимён тоғ массивида меҳмонхона мажмуаси барпо этиш, шунингдек, Навоий вилоятида Тўдакўлнинг жанубий соҳилида ички туризм ва Айдаркўл соҳилларида хорижлик туристлар учун пляжлар ташкил этиш кўзда тутилган.

Шу билан биргаликда қарорда туризмни ривожлантириш бўйича чора-тадбирларида ташкил этилаётган туризм ҳудудлари ва тоғ (тоғолди) туризм кластерларига чет эл сармоядорларини жалб қилиш, шунингдек, янги меҳмонхоналар қуриш учун юртимизга етакчи меҳмонхона брендларини таклиф қилиш ёки мамлакатимиздаги меҳмонхона хўжаликларини улар бошқарувига топшириш кўрсатилган.

Мамлакатимиз туризмнинг ўзига хос ва барқарор, туристларнинг барча категориялари учун қизиқарли, шу билан бирга республикаимизни халқаро туристик хизматлар бозорига янада интеграциялашувига имкон берадиган йўналишларини ривожлантириш истиқболларига эга.

Кўп сонли табиий объектларнинг мавжудлиги, бой маданий-тарихий мерос ва ўзбек миллий маданиятининг қадимий анъаналари, туризм инфратузилмаси, замонавий меҳмонхоналар, хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларининг ривожланганлиги, шунингдек туристларни хусусий уйларга жойлаштирилиши, қизиқарли экотуристлик йўналишлар чет эллик туристлар учун қизиқарли бўлиши мумкин.

Шу боисдан ҳам, биз тадқиқот ишимизда Республикаимизда экотуризмни ривожлантириш самарадорлигини оширишда ривожланган мамлакатлар тажрибасини тадқиқ этишни мақсад қилиб қўйдик.

Экологик туризм учун энг кенг тарқалган мамлакатларга Коста-Рика, Аргентина, Эквадор, Бразилия ва Перу каби Лотин Америкаси давлатлари ҳамда шарқ мамлакатларидан Ҳиндистон ва Непал, шунингдек Австралия ва Янги Зеландия давлатлари киради. Европада экотуризм кўпроқ Исландия, Норвегия ва Финляндия каби шимолий давлатларда кенг тарқалган. Марказий Европа давлатларида қўриқхоналар кенг тарқалган. Россия давлатида эса Алтай, Кавказ, Камчатка, Байкал, ҳамда Карелияда экотуризмни ривожлантириш имкониятлари кенг.

Аргентина экотуристларни турли ландшафтлар ва табиат манзаралари билан хурсанд қила оладиган мамлакатдир. Бу ерда жунгли ўрмонлари, ярим чўлзоналари, пляжлар ва улкан музликлар, тоғлар ва сув омборлари туристларни ўзига жалб этади.

Бу ерда ёввойи ва кутилмаган бурчаклар, миллий парклар ва кўрикхоналар бор. Табиатнинг ана шундай ўзига хос турли туман ҳолатлари ҳар йили дунёнинг турли мамлакатларидан юз минглаб туристларни жалб этмоқда. Маълумки, бундай турли-туманликни биттада кўриб бўлмайди. Шу боисдан ҳам, Аргентинага экологик саёҳат қилишни режалаштирганда, сайёҳ Патагония китларини кузатишни хоҳлайдими, ёки Перито-Морено музликларини кўрмоқчими, буни ўзи ҳал қилиши лозим. Агар бўш вақт ва маблағлар бор бўлса, битта саёҳатда табиатнинг кўпгина маҳаллий мўжизакор жойларини куриш мумкин.

Коста-Рика Лотин Америкаси давлатларидан ҳисобланиб, кўп йиллардан бери экологик туризм йўналишида етакчилик мавқеига эга. Бу ерда экотуризмнинг биринчи талабгорлари ўтган асрнинг 90-йилларида нафақат туристик соҳанинг муҳим сектори сифатида, балки ЯИМ ўсишининг муҳим омили сифатида ҳам юзага келган. Мамлакатда экотуризмни бундай оммабоп ўсишга эришганини кўшни давлатлар ўз ўрмонларидаги дарахтларни кесиб сотганларида Коста-Рика атроф табиатнинг гўзаллигини асраган ҳолда ва Ғарбий Американинг турли бурчакларидан йўқолиб кетаётган ҳайвонлар, қушлар ва судралиб юрувчиларни олиб келиш орқали джунглия тўғрисида қайғурганликлари билан тушунтириш мумкин. Ҳозирда мамлакат табиатни севувчи хаваскорларга кўпгина таққослаб бўлмайдиган ўсимликлар дунёсига эга миллий паркларни кўриб қувониш, улкан денгиз тошбақаларини, вулқонларнинг отилишини, сув ҳавзаларини кузатиш имконияти бор. Нимани танлашингиздан қатъий назар, маҳаллий джунглия бўйлаб ёлғиз, гидларсиз сайр қилиш керак эмас, чунки бу ерлардаги заҳарли илонлар ва йиртқич ҳайвонлар ҳаётингизга хавф туғдириши мумкин.

Бразилия ўзига хос табиатга эга мамлакат бўлиб, мамлакат майдонининг катталигидан унинг ғарбий қисми шарқий қисмидан фарқ қилади. Ғарб ва Шарқда иқлим турлича, табиат ҳам флора ва фауна ҳам фарқ қилади. Бразилия ўзининг кўпсонли миллий ҳиёбонлари ва айниқса, экологик туризмнинг муҳлислари учун жаннатдек бўлган Амазонка дарёсининг бассейни билан ҳам машҳурдир. Дарёда ва дарё соҳили бўйлаб, жунглиянинг кўп сонли ҳайвонот ва ўсимлик дунёсини кўриб, завқланасиз, тўлқинлар ва кучли оқимлар эса сизнинг саёҳатингизни янада қизиқарли қилади.

Эквадор Тинч океани қирғоқларида жойлашган, туристларга ўзининг кўп сонли тоғли миллий ҳиёбонлари, кўрикхоналари, дарё ва кўллари, солиштириб бўлмайдиган оролларни тақлиф этадиган, ажойиб Шарқий Америка давлати ҳисобланади. Худди Бразилиядаги сингари, бу мамлакат ҳам туристлар завқланиб, саёҳат қилишлари учун табиатнинг ажойиб, турли-туман манзараларига бой бўлиб мавсумий тавсифга эга.

Маҳаллий индейслар билан уларнинг бажараётган ишларини биргаликда бажариш, уларнинг турмуш тарзини ўрганишга асосланган этнографик экотуризм айниқса қизиқарли ҳисобланади. Шуни алоҳида таъкидлашимиз мумкинки, маҳаллий ҳокимиятлар мамлакатда доимий равишда янада янги экомаршрутларни юзага келатганлигидан, табиатни асрашга ва экологик туризмни ривожлантиришга нисбатан алоҳида эътибор билан қарамоқдалар.

Непал тушуниб етмайдиган сирларга тўлиқ, дунё тоғларининг маркази деб аташ мумкин бўлган давлат ҳисобланиб, унчалик катта бўлмаган майдонга эга бўлишига қарамасдан, Эверест сингари пиклар дунёсидаги энг юксак 10 таликка киради. Шу билан бирга, мамлакатда миллий ҳиёбонлар ҳам кўп. Шунинг ҳисобига Непал, кўпчилик экотуристлар дидига мос келадиган кўп сонли турли туман туристик йўналишларни тақлиф этади. Бу ерда тоғ велосипеди ишкибозлари учун жуда кўп сўқмоқ йўллар бор, чўққига чиқувчилар учун, балиқ овлаш учун ҳам шароитлар яратилган. Шу билан бирга, мустақил туризм учун ҳам имкониятлар мавжуд. Тоғларга чиқилганида албатта, маҳаллий аҳоли вакиллари билан бўлган йўл кўрсатувчилар хизматидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ҳиндистон дунёдаги экологик туризм учун жуда зўр имкониятларга эга бўлмаган мамлакатлардан бўлсада, йилдан-йилга мамлакатга келувчи хорижий туристлар учун оммабоп бўлиб бормокда. Ҳиндистоннинг жуда катта майдони ўрмонлар билан қопланган бўлиб, уларнинг катта қисмини давлат томонидан ҳимоя қилинадиган қўриқхоналар ва миллий хиёбонлар ташкил этади. Ўзининг ранг-баранглиги билан ажралиб турадиган маҳаллий ўрмонларда турли-туман қушлар ва улкан шерларни кўриб, завқланиш, филда ўтириб сайр қилиш, турли сут эмизувчи ҳайвонлар ва катта тошбақаларни кўриб завқланасиз. Ҳиндистонда қўриқхоналардан ташқари, ҳар қандай дид учун мос келадиган, фақатгина тажрибали алпинистларгина чиқа оладиган чўққилар, экстремал сўқмоқлар, шу билан бирга жуда оддий ва осон, ҳаттоки махсус тайёргарлик кўрмаган болалар ҳам юра оладиган сўқмоқ йўллар ҳам бор.

Норвегия бетакрор гўзалликка эга, экологик туризм ишқибозларига жуда ҳам ранг-баранг дам олиш, ҳордиқ чиқаришни таклиф эта оладиган ғарбий давлат бўлиб ҳисобланади, боиси унинг ҳар бир қисми бошқасига ўхшамайди ва ўзига хос. Маҳаллий қадамжойлардан асосийлари мамлакатнинг бутун қирғоғи бўйлаб чўзилган, мамлакатнинг миллий ғурури бўлган табиат манзаралари ҳисобланади. Улар экотуристларга бекиёс тоғ манзаралари, тоғларда тошларга, қояларга урилиб оқаётган сувлари билан завқлантиради. Экологик туризм ишқибозлари бу ерда кийикларнинг қоялар бўйлаб қандай сакраб юришларини ҳам кузатишлари мумкин.

Австралия ландшафтларининг ранг-баранглиги, табиатнинг бетакрор гўзаллиги ва ўзига хослиги билан экотуризм бўйича етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Давлат ҳокимияти дам олишнинг бу турини қўллаб-қувватлайди ҳамда табиий ресурсларни асраш ҳақида қайғуради. Мамлакатда 550 та миллий хиёбонлар бўлиб, улардан ўн бештаси дунё аҳамиятига эга бўлган табиий ёдгорлик объеклари рўйхатига киритилган. Бу ерда ҳайратлантирадиган тузли кўлни ва қор чўққиларини, кумли чўлларни, қизил ерни, ўрмонларни, сув ҳавзаларини, ёввойи ҳайвонларни ва саноксиз кўп қушларни кўриш мумкин. Мовий денгиз ва сув ости ҳаётининг бойлигини сўз билан ифодалаб бўлмайди. Экстремал дам олиш ишқибозлари учун ҳавфли йўналишлар ва табиат гўзаллиги, манзараларни севувчилар учун эса сўқмоқ йўллар бор. Тажрибасиз туристлар гидларсиз, ёлғиз юрмасликлари, эҳтиёт чораларини кўришлари керак бўлади, чунки бу ерларда заҳарли илонлар ва ҳайвонлар жуда кўп.

Янги Зеландия унча катта бўлмаган, аммо ўзига хос, бутун дунёдан табиатни севувчиларни ўзига жалб этадиган мамлакатдир. Бу ерда улкан кумли пляжларни, музликларни, кўл ва сув ҳавзаларини, вулқонларни, турли ғорларни кўриш мумкин. Фақатгина шу ерда йўқолиб кетган динозаврларни эслатувчи улкан буталарни, каттакон калтакесакларни, қадимий дунё ҳайвонлари ва ўсимликлари вакилларини кўриб, ҳайратланасиз. Янги Зеландияга келган сайёҳларни ҳайратга солувчи, ҳар бири бетакрор ўзига хосликка эга жуда кўп миллий хиёбонлар бор. Мамлакатнинг 14 та миллий хиёбонидан бештаси ЮНЕСКОнинг Бутун Дунё ёдгорликлари рўйхатига жаҳон аҳамиятига эга бўлган табиий ёдгорлик объекти сифатида киритилган.

Россия чиндан ҳам бепоён, экотуризм учун жуда қулай, манзарали жойларга эга, ўзига хос давлат ҳисобланади. Мамлакатда умумий майдони 33,5 миллион гектардан ортиқ майдонни ташкил этадиган юзта давлат қўриқхоналари ва 5та миллий хиёбонлар бор. Россияда 1024та табиат ёдгорликлари, шунингдек умумий майдони 13,2 миллион гектардан ортиқ майдонни ташкил этадиган 31 та минтақавий аҳамиятга эга бўлган табиий хиёбонлар мавжуд. Бу ерда ландшафтларнинг барча тоифаларини кўриш мумкин, бу эса экологик туризм барча ишқибозларининг талабини қондириш имкониятини беради.

Бизнинг мамлакатимиз ҳудудларида замонавий туризм инфратузилмасини яратиш, Андижон вилояти Хонобод шаҳрида, Жиззах вилояти Фориш ва Арнасой туманларида Айдар-Арнасой кўллари соҳилида замонавий дам олиш ҳудудлари ташкил

этиш, Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз ва Қарши шаҳарларида меҳмонхоналар, Тошкент вилояти Бўстонлиқ тумани Чимён тоғ массивида меҳмонхона мажмуаси барпо этиш, шунингдек, Навоий вилоятида Тўдакўлнинг жанубий соҳилида ички туризм ва Айдаркўл соҳилларида хорижлик туристлар учун пляжлар ташкил этилиши эса, экотуризмни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади, деб ҳисоблашимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Туризм тўғрисида”ги Қонуни. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон)
2. Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 февраль Қарори.
3. Рындач М.А. Основы туризм. М.: Дашков и К, 2013. 245 с.
4. David A. Fennell / Ecoturiz/ Routledge Taylor Francis Group/ London and New York /2014.-336 p.
5. www.uzintour.uz - Узинтур туризм компаниясининг сайти.

А.П. Махмудова «Особенности развития экотуризма в развитых странах» Аннотация. в данной статье исследованы правовые основы развития направлений интеграции туризма нашей страны в международный рынок туристических услуг, а также основные аспекты развития экотуризма в развитых странах. Ключевые слова: туризм, экотуризм, сезонность, туристическая индустрия, зоны экотуризма.	A.Makhmudova «Features of ecotourism development in developed countries» Abstract: This article explores the legal bases for the development of the directions for integrating our country's tourism into the international tourism services market, as well as the main aspects of ecotourism development in developed countries. Keywords: tourism, ecotourism, seasonality, tourism industry, ecotourism zones.
--	--

Н.Н. Хайруллаева – БухДУ, Туризм кафедраси ўқитувчиси,

Н.А.Усманова – СамИСИ катта ўқитувчиси

БУХОРОДА ЭКОТУРИСТИК ПОТЕНЦИАЛНИ ОШИРИШДА ЭКОТУРИСТИК КОМПЛЕКС ЛОЙИХАСИНИ ҚЎЛЛАШ

Аннотация: ушбу мақолада ҳудудда экотуризмни ривожлантириш бўйича экотуристлик комплекслар яратиш лойиҳаси ва уларнинг калкуляцияси келтирилган. Шунингдек, ҳар бир экотуристлик маскан салоҳияти ва ҳозирги кундаги аҳволи таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: экотуризм, ихтисослаштирилган питомниклар, флора ва фауна, интенсив усул, инфратузилма, экотуристлик комплекс, инвестицион дастур.

Туризм — иқтисодиётнинг муҳим тармоқларидан бири. Мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланган ҳолда, ушбу тармоқни янада такомиллаштириш зарур, бунинг даврининг ўзи тақозо этмоқда.

Шавкат Мирзиёев

Бугунги кунда экотуризм бутун дунёда энг сердаромад соҳалардан бирига айланди. Экспертларнинг фикрича, бу тармоқни янада ривожлантириш нафақат ижтимоий-иқтисодий масалаларни самарали ҳал этиш, балки экологик муаммоларни бартараф қилишда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Бизга маълумки, Бухоро ҳудуди чўл зонасида жойлашган бўлиб, ҳудудда субтро-

пик иқлимига эга бўлган континентал чўл иқлими ҳукмронлик қилади. Худуднинг чўл зонасида жойлашганлиги, унда етиштирилаётган ширин-шакар мевалар таркибидаги витаминлар даражасини янада ошириб, уларга ёқимли таъми жо этади. Ушбу табиий табиат инъомлари бўлган ресурслардан фойдаланиш, уларни жаҳон туризм бозорига танитиш ҳозирги куннинг муҳим масаласидир.

Шулардан келиб чиққан ҳолда Бухородаги экотуристтик ресурслардан 12 тасини лойиҳамиз учун танлаб олиб, уларда бир турдаги дестинацион саёҳат дастурларини таклиф этамиз:

1.Ихтисослаштирилган «Жайрон» питомниги.

Майдони: 16522 га.

Жойлашган манзили: Бухоро тумани.

Объект таснифи: Камёб, йўқ бўлиб кетиш хавфи остидаги фаунани кўпайтиришга мўлжалланган. (Жайрон, Бухоро хон гули, Кулонлар, Морхур, Тоғ қўйлари ва бошқалар).

Инфратузилма: “Жайрон” питомнигида сайёҳларни дам олиш хоналари, хожатхона, автотураргоҳ, ичимлик суви, ёзги дам олиш айвонлари (бесетка), кузатув миноралари мавжуд.

2.“Зикри” табиий сув ҳавзаси.

Майдони: 650 га.

Жойлашган манзили: Қоровул бозор тумани.

Объект таснифи: Саноат мақсадида балиқ овлаш. Спорт ҳаваскорлик мақсадида ов қилиш ва балиқ овлаш ташкил қилинган (Зоғора, лакқа, оқсила, ўрдақ,ғоз).

Инфратузилма: 2 та кўчма дам олиш вагон-уй мавжуд.

3.“Девхона” табиий сув ҳавзаси.

Майдони: 1716 га.

Жойлашган манзили: Қоровул бозор тумани.

Объект таснифи: Саноат мақсадида балиқ овлаш. Интенсив усулда балиқ парвариши ва ҳаваскорлик балиқ овлаш. (Зоғора, лакқа, оқсила,оқамур)

Инфратузилма: 1 та кўчма дам олиш вагон-уй, 1 та ошхона, 1 дам олиш хоналари мавжуд.

4.“Хадича” буюртма қўриқхонаси.

Майдони: 4604 га.

Жойлашган манзили: Қоровул бозор тумани

Объект таснифи: Саноат мақсадида балиқ овлаш. Интенсив усулда балиқ парвариши ва ҳаваскорлик балиқ овлаш (Зоғора, лакқа, оқсила,оқамур).

Инфратузилма: 1 та кўчма дам олиш вагон-уй, 1 та ошхона, 1 дам олиш хоналари мавжуд.

5. “Денгиз кўл буюртма қўриқхонаси”.

Майдони: 50000 га.

Жойлашган манзили: Олот тумани

Объект таснифи: “Рамсар” конвенциясига киритилган миграцион қушларни дам олиш ва кўпайдиган жойи. Сувлик майдоннинг 1-2 контурларида Саноат мақсадида балиқ овлаш. Интенсив усулда балиқ парвариши ва ҳаваскорлик балиқ овлаш (Зоғора, лакқа, оқсила, оқамур, илон балиқ).

Инфратузилма: 1 та кўчма дам олиш вагон-уй, 1 та ошхона, 1 дам олиш хоналари мавжуд.

6. Қоракўл ўрмон-ов хўжалиги.

Майдони: 8275 га.

Жойлашган манзили: Қоракўл тумани.

Объект таснифи: Ўзбекистон Республикаси “Кизил китоби”га киритилган жайронни кўпайтириш, хўжалик ҳудудида спорт ҳаваскорлик ов қилиш.

Инфратузилма: 1 та кўчма дам олиш вагон-уй, 1 та ошхона, 1 дам олиш хоналари мавжуд.

7. “Замонбобо” табиий сув ҳавзаси.

Майдони: 7940 га.

Жойлашган манзили: Қоракўл тумани.

Объект таснифи: Саноат мақсадида балиқ овлаш. Интенсив усулда балиқ парвариши ва ҳаваскорлик балиқ овлаш. (Зоғора, лакқа, оксила, ок амур)

Инфратузилма: 1 та кўчма дам олиш вагон-уй,
1 та ошхона, 1 дам олиш хоналари мавжуд.

8. Жондор давлат ўрмон хўжалиги.

Майдони: 8 га.

Жойлашган манзили: Жондор тумани.

Объект таснифи: Чўл ҳудудидаги табиий ва барпо қилинаётган ўрмонзорлар, чўлда ўсадиган доривор ўсимликларни ҳамда судралиб юрувчи ҳайвонларни томоша қилиш.

Инфратузилма: Ёввойи ҳолда ҳамда барпо қилинаётган саксовулзорлар.

9. “Қорақир” табиий сув ҳавзаси 1-контури.

Майдони: 9000 га.

Жойлашган манзили: Пешку тумани, Қорақир табиий сув ҳавзаси.

Объект таснифи: Саноат мақсадида балиқ овлаш. Спорт ҳаваскорлик мақсадида ов қилиш ва балиқ овлаш ташкил қилинган (Зоғора, лакқа, оксила, ўрдак, ғоз).

Инфратузилма: 1 та кўчма дам олиш вагон-уй, 1 та ошхона, 2 дам олиш хонаси, 1 та қорауй(юрта), 1 га балиқ овлаш ҳовузи, отхона, 2 та от, 1 туя мавжуд.

10. “Қорақир” табиий сув ҳавзаси 2-контури.

Майдони: 12000 га.

Жойлашган манзили: Пешку тумани, Қорақир табиий сув ҳавзаси.

Объект таснифи: Саноат мақсадида балиқ овлаш. Спорт ҳаваскорлик мақсадида ов қилиш ва балиқ овлаш ташкил қилинган.

(Зоғора, лакқа, оксила, ўрдак, ғоз, ёввойи туэтиз, ёввойи қуён)

Инфратузилма: Сайёҳларни дам олиш жойларида қурилиш ишлари олиб борилмоқда.

11. “Пешку Қорақир Қўргони” МЧЖ

Майдони: 10000 га.

Жойлашган манзили: Пешку тумани, Қорақир Табиий сув ҳавзаси.

Объект таснифи: Хусусий овчилик хўжалиги (Ёввойи тўнғиз, ёввойи қуён, тулки, шоғол, бўрсик, ўрдак, ғоз, қашқалдоқ, қорабавур).

Инфратузилма: 1 та кўчма дам олиш вагон-уй, 1 та ошхона, ҳожатхона, Трактор, Нива, УАЗ автомашиналари мавжуд.

12. “Оғитма” табиий сув ҳавзаси.

Майдони: 10850 га.

Жойлашган манзили: Шофиркон- Ёйдувон туманлари.

Объект таснифи: Саноат мақсадида балиқ овлаш. Спорт ҳаваскорлик мақсадида ов қилиш ва балиқ овлаш ташкил қилинган. Шифобахш иссиқ сув булоғи (Зоғора, лакқа, оксила, ўрдак, ғоз).

Инфратузилма: 4 та кўчма дам олиш вагон-уй, 2 та ошхона, 4 та дам олиш хонаси, ҳожатхона мавжуд.

Ушбу ҳудудлар экологик саёҳатлар учун мутаносиб бўлиб, улар салоҳиятини юзага чиқариш ва экотуристик дастурлар орқали кўплаб сармояга эга бўлиши мумкин. Шунга кўра, биз экотуристик дастуримизнинг қонуний асосини изохлаган ҳолда, дастур ҳамкорлари ва киритилиши керак бўлган инвестиция суммаси ҳамда амалга ошириш босқичларини келтириб ўтамиз.

Ўзбекистон Республикаси экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси раиси ўринбосарининг 2017-йил 24-июлдаги 03/19-39-сонли топшириғига, яъни Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 19-майдаги “2017-2019 йилларда Бухоро вилояти ҳамда Бухоро шаҳрининг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2980-сонли қарори билан тасдиқланган дастурга мувофиқ ҳар бир ҳудудда экотуристик комплекс марказларни барпо этиш, унга мувофиқ энг ками 300 млн. сўмдан иборат инвестициялар киритиш лозим[1].

Дастур ҳамкорлари:

- А.Н. Северстов номидаги ВНИИ природа;
- ИМЕЕФ ва география институти ва биогеография лабораторияси;
- Москва давлат университети;
- Москва ва Санкт-Петербург ҳайвонот боғлари;
- ҳайвонларни кўпайтириш марказлари (Россия Федерацияси);
- Илмий Академия (КНРС) ҳамда «Шизе» ва «Лярош» кўпайтириш марказлари (Франция);
- Калифорния университети (АҚШ);
- Берлин зоология институти (Германия);
- Атроф муҳитни ҳимоя қилиш давлат қўмитаси;
- Экология бошқармаси;
- Ўзбекистон туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси.

Биз яратмоқчи бўлган юқоридаги экотуристик комплекс лойиҳа дастурини юқоридаги ҳудудларда қўллашни ўзи кифоя. Юртимиз бўйлаб, экотуризмни янада ривожлантириш борасидаги кейинги бир қадам бўлиб хизмат қиладиган ушбу лойиҳа ва Бухоронинг туристик оқими янада оширади, деб ўйлаймиз.

Ҳар бир ҳудуд бўйлаб, айнан шундай экотуристик комплексларни яратиш ва маҳаллий сайёҳларни экотуристик дастурлар орқали жалб қилиш лозим. Бунда биз комбинацион турларни таклиф этиш орқали эришамиз, яъни маданий ва экологик туризм, маданий ва ов туризми, спорт ва экологик туризм кабилар. Бундай комбинацион дастурлар ички туризмни ривожлантиришга ҳам кенг имкониятлар яратиб, маҳаллий аҳолининг саёҳатга чиқиш қизиқишларини бир мунча оширади.

Барчамизга яхши маълумки, денгиз кўл ҳудуди ҳали экотуристик маскан сифатида рўйхатга киритилмаган. Аммо, шунга қарамай ов туризмига қизиқувчи сайёҳлар ўз саёҳатларини ташкиллаштириб, машаққат ила саёҳатга чиқмоқдалар. Лойиҳа амалга ошса, ҳудудда сайёҳлар дам олиши ва овқатланиши учун шинам муҳит яратилади. Табиатни севувчи инсонлар ҳафталаб қолиб дам олишлари ва овчилик билан шуғулланишлари мумкин. Ҳудуд табиатига зарар етказмаслик учун ҳар бир балиқ ови учун маълум бир тўлов суммаси белгилаб қўйилади.

Узоқ йўлдан чарчаб келган сайёҳларга юрталарда дам олиш ва 2-3 соатдан сўнг балиқ ови билан машғул бўлиш имкониятини яратувчи хизматларни таклиф этамиз.

Қайиқларда сайр қилишни хоҳловчилар эса тунги экскурсияни кўл бўйлаб қайиқчаларда сайр билан ҳам ўтказишлари мумкин.

Экотуристтик чўл зоналарида юрталар қуриш ҳам қулай ва арзон ётоқ вазифасини бажариб, у бизнинг юртимиз иқлими учун жуда мосдир. Яъни ёз мавсумида салқин, қишда эса илиқ бўлиб, сайёҳлар учун эса унутилмас саёҳат гаровидир.

Лойиҳа учун умумий киритилиши керак бўлган инвестиция **5.600.000.000 млн. сўмни** ташкил этади. Лойиҳа амалга ошадиган муддат қилиб 2019-2024-йилларни танладик.

Бунга кўра дастурни 3 босқичда амалга оширамиз:

I босқич. 2019-2020-йиллар ҳудудлардаги етиб бориш инфратузилмасини яхшилаш (йўлларни тайёрлаш ва йўл белгилари ҳамда маълумотлар тахтасини жойлаштириш ва ҳ.к.);

II босқич. 2021-2023-йиллар ҳудудлардаги жойлаштириш ва овқатлантириш воситаларини ресурслар салоҳиятини сақлаган ҳолда ишлаб чиқиш ва хавфсизлик чора-тадбирларини кўриш;

III босқич. 2024-яқунига қадар комбинацион туристик дастурлар каталогини ишлаб чиқиш ҳамда реклама ва ташвиқот ишларини олиб бориш.

Хулоса қиладиган бўлсак, ушбу лойиҳани амалга ошириш, юртимизда сайёҳларни шу йилларга нисбатан 5-6 марта орттирилишига сабаб бўлади, ундан ташқари ички туризмни кескин кўпайиши ва маҳаллий аҳоли учун самарали дам олиш марказларини яратади.

Биз она табиатнинг бир бўлагимиз, у яратган олам ва одам мўжизаларининг айримлари ҳали тўлалигича ўрганилмаган. Экотуризм инсонларга шу табиат мўжизаларидан баҳрамад бўлишга ва ҳордиқ чиқаришга ёрдам беради. Инсон доимо табиат билан чамбарчас боғлиқдир!

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 19-майдаги “2017-2019 йилларда Бухоро вилояти ҳамда Бухоро шаҳрининг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2980-сонли қарори.
2. Хайруллаева Н.Н. “Бухоро вилоятида экологик туризмни ва унга ихтисослашган экотуристтик дастурларни ривожлантиришнинг истикболли йўллари”- Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университетининг “Иқтисодиёт ва Инновацион технологиялар” илмий электрон журнали, №3 2015 май-июн.
3. Бухоро вилоят Экология бош бошқармасининг “Экотуристтик ҳудудлар маълумотномаси” Бухоро, 2018.
4. <http://www.eco-kenter.uz>
5. <http://www.issik-kul.com>

Н.Н.Хайруллаева, Н.Усманова Применение экотуристического комплексного проекта по увеличению потенциала экотуризма в Бухаре Аннотация: в этой статье описывается разработка проекта экотуризма, экотуризма для создания комплексного и расчетного расчета. Кроме того, потенциал каждого из курортов экотуризма и анализ текущего состояния. Ключевые слова: экотуризм, специализированные питомники, флора и фауна, интенсивная терапия, инфраструктура, экотуризм, инвестиционная программа.	N. Khayrullaeva, N.Usmanova Application of ekotouristic complex project to increase ecotourism potential in Bukhara Abstract: This article describes the development of ecotourism, project which create ecotourism complex and pondering this calculation. In addition, the potential of each of the current status. Keywords: ecotourism, specialized nurseries, flora and fauna, intensive care, infrastructure, ecotourism complex, investment program.
---	---

Ш.Ш.Рахмонов, М.А.Рахматова – СамИСИ талабалари

ЕВРОПА ТУРИСТИК МИНТАҚАСИДА ХАЛҚАРО ТУРИЗМНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯСИ

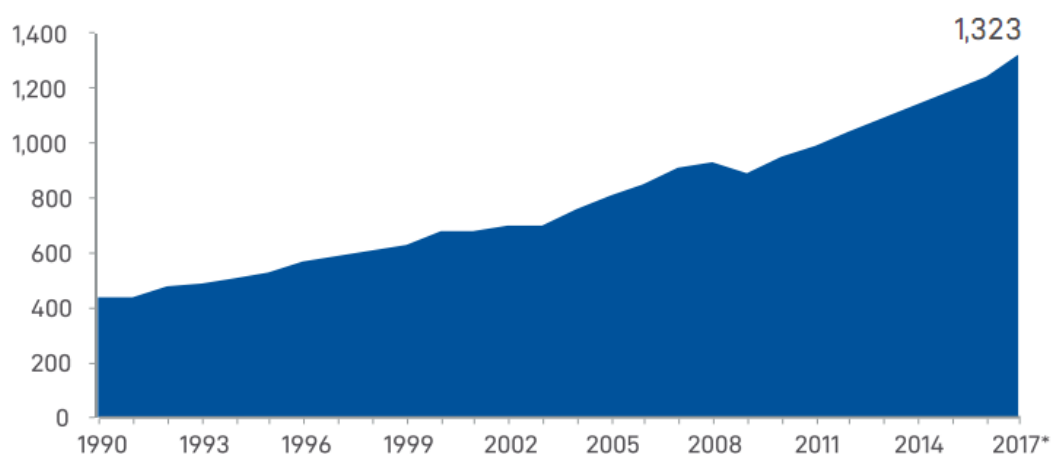
Аннотация: мақолада туризм соҳасининг дунё иқтисодиётидаги ўрни ҳамда халқаро туризмнинг ривожланиш тенденциялари ёритилган. Шунингдек, мақолада халқаро туризм бозорида етакчи туристик минтақалардан ҳисобланадиган Европа туристик минтақаси, ушбу минтақада йиллар давомида туризм соҳасининг ўсиши ҳақида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: туризм, халқаро туризм, туристик минтақалар, туристик даромадлар, туристик дестинация.

Ҳозирда туризм соҳаси бутун дунёда ниҳоятда тез суръатларда ривожланаётган, мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ўсишида катта ижобий таъсир кўрсатаётган иқтисодиётнинг етакчи тармоқларидан бири ҳисобланади. Дунё Саёҳат ва Туризм Кенгашининг берган маълумотларига кўра, туризм соҳасининг жаҳон ялпи ички маҳсулотидagi улуши 10,4 физни, хизматлар экспортидаги улуши 6,5 фоизни, жами киритилган инвестициялардаги улуши эса 4,5 фоизни ташкил этмоқда. Шунингдек, дунёда иш билан банд бўлган аҳолининг 1/10 қисми туризмга хизмат қилмоқда, бу эса дунёдаги иш билан банд бўлган аҳолининг 9,9 фоизини ташкил этади¹.

Бутунжаҳон туризм ташкилоти (UNWTO)нинг маълумотларига кўра, ўтган 2017 йилда туризм соҳаси энг юқори кўрсаткичга эришган, яъни дунё бўйлаб саёҳат қилган халқаро туристлар сони 1 миллиард 323 миллион кишига етган (1-расм), улардан тушган даромадлар эса 1 триллион 340 миллиард АҚШ долларига тенглашган. Табиийки, халқаро туристлар ўз саёҳатларини амалга оширишда маълум бир транспорт туридан фойдаланадилар². Шунингдек, БТТнинг статистик ҳисоб-китобларига кўра, халқаро туристлар сони 2030 йилга келиб 1 миллиард 800 миллион кишига етиши башорат қилинмоқда³.

Маълумотларга кўра, 2017 йилда туристларнинг 4 фоизи сув транспортидан, 37 фоизи ер усти транспортидан ва 57 фоизи ҳаво транспортидан саёҳатларини амалга оширишда фойдалангандар⁴.

1-расм. Халқаро туризмнинг ривожланиш динамикаси⁵

Дунё туризм бозори туристик минтақаларга бўлиб ўрганилади. Булар: Америка, Европа, Осиё ва Океания, Африка, Ўрта Шарқ туристик минтақалари ҳисобланади (2-

¹ World Travel&Tourism Council, Economic Impact 2018, page 1

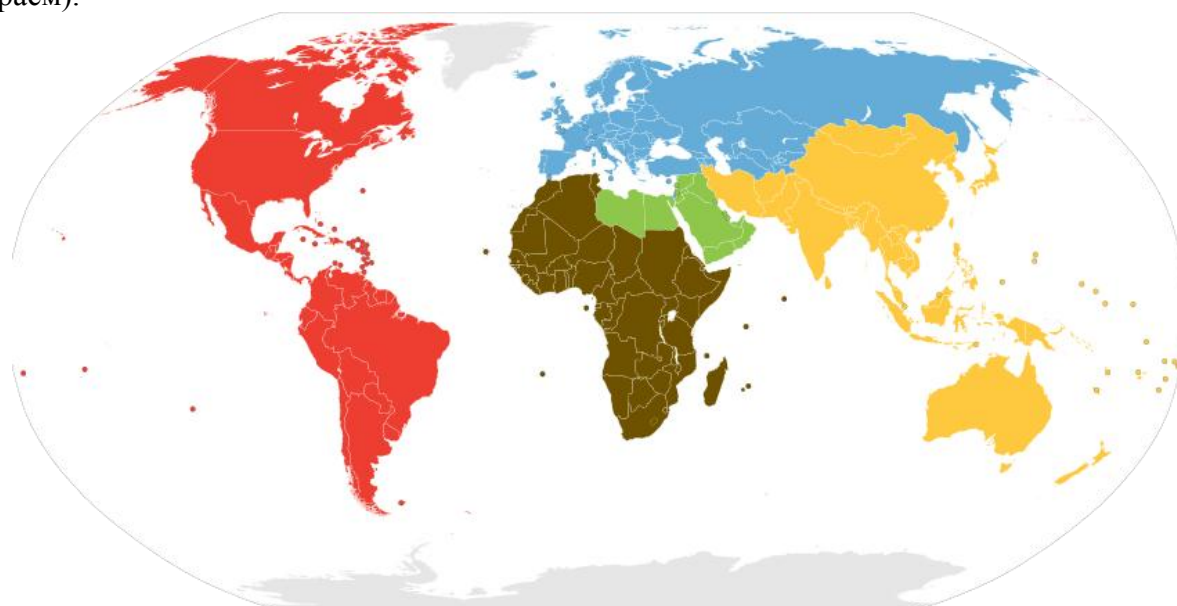
² UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition, page 2

³ UNWTO Tourism Highlights 2017 Edition, page 3

⁴ UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition, page 3

⁵ UNWTO Tourism Highlights 2018 Edition, page 4

расм).

● - Америка минтақа,
 ● - Африка минтақа,
 ● - Европа минтақа,
 ● - Ўрта Шарқ минтақа,
 ● - Осиё ва Океания минтақа

2-расм. Дунё туризм бозорининг туристик минтақаларга бўлиниши

Ушбу минтақалар орасида туризм юқори даражада ривожланган, энг кўп туристлар ташриф буюрувчи минтақа Европа туристик минтақаси ҳисобланади.

1-жадвал

Туристтик минтақаларда туризмнинг ривожланиш динамикаси¹

Туристтик минтақалар	2016 йил		2017 йил	
	Ташриф буюрган туристлар	Туристлардан тушган даромадлар (АҚШ долларида)	Ташриф буюрган туристлар	Туристлардан тушган даромадлар (АҚШ долларида)
Америка	199 млн.	313 млрд.	209 млн.	326 млрд.
Европа	616 млн.	447 млрд.	671 млн.	519 млрд.
Осиё ва Океания	308 млн.	367 млрд.	323 млн.	390 млрд.
Африка	58 млн.	35 млрд.	63 млн.	37 млрд.
Ўрта Шарқ	54 млн.	58 млрд.	58 млн.	68 млрд.

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, энг кўп туристлар саёҳат қиладиган ва энг юқори даромадга эришадиган туристик минтақа Европа минтақаси ҳисобланади. 2016 йилда ушбу минтақага ташриф буюрган халқаро туристлар сони 616 миллион кишини ва улардан тушган даромадлар эса 447 млрд. АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2017 йилга келиб халқаро туристлар сони 8 фоизга (671 миллион), улардан тушган даромадлар ҳам 8 фоизга (519 млрд) ўсди. Ушбу туристик минтақадан сўнг, туризм ривожланиши бўйича Осиё ва Океания (323 млн. турист), Америка (209 млн. турист), Африка (63 млн. турист) ва Ўрта Шарқ (58 млн. турист) минтақалари туради. 2017 йилдаги халқаро туризм кўрсаткичларини минтақалар бўйича тақсимлаб чиқадиган бўлсак, саёҳатларнинг 51 фоизи, туристик харажатларнинг 39 фоизи Европа туристик минтақасига тўғри келади.

¹ БТТ маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди.

Европа туристик минтақаси ҳам ўз ўрнида 4 та ҳудудга бўлиб ўрганилади. Булар: Шимолий, Ғарбий, Жанубий ва Марказий-Шарқий Европа ҳисобланади.

2-жадвал

Европа минтақасига ташриф буюрган жами туристлар ва улардан тушган даромадларни бўлиниши

Минтақадаги туристик ҳудудлар	Туристлар ташрифидаги улуши (%да)	Туристлик даромадлардаги улуши (%да)
Шимолий Европа	6	8
Ғарбий Европа	6	5
Жанубий Европа	12	11
Марказий-Шарқий Европа	5	7

Европа туристик минтақасидаги туризм ривожланган ва дунё рейтингининг кучли ўнталиги таркибига кирувчи давлатларга Франция, Испания, Италия, Буюк Британия, Германия ва Туркия киради. Ушбу давлатларга ташриф буюраётган хорижий туристлар сони йилдан-йилга кўпаймоқда. Франциядаги Эйфел минораси, Лувр музейи, Испаниядаги қироллик саройи, Италиядаги Колизей, Буюк Британиядаги Биг Бен, Германиядаги фестивалларни кўришга келувчилар ва Туркиянинг қумли соҳилларида бўлишни хоҳловчилар сони ортиб бормоқда.

3-жадвал

Европа туристик минтақасидаги туризм ривожланган давлатларга хорижий туристлар ташрифи¹

Минтақадаги туризми ривожланган давлатлар	2017 йилдаги туристлар ташрифи (миллионда)	Ўтган йилга нисбатан ўсиш (%да)
Франция	86.9	5.1
Испания	81.8	8.6
Италия	58.3	11.2
Буюк Британия	37.7	5.1
Германия	37.5	5.2
Туркия	37.6	24.1

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, туризм ривожланган энг қудратли давлатлар ўнталигининг 6 таси айнан Европа туристик минтақасига тўғри келади. 2017 йилда Францияга 86.9 миллион, Испанияга 81.8 миллион, Италияга 58.3 миллион, Буюк Британияга 37.7 миллион, Германияга 37.5 миллион ҳамда Туркияга 37.6 миллион хорижий туристлар ташриф буюришган. Ўтган 2016 йил билан таққосланганда, юқоридаги барча мамлакатларда хорижий туристлар сонининг ошиши кузатилган. Мамлакатга хорижий туристларнинг кўпайиши бевосита валюта оқимининг кўпайишига олиб келади. Юқорида қайд этилган давлатларда халқаро туризмнинг ривожланиши мамлакат иқтисодиётига катта ижобий таъсир кўрсатган (4-жадвал).

Европадаги етакчи туристик мамлакат ҳисобланадиган Франция 2017 йилда халқаро туризмдан 60.7 миллиард, Испания 68.0 миллиард, Италия 44.2 миллиард, Буюк Британия 51.2 миллиард, Германия 39.8 миллиард даромад кўрган.

¹ БТТ маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди.

4-жадвал

Европа туристик минтақасидаги туризм ривожланган давлатларда халқаро туризмдан тушган тушум¹

Минтақадаги туризм ривожланган давлатлар	2017 йилдаги хорижий туристлардан тушган тушум (миллиардда)	Ўтган йилга нисбатан ўсиш (%да)
Франция	60.7	9.0
Испания	68.0	10.1
Италия	44.2	7.7
Буюк Британия	51.2	12.1
Германия	39.8	4.2

Хулоса қилиб айтидиган бўлсак, Европа туристик минтақаси туризм соҳаси жадал суръатларда ривожланиб бораётган, хорижий туристлар сони тобора ортиб бораётган минтақа ҳисобланади. Халқаро саёҳатларнинг ярмидан кўпи тўғри келадиган ушбу ҳудуддаги барқарорлик ва тинчлик, минтақа ҳудудидаги аксарият давлатлар ўртасидаги визасиз режимнинг жорий қилинганлиги, юқори даражадаги хизмат кўрсатиш ва сервиснинг ташкил этилганлиги ҳамда уларнинг жаҳон стандартларига жавоб бера олиши ушбу туристик минтақада туризмнинг барқарор ривожланишига ўзининг катта ижобий таъсирини кўрсатмоқда.

Ш.Ш.Рахмонов, М.А.Рахматова ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В ЕВРОПЕ Аннотация: в статье рассмотрены роль туризма в мировой экономике, а также тенденции развития международного туризма. Кроме того, в статье представлена информация о Европе, которая является одним из ведущих регионов туризма и развития сферы туризма в этом регионе. Ключевые слова: туризм, международный туризм, туристические регионы, туристические доходы, туристическая дестинация.	Sh.Rakhmonov, M.Rakhmatova TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM IN EUROPE REGION Abstract: The article considers the role of tourism in the world economy, as well as the trends of the development of international tourism. Moreover, here is given information about Europe region which is one of the leading tourism region, development of tourism sphere in this region. Keywords: tourism, international tourism, tourism regions, tourism receipts, tourism destination.
---	---

О.Жумакулов – СамДУ 3 курс талабаси

САМАРҚАНД ШАҲРИДА ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

Аннотация: мақолада Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланишида хорижий тажрибанинг қўллаш йўллари ва услубий асослари, миллий хусусиятлари, хорижий ривожланган мамлакатларнинг туризм соҳасида инновацион фаолиятини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари ва инновацион фаолликни таъминлашнинг анъанавий ва ноанъанавий усуллари татқиқ этилди. Шунингдек, мақолада Ўзбекистон Республикасида янги технологияларнинг аҳамияти ва иқтисодий ривожланишга таъсири бўйича таклиф ва тавсиялар берилган. Калит сўзлар: туризм, бозор, тенденциялар, модел, ахборот-коммуникация технологиялари, омиллар.
--

¹ БТТ маълумотлари асосида муаллифлар томонидан тайёрланди.

Бутунжаҳон туризм ташкилотининг «Туризм-2020 йилгача» мавзусидаги статистик маълумотида 2020-йилга бориб ҳалқаро туристларнинг сони 1,6 млрд. кишини ташкил қилиб, туризмдан олинadиган фойда 2 трлн АҚШ долларигача етади. Туристик оқимнинг турғун равишда ўсиши ҳар йили 3-5 % гача кўпаяди,¹ дея таъкидлайди. Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда ҳам туризм соҳаси жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Ҳозирги пайтда туризм соҳаси мамлакатлар ва минтақалар иқтисодийетини ривожлантириш учун муҳим аҳамият касб этиши ва у XXI аср жаҳон ҳўжалигининг устувор тармоқларидан бири эканлиги маълум бўлмоқда.

Шу туфайли туризм фаолиятини раванқ топтириш масаласи 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг иқтисодийетни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишларида ҳам ўз аксини топгани бежиз эмас.

Ўзбекистон замонавий туризм индустриясини ривожлантириш учун барча зарурий манбаларга эга бўлиб, Буюк Ипак йўли устида жойлашган Ватанимиз қулай табиий-иқлим шароитларига, бой тарихий, маданий меросга ва айни пайтда ҳам ички, ҳам ҳалқаро туризмни ривожлантириш учун юқори салоҳиятга эга.

Бугунги кунда ҳукуматимиз томонидан туризм соҳасига миллий иқтисодийетнинг стратегик сектор мақомини берилиши, унинг истиқболда ривожланишига катта замин яратди. Жаҳон банкининг президенти Жеймс Д. Уолфенсон Самарқандга ташриф буюрганида «Кейинги 40 йил давомида мен қарийб бутун дунёни кезиб чиқдим, бироқ, Самарқанддек шаҳарни ҳеч жойда кўрмадим», деб ўз қалб сўзларини айтган эди. Америкадан келган сайёҳларнинг фикрича, «дунёда биттагина Париж ва биттагина Самарқанд мавжуд».

Самарқанд ўзининг ноз-неъматлари, табиати, бой маънавий мероси, бетакрор тарихи, оламшумул меъморий обидалари билан бутун дунё жамоатчилигининг диққат-эътиборини ўзига қаратиб келаётган «сайқали рўйи заминдир». Хусусан, ўтган йили дунёнинг етмишга яқин давлатидан 240 мингдан ортиқ сайёҳ Самарқандга ташриф буюрди. Бугунги кунда Самарқандда 85 та туристик фирма, 107 та меҳмонхона фаолият кўрсатади.

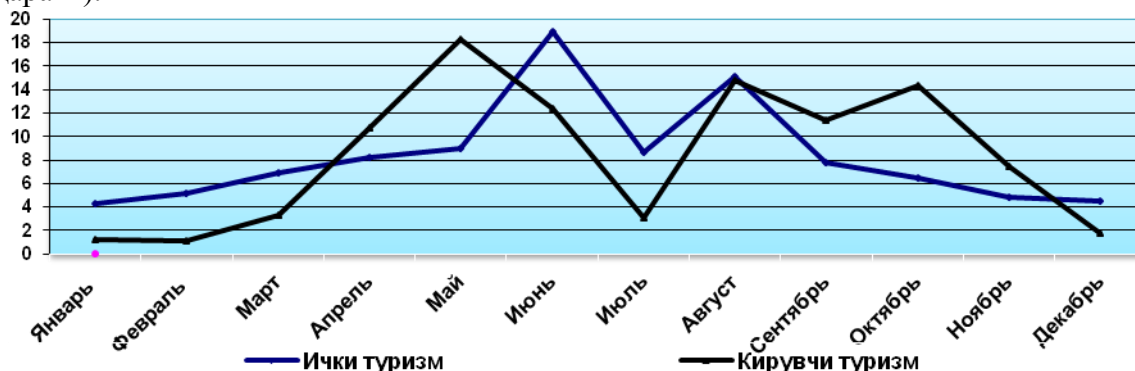
Бугунги кунда Ўзбекистон катта туристик ресурслар салоҳиятига эга бўлиб, унинг ҳудудида 7000 дан ортиқ тарихий-архитектура ёдгорликлари ва гўзал табиий-иқлимий ресурслари мавжуд. Шу боис, Самарқандда 1105 археологик, 670 меъморий, 37 диққатга сазовор жой, 18 монументал, 21 меъмориал, жами 1851 та моддий-маданий мерос объектлари мавжуд.

Аммо, бугунги кунда ушбу туристик ресурсларнинг 10/1 қисмигина туризм учун фаолият кўрсатмоқда, қолганлари эса туристик инфратизимнинг шаклланишини ва янги турмаҳсулотлар тайёрлашни талаб қилмоқда. Ҳозирги вақтда кўпгина тармоқлар каби туризм индустрияси ҳам тез ривожланиб бормоқда. Туристик бизнесни мавжуд инвестиция, технология, ҳамда малакали ишчи-ҳодимлар орқалигина шакллантириб бўлмайди. Бунинг учун биринчи навбатда, туристик ресурслардан самарали фойдаланиш зарур бўлади.

Мамлакатимиз туризм хизматлар бозорининг фаолиятида мавсумийлик омили мавжудлиги Ўзбекистоннинг иқлимий шарт-шароитлари ва турмаҳсулотни шакллантиришда айнан табиий-иқлимий омиллар муҳим роль ўйнаши билан изоҳланади. Бу, айниқса, туризм маркази бўлган Самарқанд ҳудудининг туризм тизими мисолида яққол намоён бўлади. Ички туризм бўйича туристлар асосан февраль (5,2 %), июнь (19%) ва август (15,1%) ойларида саёҳат қилишади. Кирувчи туризмда эса асосан апрель (10,7%) ва май (18,3%) ойларида кўрсаткич юқори бўлса, декабрь, январь ва март ойларида бу кўрсаткич атиги 1,8 % ни ташкил қилмоқда (1-расмга

¹Manba internet material. <http://www.wto-marketing.ru>

қаранг).

Юқоридаги 1-расмда кўрсатилганидек, ички туристик оқим динамикаси тақлиф спекторининг кенглигига кўра мавсумийлик таъсирига деярли учрамайди. Маълум бўлишича, жами хизмат кўрсатилган туристлар сонига нисбатан май, июнь ва июль ойларида 36,7 % ҳамда август, сентябрь, октябрь ва ноябрь ойларида 34,2 % туристлар мамлакатимизга саёҳат қилмоқдалар. Кирувчи туристлар оқими жами хизмат кўрсатилган туристлар сонига нисбатан май ойида 18,3 %, октябрь ойида 14,4 % ташкил қилиб, бу ташрифлар асосан йилнинг иссиқ вақтига тўғри келади ва унинг ўсиш суръати етарли даражада барқарор ҳисобланмайди. Йилнинг январь, февраль ва декабрь ойларида туристлар оқимининг кескин пасайиши туроператорларимиз томонидан тайёрланган туристик дастурлар таъсирчанлигининг пастлиги ва зерикарлилиги билан баҳоланади, бу эса оилавий ва гуруҳли саёҳатларнинг туризм бозоридаги ўрни йўқотилишига олиб келмоқда.

Ташқи муҳитни ўрганиш натижаларига асосланиб, туристик фаолият юритишдаги бўлажак хавфларни олдиндан белгилаш мумкин. Шу мақсадда минтақадаги ички ва ташқи муҳитни ўрганишда SWOT – таҳлил усулини қўлладик. Унинг асосида туристик-рекреацион кластер ривожининг йўналишларини аниқлаш имконияти пайдо бўлди.

О.Жумакулов	O.Jumakulov
Инновационное сотрудничество развития туризма в городе Самарканде	Innovative cooperation for the development of tourism in the Samarkand city
Аннотация: в статье при помощи инновационных методов исследуется роль новых технологий в развитии экономики в Республике Узбекистан. Предложенные идеи дадут возможность трансфера новых технологий в развитии туризма в Узбекистане вне зависимости от воздействующих значимых факторов внешней среды. Предлагаются ориентиры развития экономики сферы услуг в стране, обоснованные выводами проведенного анализа. Ключевые слова: туризм, рынок, тенденции, модель, информационно-коммуникационные технологии, факторы.	Abstract: the article is about impact of innovation in the development of economic system in Uzbekistan. The industry of Uzbekistan is one of the biggest consumers of innovation, as information about new products has to be in due time available from various parts of globe. The Uzbek economics system during last years has turned into dynamically developing branch of economy demanding constant technological innovations. The aim of this report consists in justification the expediency of introducing the special software focused on travel companies from the point of view of economic efficiency of their activity and improvement of quality of new product. Keywords: economic, process, resource, infrastructure, information and communication technologies.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК

О.М.Пардаева – Самарқанд ветеринария тиббиёт институти ўқитувчиси

АҲОЛИ ФАРОВОНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ РОЛИ

Аннотация: мақолада аҳоли фаровонлигини таъминлашда оилавий тадбиркорликнинг роли ёритилган. Ушбу масалага назарий жиҳатдан ёндашилиб, оилавий фаровонликка оид тушунчаларининг таърифлари ишлаб чиқилган ва мамлакатимизда оила иқтисодиётига оид айрим масалалар ҳам ёритилган.

Калит сўзлар: фаровонлик, оилавий фаровонлик, оилавий тадбиркорлик, аҳоли турмуш даражаси, ижтимоий фаровонлик.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг пировард натижаси халқнинг фаровонлигига қаратилган. Буни мамлакатимиз мустақиллигининг 27 йил давомида амалга оширилган ишларда, 2018 йилни “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”, деб номланиши муносабати билан ишлаб чиқилган Давлат дастурида, 2017-2021 йилларга мўлжалланган мамлакат тараққиётининг Ҳаракатлар стратегиясида, уни амалга ошириш борасида қабул қилинган Президент Фармонлари ва қарорларида янада яққол кўриш мумкин. Буларнинг ҳаммаси ҳар бир инсоннинг манфаатига хизмат қилишга, бевосита оила хўжаликлари фаровонлигининг муттасил ошиб боришига хизмат қилади.

Аммо масаланинг моҳиятини чуқурроқ ўрганиш натижасида, мамлакатимизда мустақиллик йилларида оила хўжалиги фаровонлиги қандай кўрсаткичлар билан ўлчаниши, биз ҳозир бу борада қандай натижаларга эришаётганлигимиз, фаровонлик тушунчасининг ўзи нима, унинг таърифи қандай изоҳланади каби масалалар назарий жиҳатдан деярли тадқиқ қилинмаганлигининг гувоҳи бўлдик. Оила фаровонлиги ва у билан боғлиқ бир қанча масалалар мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўрганилмаганлигини инобатга олиб, бу борада тадқиқотлар ўтказиш бугунги кунда олимлар ва мутахассислар олдида турган муҳим вазифалар сирасига киришини таъкидламоқчимиз.

Оила хўжалиги фаровонлиги борасида гап кетганда, умуман фаровонлик тушунчасини ва ундан фарқли ўлароқ, оила хўжалиги фаровонлиги тушунчаларини фарқламоқ лозим, деб ҳисоблаймиз. Шу туфайли, олдин, фаровонлик тушунчасининг назарий талқинини аниқлаб олиш мақсадга мувофиқ.

Оила хўжалиги фаровонлигини оширишнинг муҳим жиҳатларидан бири, унинг назарий масалаларини ҳал қилишдан иборатдир. Аммо иқтисодий адабиётларда ҳали оила фаровонлиги тушунчасининг бугунги кун талабига тўлиқ жавоб берадиган таърифи ишлаб чиқилмаган. Шу туфайли, ушбу муаммо ҳам ўз ечимини кутаётган муаммолардан биридир.

Олимларимизнинг охириги 10-15 йилда нашр қилган асарларида¹ фаровонлик ва оила фаровонлиги тушунчаларининг таърифларига деярли тўхталмаганлар. Фақат

¹ Шишкин А.Ф. Экономическая теория. Учебник. - М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996, - 34-54 бетлар., Экономика: учебник / под ред. д-ра экон. наук, проф. А.С.Булатова. - М.: “Экономистъ”, 2005.- 801 бет., Экономика: учебник / под ред. д-ра экон. наук, проф. А.С.Булатова. - М.: “Экономистъ”, 2005.- 147 бет., Попов А.И. Экономическая теория: Учебник для вузов. - СПб.: Питер, 2006. - 97 бет., Экономическая теория. Учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по экономическим специальностям. - Т.: “Шарк”. 1999. -198-223 бетлар. Ўлмасов А., Шарифхўжаев М. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик, Т.: “Меҳнат”, 1995 - 137-147 бетлар, Шодмонов Ш.,

охирги йилларда бу масала аста-секинлик билан ёритила бошланди. Биргина мисолни келтирамиз. Жумладан, А.Ўлмасов ва А.Вахабовлар: «Фаровонлик – бу кишилар истеъмол этадиган ҳаётий неъматларнинг миқдори ва сифатини, ҳаёт кечиришнинг умумий шарт-шароитининг қандайлигини билдиради»¹, деб таъриф беради. Бундай ва шунга ўхшаш қарашлар бошқа адабиётларда ҳам пайдо бўлмоқда. Умуман олганда, фаровонлик деганда, аҳолининг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматларнинг етарли даражада мавжудлиги, инсоний эҳтиёжларнинг қондирилиши ва шу билан боғлиқ муаммоларнинг ҳал қилинишига қаратилган тадбирлар билан биргаликда мамлакатимизда тинчлик ва хотиржамлик ҳам таъминланган бўлишлигини тақозо қилади. Бундай шароитда аҳолининг, хусусан, оилаларнинг маҳсулотлар, хизматлар ва шароитлар билан етарли даражада таъминланиши каби масалаларнинг тўлиқ ҳал қилинганлиги оила фаровонлини белгилаб беради.

Юқорида келтирилган таъриф ва назарий хулосалардан келиб чиқиб, фаровонлик тушунчасига қуйидагича таъриф беришни тавсия қилмоқдамиз. **Фаровонлик деганда, аҳолининг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар, яъни инсоний эҳтиёжларни қондиришга қаратилган маҳсулотлар ва хизматларнинг миқдори ва сифати ҳамда тегишли шароитлар етарли даражада таъминланиши билан бирга аҳоли яшаётган мамлакатда тинчлик ва хотиржамликнинг ҳукм суриши тушунилади**, деган таърифни берганмиз. Ушбу таърифлар олдинги нашрларимизда² ҳам келтирилган.

Фаровонлик асосан макроиктисодиёт даражасида аниқланади. Бу миллий иқтисодиётимизнинг қай даражада ривожланганлигини ўзида ифода этади. Фаровонлик моҳияти жиҳатидан иқтисодий фаровонликка ва ижтимоий фаровонликка бўлинади. Шу икки фаровонликнинг йиғиндиси умумий фаровонликни белгилайди. Бундай кўрсаткич ҳозирги пайтда инсон камолоти индекси билан ифодаланади.

Макроиктисодиёт даражасидаги фаровонлик тушунчасини ифодалаш учун кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилади. Бу тизимда мамлакатнинг тинчлиги ва аҳолининг хотиржамлиги ҳам таъминланган бўлишлигини тақозо қилади.

Шуни эътироф этиш жоизки, фаровонликни ифодаловчи кўрсаткичлар тизимида умумлашган кўрсаткичларни ажратиб ифодалаш ҳам мумкин. Аҳоли фаровонлигини ифодалаш учун макроиктисодиёт даражасидаги умумлашган кўрсаткич сифатида **аҳолининг турмуш даражасини** олиш мумкин. Микро иқтисодиёт даражасида оила ҳўжалигида фаровонликни белгиловчи кўрсаткич сифатида **ҳар бир оила аъзосининг турмуш даражаси** олинади. Икки ҳолатда ҳам турмуш даражасини аниқлаш учун нафақат иқтисодий, балки ижтимоий кўрсаткичларни ҳам инобатга олиш мақсадга мувофиқ.

Шу нуқтаи назардан қаралганда, оила ҳўжалиги фаровонлиги тўғрисида гап кетганда иқтисодий ва ижтимоий фаровонликни бирга ҳисобга олиш мақсадга

Жўраев Т. Иқтисодиёт назарияси. Маърузалар матни. Т.: 2000. - 84-87, 245-254 бетлар, Расулов М. Бозор иқтисодиёти асослари. Дарслик. - Т.: “Ўзбекистон”, 1999. - 58-71 бетлар, Шишкин А.Ф. Экономическая теория. Учебник. - М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996, - Т. 2. - 34-54 бетлар ва ҳ.к. Ўлмасов А. Оила иқтисоди. - Т.: Меҳнат, 1998. Ўлмасов А., Вахабов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик, Т.: Шарк, 2006. Пардаев М.К. Оила иқтисодиёти ва бизнеси асослари. - Самарқанд, СамКИ, 1997, Пардаев М.К., Шодиева Г.М. Лойиҳа таҳлилида оила мулки. - Самарқанд, СамКИ, Пардаев М.К., Қурбонов З.Н. Оила бизнеси ва тадбиркорлиги. - Самарқанд, СамДУ, 1999., Беркинов Б. Ислохотлар негизда оила манфаати // «Мулкдор» ҳафтаномаси. 1998 йил 13 феврал., Хайитов А. Оиласи бой жамият – фаровон жамият // Савдогар газ. 1999 йил 12 октябр., Вахабов А., Ахмаджонов Ҳ. Хонадон ва давлат молиясининг ўзаро муносабатлари.// Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2003 йил 11-12 сон. – 54-55 бетлар.

¹ Ўлмасов А., Вахабов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик, Т.: “Шарк”, 2006 - 432 бет.

² Пардаев М.Қ., Олтаев Ш., Пардаева О.М., Тагирова Н.Б. Ҳар бир оилада тадбиркорлик – ўзини-ўзи банд қилиш имконияти. Амалий тавсия. Самарқанд, СамИСИ.- 23 бет.

мувофикдир. Аҳолининг иқтисодий фаровонлигини ўлчаш борасида А.Ўлмасов ва А.Вахабовларнинг “ ... жон бошига истеъмол этиладиган товарлар ва хизматларнинг миқдори ва сифати бўлиб, уларнинг бозор қиймати билан ўлчанади”¹ фикрига қўшилаемиз. Аммо мазкур дарсликда ижтимоий фаровонликка таъриф берилмаган ва у умумий фаровонлик таркибига киритилмаган.

Булардан келиб чиқиб, аҳолининг ижтимоий фаровонлигига таъриф беришда, уларнинг тинчлиги ва хотиржамлиги билан бирга бир қанча ижтимоий масалаларни ҳам қамраб олинишини таъкидлаймиз. Буни пировардида, қуйидагича ифодалаш мумкин. **Ижтимоий фаровонлик деганда, аҳолининг ҳаёт кечиришининг нақадар қулайлигини таъминлайдиган, унинг хавфсизлигини, хотиржамлигини, соғлигини, саводхонлиги каби маънавий эҳтиёжларини таъминлаш билан боғлиқ тадбирлар мажмуасининг мавжудлиги тушунилади**².

Мазкур таърифда, бизнинг фикримизча, бозор муносабатларининг мазмуни, мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий-ижтимоий сиёсатнинг негизи қамраб олинган. Шу боис у иқтисодий адабиётларда ҳозиргача мавжуд бўлган таърифларнинг энг такомиллашгани, десак хато бўлмайди.

Юқоридаги таърифлардан оила ҳўжалиги фаровонлиги тушунчасининг ҳам таърифини такомиллаштиришни мақсадга мувофик, деб топдик. **Оилавий фаровонлик деганда, оилаларнинг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар, яъни инсоний эҳтиёжларни қондиришга қаратилган маҳсулотлар, иш ва хизматларнинг миқдори ва сифати ҳамда тегишли шароитлар етарли даражада таъминланиши билан бирга ҳаёт кечиришининг нақадар қулайлигига эришган, унинг хавфсизлигини, хотиржамлигини, соғлигини, саводхонлиги каби маънавий эҳтиёжларини таъминлашга қаратилган тадбирлар мажмуасининг мавжудлиги ҳамда оилалар яшаётган мамлакатда тинчлик ва хотиржамликнинг ҳукм суриши тушунилади**³.

Бундан кўриниб турибдики, оилавий фаровонлик оддий аҳоли фаровонлигига нисбатан кенг маънодаги тушунча экан. У ўз ичига қуйидагиларни олади:

- биринчи галда, оилавий фаровонлик оилаларнинг яшаши учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар билан таъминланган бўлиши лозим;
- ушбу неъматлар инсоний эҳтиёжларни қондиришга қаратилган маҳсулотлар, иш ва хизматларнинг миқдори ва сифати ҳамда тегишли шароитлар етарли даражада таъминланиши билан белгиланади;
- бунда оилалар барқарор ҳаёт кечиришининг нақадар қулайлигига эришган, унинг хавфсизлиги, хотиржамлиги, соғлиги, саводхонлиги каби маънавий эҳтиёжлар билан таъминланган бўлишлигини ҳам тақозо қилади;
- пировардида, оилалар яшаётган мамлакатда тинчлик ва хотиржамликнинг ҳам ҳукм суришини ўз ичига олади.

Кўриниб турибдики, оила фаровонлиги ўз ичига жуда кўп йўналишларни қамраб олади ва мос равишда уни таъминлаш ҳам жуда катта тадбирларни амалга оширишни тақозо қилади.

Хулоса қилиб айтганда оила фаровонлиги қуйидаги йўналишлар билан ўлчанишини инобатга олиш лозим. Биринчидан оила эҳтиёжига етарли даража товар ва

¹ Ўлмасов А., Вахабов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик, Т.: Шарк, 2006 - 432 бет.

² Пардаев М.Қ., Олтаев Ш., Пардаева О.М., Тагирова Н.Б. Ҳар бир оилада тадбиркорлик – ўзини-ўзи банд қилиш имконияти. Амалий тавсия. Самарқанд, СамИСИ.- 24 бет.

³ Ўша жойда.

хизматлар билан таъминланган бўлиши лозим. Иккинчидан, хотиржам яшаши учун тинчлик ва осойишталик тўлиқ таъминланганлигини ҳам талаб қилади. Учинчидан, инсоннинг маънавий ва интеллектуал комолоти учун зарур бўлган таълим тизими ва бошқа интеллектуал салоҳиятни оширадиган омиллар ҳам тўлиқ бўлиши мақсадга мувофиқ. Тўртинчидан, инсонлар келгуси фаровонлиги учун бугун замин яратиши лозимлигидан келиб чиқиб, бугунги истеъмолдан орттириб маълум миқдорда захира қилиб боришлигини ҳам инобатга олиш мақсалга мувофиқдир. Шундагина аҳолининг, одамларнинг фаровонлиги тўлиқ таъминланади.

Оила хўжалиги фаровонлиги тушунчасининг мазмуни мамлакатимизда ва хорижда нашр қилинган иқтисодиётга оид адабиётларда деярли ўрганилмаган. Аммо, ушбу масалани назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ қилиш, бизнинг фикримизча, ўта муҳим аҳамиятга эга. Ушбу муаммонинг муҳимлигидан келиб чиқиб, оила хўжалиги фаровонлигининг ҳам таърифи ишлаб чиқилди. Ушбу тушунчага қуйидагича таъриф берилди. **Оила хўжалиги фаровонлиги деганда, оила аъзоларининг муносиб яшашини таъминлаш учун зарур бўлган моддий ва маънавий неъматлар, хизматлар ва шароитлар билан етарли даражада таъминланиши тушунилади**¹. Оила хўжалиги фаровонлигини оила фаровонлигидан фарқламоқ лозим. Оилалар тадбиркорлик ва бошқа кўшимча даромад олиш билан шуғулланмаслиги мумкин. Аммо оила хўжалиги албатта бирорта хўжалик юритувчи субъект сифатида майдонга чиқади. Ҳозирги пайтда оила фаровонлиги категориянинг мазмунини тўлиқ ифодалаш учун кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бизнинг фикримизча, оила хўжалиги фаровонлигини ифодалаш учун қуйидаги кўрсаткичлар тизимидан фойдаланишни тавсия этмоқдамиз.

1. Ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган маҳсулот ва даромадлар миқдори.
2. Ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган фойда миқдори.
3. Оила хўжалигида харажатларнинг таркибий тузилиши (озик-овқат маҳсулотларининг умумий харажатлардаги улуши).
4. Даромадлар таркибида тадбиркорлик ва мулкни ишлатишдан олинадиган даромадларнинг улуши.
5. Оила хўжалиги маҳсулотининг (иш, хизмат) рақобатбардошлиги.

Бу кўрсаткичлар тизимига ишнинг келгуси бобларида батафсил тўхталамиз. Аммо, шуни таъкидлаш жоизки, оила хўжалиги фаровонлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизимидан уларнинг сони анча кўплиги туфайли, улар ичидан ҳам умумлашган кўрсаткични ажратиб олиш лозимдир. Микро- иқтисодиёт даражада оила хўжалиги фаровонлигини ифодаловчи умумлашган кўрсаткич сифатида **ҳар бир оила аъзосига тўғри келадиган даромадлар миқдоридан** фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Оила фаровон бўлса, аҳоли бахтлилигининг бир йўналишидир.

Мамлакатимизда муҳтарам Юртбошимиз томонидан 2018 йилни “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили” деб номлаб, уни амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисидаги ПФ-5308-сонли Фармони эълон қилинди. Ушбу тадбирлар ҳукуматга аҳолининг ишончини ошириб юборди. Ҳозирги кунда ҳар бир киши ўз фаолиятини йўлга қўйишда қарорларни ҳам эркин қабул қиладиган бўлди. Эркин иш танлаш, тадбиркорлик билан шуғулланиш каби ишлар ҳар бир кишининг ўз ихтиёрида. Шунингдек сахийлик биз учун асл

¹ Пардаев М.Қ., Олтаев Ш., Пардаева О.М., Тагирова Н.Б. Ҳар бир оилада тадбиркорлик – ўзини-ўзи банд қилиш имконияти. Амалий тавсия. Самарқанд, СамИСИ.- 29 бет.

қадрият сифатида ўз моҳиятини йўқотган эмас. Буларни инобатга оладиган бўлсак, бахтлилик даражаси бўйича келгусида ҳам юқори пағоналарга қараб бораверишимиз табиий. Булар албатта ҳар бир оиланинг бахтли яшашлигида ўз ифодасини топади.

Одатда аҳолининг асосий қатлами кичик бизнес субъектлари билан оилавий корхона фаолиятидаги айрим жиҳатлари фаркига унчалик эътибор беришмайди. Булардан бири оилавий корхона иштирокчилари кимлар бўлиши мумкин, деган саволдир.

Оилавий корхона иштирокчилари қонунда назарда тутганидек, оила бошлиғи, унинг хотини (эри), болалари ва набиралари, ота-онаси, меҳнатга қобилиятли ёшга тўлган бошқа қариндошлари (болалари ва набираларининг эрлари (хотинлари) бўлиши мумкин. Булардан ташқари туғишган ҳамда ўғай ака-ука ва опа-сингиллари, уларнинг эрлари (хотинлари) ҳамда болалари ҳам худди шундай мақомга эга бўлади. Ҳозирги шароитда оилага мансуб бўлган тоға ва амаки ҳамда амма ва холалари ҳам оилавий корхона иштирокчилари бўлиши мумкин. Бундан ташқари, иштирокчиларнинг муомала лаёқати қонунга мувофиқ тартибда чекланган бўлмаслиги керак. Таъкидлаш жоизки, қонунда давлат органларининг мансабдор шахслари, шунингдек қонун ҳужжатларида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши тақиқланган бошқа шахслар оилавий корхона иштирокчиси бўлиши мумкин эмас ва мос равишда улар оилавий корхона ҳам очиши чегараланган. Яна бир жиҳат, бир оилавий корхона иштирокчиси бир вақтнинг ўзида бошқа оилавий корхона иштирокчиси бўла олмайди.

Оилавий корхонанинг мол-мулки ҳам бошқа корхоналар сингари шакллантирилади. Аммо айрим фарқлари ҳам мавжуд. Оилавий корхонанинг мол-мулки оилавий корхона иштирокчилари томонидан, бошқа хўжалик юритувчи субъектлар сингари, унинг устав фондида киритиладиган мол-мулкидан иборат бўлади. Иккинчи йўналишда қарз маблағлари ва кредитлар ҳисобига олинган мол-мулк ҳам оилавий корхона мулки ҳисобланади. Учинчи манба оилавий корхоналар томонидан товарларни ишлаб чиқариш ва реализация қилишдан, ишлар бажаришдан, хизматлар кўрсатишдан олинган даромадлар ҳисобига мол-мулк ҳам оилавий корхона мулки ҳисобланади. Оилавий корхона мол-мулки таркибига қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа маблағлар, оилавий корхонани ривожлантиришга йўналтирилган даромадлардан шаклланган мол-мулклар ҳам киради.

Оилавий корхонанинг устав фондининг шаклланиши ҳам ўзига хос хусусиятларга эга. Мазкур корхонанинг устав фонди оиланинг пул маблағлари, қимматли қоғозлар, бошқа мол-мулк, жумладан пул билан баҳоланадиган мулкӣ ҳуқуқлар ёки ўзга шахсга ўтказиладиган бошқа ҳуқуқлар ҳисобидан шакллантирилади. Оилавий тадбиркорликни амалга ошириш унинг шахсий уйида амалга оширилиши мумкин. Аммо унинг яшаб турга уйи (квартираси) оилавий корхонанинг устав фондида киритилиши мумкин эмас. Оилавий корхона иштирокчилари оилавий корхонанинг устав фондида корхона таъсис шартномасида назарда тутилган тартибда ўзлари киритадиган мол-мулкни мустақил равишда белгилаш масаласи ҳам қонун ҳужжатларида эътироф этилган.

Оилавий корхонанинг устав фондининг миқдори ҳам бошқа корхоналардан фарқ қилади. Оилавий корхона устав фондининг миқдори, унинг давлат рўйхатидан ўтказаетган пайтида ҳужжатлар тақдим этиладиган санадаги энг кам иш ҳақининг ўн баравари миқдоридан кам бўлмаслиги керак.

Оилавий корхонанинг бошқа корхоналарга нисбатан анча имтиёзларга эга. Бу ҳақда олдинги мақолаларимизда батафсил тўхталганмиз. Ҳозирги кунда қонун билан

чекланмаган ҳар қандай киши оилавий тадбиркорлик билан шуғулланиши ва оилавий корхона очиши мумкин.

Оилавий тадбиркорлик ва оилавий корхоналар фаолияти билан боғлиқ масалаларни тадқиқ қилиш натижасида бир қанча таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди. Буларнинг айримлари қуйида келтирилган:

1. Мамлакатимизда расман нашр йилинаётган йиллик статистик тўпламларда оилавий тадбиркорлик тўғрисида маълумотларни алоҳида берилиб борилиши лозим. Чунки “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонуни мавжуд. Унинг ижроси соҳалар бўйича қандай бажарилаётганлигига аниқлик киритилиб борилади.

2. Оилавий тадбиркорликни соҳалар ва тармоқлар бўйича ҳам кўрсатиш мақсадга мувофиқ. Бунда аҳолининг қанча қисми, қайси соҳаларда ўзини-ўзи иш билан банд қилиш тамойили асосида фаолият кўрсатаётганлигига ҳам баҳо берилади.

3. Бугунги кунда оилавий тадбиркорлик билан шуғулланиш туризм соҳасида қулай. Улар хусусан, меҳмонхона ва шунга ўхшаш жойлаштириш воситаларини, меҳмон уйлари ташкил қилишда иштирок этишлари мумкин.

4. Оилавий тадбиркорликни аҳолининг шахсий транспортини такси сифатида тегишли рўйхатдан ўтказган ҳолда, рангини ўзгартирмасдан фойдаланишга рухсат бериш ҳам мақсадга мувофиқ. Шу йўл билан ҳам кўпلىб аҳолини иш билан таъминлаш имконияти туғилади.

Агар бизнинг тавсияларимиз амалга оширилса, ўйлаймизки, бир вақтнинг ўзида туризм соҳаси ривожланади, аҳолининг иш билан бандлиги таъминланади, фаровонлигини оширади.

О.М.Пардаева Роль семейного предпринимательства при обеспечении благосостояния населения	O.Pardaeva The role of family entrepreneurship in ensuring the welfare of the population
Аннотация: в статье освещена роль семейного предпринимательства при обеспечении благосостояния населения. Осуществлен теоретический подход к данному вопросу, разработаны определения терминов в сфере семейного благосостояния, освещены некоторые вопросы семейной экономики в стране. Ключевые слова: благосостояние, семейное благосостояние, семейное предпринимательство, уровень жизни населения, социальное благосостояние.	Abstract: the article highlights the role of family entrepreneurship in ensuring the welfare of the population. A theoretical approach to this issue has been implemented, definitions of terms in the field of family well-being have been developed, some issues of the family economy in the country have been covered. Keywords: welfare, family welfare, family entrepreneurship, the standard of living of the population, social welfare.

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ

М.К. Рашидов – НДКИ катта ўқитувчиси

ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРДА БОШҚАРУВ МОДЕЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: мақолада эркин иқтисодий зоналар глобаллашув даврида самарали бошқарув тизимига эга бўлиши муҳим омил эканлиги ёритиб берилган. Шунингдек, мақолада эркин иқтисодий зоналар муваффақияти минтақани самарали бошқараётган маҳаллий ҳукуматлар ишига кўп жиҳатдан боғлиқлиги изоҳланган.

Калит сўзлар: эркин иқтисодий зона, бошқарув модели, маъмурий бошқарув, маҳаллий ҳукумат, маъмурий – буйруқбозлик, эркин иқтисодий зоналар сиёсати.

Эркин иқтисодий зона(ЭИЗ)ларни бошқаришда бутунлай маҳаллий ҳукумат қарамоғида бўлмоқдалар. ЭИЗларни бошқаришда кўпчилик мамлакатларда маҳаллий органлар томонидан махсус маъмурий тузилмалар яратилади. Бошқаришда бошқариш учун тижорат ташкилотлари жалб қилинади. Лекин, маҳаллий ҳукумат органлари томонидан назорат остида иш олиб борилади. Яна бир қатор мамлакатларда бошқарув вазифаси божхона, солиқ ва бошқа органларига юклатилади.

ЭИЗ маъмурияти марказий ҳокимиятнинг махсус зоналар иши бўйича давлат кенгаши концеляриясига бўйсунди. Бу орган ЭИЗнинг аниқ бир маъмурий-хўжалик фаолиятига тўғридан-тўғри аралашшиш ҳукукига эга эмас. Аммо, ЭИЗнинг иқтисодий потенциали ўзига хослиги ва бутун халқ хўжалиги комплексининг ажралмас қисми эканлиги учун маълум бир таъсир қилиш ҳукукига эга ва таъсир қила олади. ЭИЗ маъмурияти билан улар жойлашган минтақа ҳукумати ўртасидаги ўзаро таъсир анча сезиларлидир.

Аммо, айрим мамлакатларда бу вазифаларни бажариш маҳаллий ҳукуматларга бериб қўйилган. Агар Ўзбекистон шу йўл билан борар экан, шу масалада катта тажриба йиққан давлатлардаги ЭИЗларни бошқариш тажрибасини ўрганиш керак. Бу масалада Ўзбекистонга кўп жиҳатдан яқин бўлган Бирлашган Араб Амирлигидаги “Джабел-Али” ЭИЗсининг тажрибаси қўл келади. Бу мамлакатнинг ЭИЗлар муваффақияти минтақани самарали бошқараётган маҳаллий ҳукуматлар ишига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Ташаббус билан иш олиб боровчи маҳаллий ҳукумат давлатнинг макроиқтисодий ва ташқи иқтисодий сиёсатига зид бўлиши шарт эмас. Бундан ташқари, ЭИЗларни минтақа даражасида бошқариш эркин иқтисодий зоналар ўртасида соғлом рақобатни келтириб чиқаради. Бу эса зоналар фаолиятига ижобий таъсир қилмай қўймайди.

ЭИЗ маъмурий иерархияли, маъмурий – буйруқбозлик (тоталитар) бошқариш тизимида эмас, ўз-ўзини ташкил этиш тизимида яхши самара беради. ЭИЗ маъмурий - буйруқбозлик усулдаги бошқариш тизими пойдеворига болта уради, у тоталитар тизимнинг тагига сув қўяди, унинг асосларини бузуб юборади. ЭИЗ ўз ўзини тартибга солиш шароитида яхши самара беради, давлат томонидан тартибга солиш тизимида эса у унчалик яхши ишлай олмайди. Шунинг учун ҳам мамлакатнинг эркин иқтисодий зоналар бошқариш тизими бунини инобатга олиши зарур. Акс ҳолда бу институт самарали ишлай олмайди. Ишлаб чиқарувчи кучлар даражаси минтақалар, тармоқлар ва соҳалар бўйича бир хил бўла олмайди. Шунинг учун ҳам барча корхоналар, маҳаллий ҳокимиятлари, вазирликлар, ва бутун мамлакат учун ҳукм билан бошқарув ва ўз-ўзини бошқаришнинг оптимал нисбати, бошқариш шакли, бошқариш таркиби бир хил бўлиши мумкин эмас. Демакки, юқоридан туриб улар учун ҳеч қандай «оптималлик» шаблони тақлиф қилинмаслиги керак. Фақат бозор муносабатлари бу оптимал нисбатни кўрсатиши мумкин. Бундай оптимал нисбат, шакл, таркибни тўғри танлаб билган корхона, бирлашма, вазирлик самарали фаолият юритиши, рақобат курашида ғалаба қила олиши мумкин.

Эркин иқтисодий зоналарнинг ўзига хослигини ҳисобга олган махсус бошқариш тизимига эга бўлиши керак. У давлат ва маҳаллий ҳукумат органлари билан ўзаро таъсирни ҳамда зонада жойлашган корхоналарнинг бутун мажмуавий хўжалик вазифаларини ҳал қилишни таъминлаши зарур. Ўзбекистонда эркин иқтисодий зоналар сиёсатни олиб бориш учун

Вазирлар Маҳкамасида кичик бир қўмитани ташкил этган мақсадга мувофиқдир, деб ҳисоблаймиз. У қўмита қуйидаги бўлимлардан иборат бўлиши керак:

- ЭИЗлар учун макромухитни, шу жумладан, инвестицион муҳитни такомиллаштириш бўлими;
- ЭИЗлар учун микромуҳитни яратиш бўлими;
- ЭИЗлар тажрибасини ўрганиш ва тарқатиш бўлими;
- ЭИЗларни бошқариш бўлими;
- ЭИЗларга тўсиқ бўлувчи унсурларни аниқлаш бўлими;
- ЭИЗларни молиявий назорат қилиш бўлими.

ЭИЗлар тизими макроиқтисодий даражада самарали тартибга солиниши шарт.

Қўмита анчагина мустақилликка эга бўлиши ва марказий давлат ташкилотлари билан ЭИЗ маъмуриятлари ўртасида ўзига хос орага кирувчи бўлиб чиқиши керак. Бу орган ўз ишини маъмурий чоралар билан олиб бормаслиги ўта муҳимдир. ЭИЗларни давлат томонидан тартибга солишнинг ҳуқуқий асосини ЭИЗ тўғрисидаги қонун ташкил этиши керак.

Қўмитанинг вазифалари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ЭИЗларни яратилиши бўйича чет давлат тажрибасини ўрганиш ва уни Ўзбекистон муҳитига мос қилишни ўрганиб чиқиш,
- Ўзбекистонда ЭИЗларни барпо этиш концепциясини ишлаб чиқиш,
- ЭИЗлар замонавий бизнесда, шу жумладан, кичик инновацион ишбилармонликда қулайлигини ташвиқот қилиш ва унинг жиддийлигини тушунтириш,
- Мамлакатда қулай инвестицион муҳитни шакллантириш борасида иш олиб бориш,
- ЭИЗлар учун кадрлар тайёрлаш, шу билан етакчи хорижий мутахассисларни жалб этиш, бу борада вилоятларда интенсив иш олиб бориш,
- Жамиятда ва иқтисодиётда ЭИЗларга тўсиқ бўлувчи унсурларни аниқлаш, ЭИЗлар фаолиятига қаршилик қилаётган давлат ва нодавлат унсурларини реформация қилиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш устида доимий равишда иш олиб боргани мақсадга мувофиқдир.

Минтақаларда эркин иқтисодий зоналар сиёсатни ҳаётга татбиқ этиш учун вилоятлар ҳукуматида махсус бошқарув бўғини бўлиши мақсадга мувофиқ. Зоналарнинг ўзидаги маъмурий тузилма ҳам ташкилий жиҳатдан хилма-хиллиги билан ажралиб туриши керак. Бош тамойил – инвесторлар учун ташкилий масалаларни тез ва арзон ҳал қилишнинг қулай қуроли бўлиб хизмат қилишдир. Марказий ҳукуматнинг ЭИЗларни ривожлантириш дастурини амалга оширишда, хорижий инвесторлар учун кафолат механизмини яратишда, ЭИЗнинг молия-кредит, божхона-валюта тизимларини яратишда давлат миқёсидаги стратегияси ва тактикаси бўлиши керак. Эркин иқтисодий зоналар сиёсатини олиб боришда нафақат марказий, балки маҳаллий ҳокимият манфаатдорлигини ҳисобга олиш зарур. Акс ҳолда ЭИЗ яратиш амалиётига қарши жуда кучли тўсиқ пайдо бўлади. Умуман олганда, ЭИЗлар яратиш маҳаллий ҳокимиятлар манфаатига зид эмас, аксинча ЭИЗ маҳаллий ҳокимиятлар учун жуда жозибалидир, чунки у катта имкониятларни очиб беради.

Биринчидан, мамлакат ичидаги, минтақалардаги иқтисодий муаммоларни ҳал қилишнинг моделини синовдан ўтказиши мумкин. Зонада илғор хорижий тажрибани ўзлаштириш ва тарқатишнинг, хўжалик юритишнинг янги шакллари синашнинг ўзига хос маркази бўлиб хизмат қилиши мумкин. Кичик бир майдон билан чегараланганлиги туфайли бозор механизмларини ишлатишни салбий оқибатларини зонани ўзида бартараф этиш нисбатан осон.

Иккинчидан, мамлакат ва минтақа иқтисодиётига хорижий инвестициялар оқимининг ўсиб кетиш имконияти ошади.

Учинчидан, зоналар учун янги техника, илғор технология, “ноу-хау” лар олишга имкон туғилади, улар эса Ўзбекистон иқтисодиётини технологик жиҳатдан орқада қолишини қисқа муддатда бартараф қилишга имкон беради.

Тўртинчидан, зоналар янги турдаги саноат ишлаб чиқаришни ташкил этиш, экспорт потенциалини ўстириш, тайёр маҳсулот ҳажмини ошириш ва валюта тушумини кўпайтириш имконини беради.

Бешинчидан, зоналардаги экспорт-импорт алоқалари республика бўйича ўртача кўрсаткичлардан тезроқ ривожланади. Бу эса мамлакат иқтисодиётини замонавий халқаро алоқалар доирасига фаол тортилишга, халқаро меҳнат тақсимотида яхшироқ қўшилиб кетишга имкон беради.

Олтинчидан, зоналар доирасида илмий кашфиёт, янгиликларни тезроқ жорий этишнинг технологик марказларини яратишга имкон беради.

Бундан ташқари, аҳоли ва ишлаб чиқариш омиллари оқимини тезлаштиради, халқаро ҳуқуқ нормалари, бизнес одатлари, ахлоқи, техник стандартлари тезроқ ўзлаштирилади ва ҳоказолар киради.

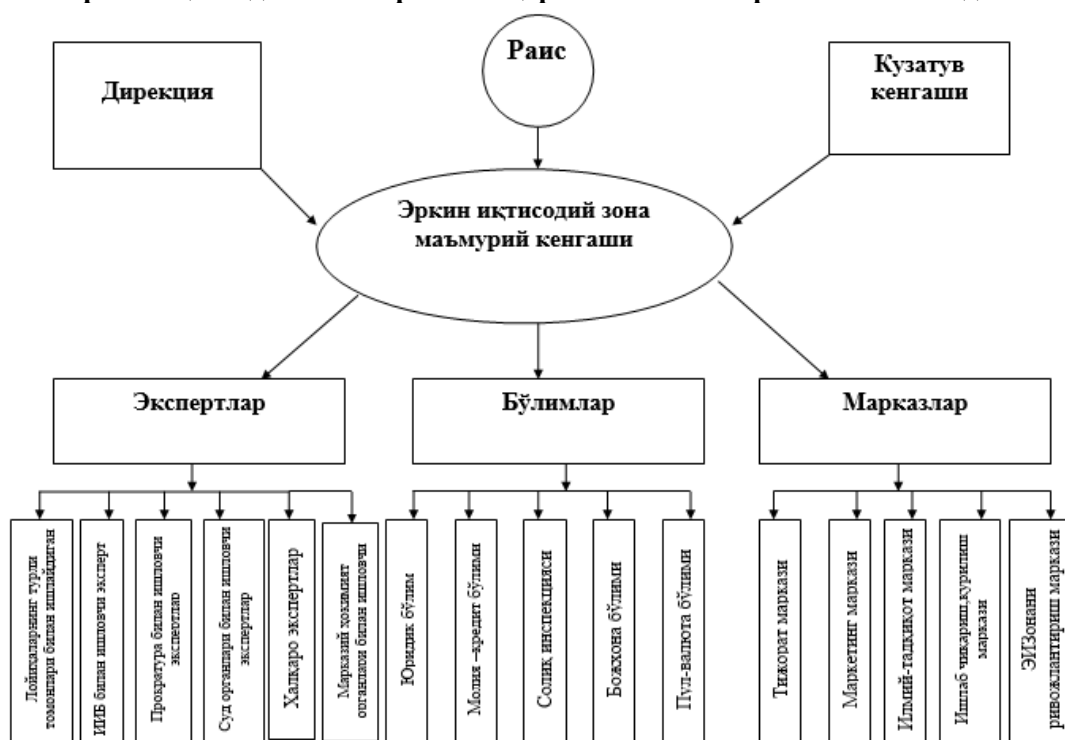
Жаҳон тажрибасига таяниб, шуни айтиш мумкинки, ЭИЗни бошқариш органлари қуйидаги масалаларда зона иқтисодиётини тартибга солиш ҳуқуқига эга бўлишлари мақсадга мувофиқдир:

- зонада ишлаб чиқариладиган ва сотиладиган товарларни антимонопол тартибга солиш тизимини шакллантириш;
- коммунал, маиший, ижтимоий транспорт хизматларига, маориф ва солиқни сақлашнинг пулли хизматларида баҳо белгилашни тартиблашда;
- қурилаётган (реконструкция қилинаётган) корхоналарга лицензия, патент бериш;
- корхоналарни ёпиш (рухсат олмаган, тақиқланган маҳсулот ишлаб чиқарган, белгиланган тартибни бузган.);
- зона иқтисодий сиёсатини шакллантириши лозим.

Давлат билан эркин иқтисодий зона ташкил этилган минтақа маҳаллий ҳокимиятлари ўртасида бошқариш функциялари қуйидаги тарзда бўлиш мақсадга мувофиқдир:

- давлат умумий тамойиллар ва зонани таъсис этиш шартларини белгилайди (ташкил этиш ва ликвидация қилиш қоидалари, солиқ солиш, валюта тартиби, ўзаро ҳисоб - китоб тартиби, божхона чегаралари). Бўлиши мумкин бўлган негатив оқибатларни бартараф қилишнинг иқтисодий механизминини яратади, табақалашган солиқ, божхона, кредит, валюта сиёсатлари, хорижий инвесторларни жалб қилишга таъсир этиш механизминини ишлаб чиқади;
- зона маъмурияти эса ўз бўйнига тижорат таваккалини, иқтисодий мажбуриятларни олади, у ёки бу корхонани яратишни мақсадлилигини аниқлайди, майдоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги “нозик жойларини” бартараф этади.
- эркин иқтисодий зона фаолиятини бошқариш ва тартибга солиш махсус давлат органи томонидан амалга оширилади. Бу орган саноат ва савдо вазирлиги (Жануби Корея) бўлиши ёки махсус, эркин иқтисодий зоналарни бошқариш комитети (Хитойнинг Гуандун провинциясидаги каби) бўлиши мумкин. Ўзбекистонда юқорида таъкидланганидек, махсус эркин иқтисодий зоналар бошқарув органини тузиш мақсадга мувофиқдир. У тўғридан-тўғри президент аппаратида бўйсунган қўмита шаклида бўлиши керак.

Эркин иқтисодий зоналарни бошқаришнинг таклиф этилаётган модели¹

¹Чизма: муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Эркин иқтисодий зоналарни бошқариш органлари на маҳаллий, ва марказий органлар таъйиқига қолиб кетмаслик чораларини кўриши зарур. Акс ҳолда, бу органлар ўз манфаатлари йўлида ЭИЗда мавжуд бўлган эркинликдан фойдаланишлари мумкин. Бу эса бир томондан, ЭИЗ маъмурияти ва маҳаллий ҳокимият ўртасида, иккинчи томондан ЭИЗ маъмурияти ва марказий ҳокимият органлари ўртасида низоларни келтириб чиқариши мумкин. Бунинг учун:

- ЭИЗ бошлиғига юқори ваколатлар бериш керак;
- ЭИЗ маъмуриятини давлат аппаратининг бошқариш иерархиясининг оралиқ бўғинларига бўйсунмаслик чораларини қилиш даркор;
- мамлакатдаги ЭИЗлар манфаатини ҳимоя қила оладиган қўмита; махсус ҳуқуқларга эга бўлган марказий орган бўлиши зарур;
- Ҳозирги Ўзбекистон шароитида ЭИЗ раҳбарини президент томонидан тайинлагани мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, ЭИЗлар яратиш борасида республикаимизда таклифлар анчагина, аммо, ЭИЗлар яратиш борасида бу санаб ўтилган таклифлар жой, соҳа ва тармоқ танлашда пухта ўйланилмаган, деб ҳисоблаймиз. Кўпгина мамлакатлар (шу жумладан, Хитой ҳам) эркин иқтисодий зоналарнинг оддий шаклларида комплекс турига қараб ривожлантириб борган. Бу ишни Ўзбекистонда ҳам содда шаклдаги зоналардан бошлаш керак, деган хулосага олиб келади. Кейин эса амалиётнинг ўзи йўл кўрсатиб беради. Концепциялар ва таклифларни кўпайтиришдан унчалик наф йўқ. Масалан, 1991-1998 йиллар давомида Россиянинг “Калининград” ЭИЗни ривожлантириш бўйича 30-40 концепция таклиф қилинган, аммо натижа эса айтарли даражада эмас[3]. Ўзбекистонда ЭИЗларни модул типи шаклида ташкил этиш мақсадга мувофиқдир, яъни яхши жиҳозланган ядрони яратиш, сўнгра шу ядро атрофида ўзлаштиришни олиб бориш керак. ЭИЗни аниқ бир ишдан, кичик бир фаолиятдан бошлаб, нуфузли, жаҳон бозорида ўз ўрнига эга ҳамкорлар билан ишлаш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ҳамроев Ҳ.Р. Эркин иқтисодий зоналар. Монография.- Тошкент: “Фан”- 2008 йил.
2. Рашидов М.К. Эркин иқтисодий зоналарнинг таснифланиш назарияси “Сервис” илмий – амалий журнал // -Самарқанд, 2017. № 4. – Б.13 – 19.
3. Ивченко В.В., Самойлова Л. Свободные экономические зоны в зарубежных странах и России. Учебное пособие. Калининград: Янтарный сказ. 1999. – С. 167.

М.К.Рашидов	M.Rashidov
Совершенствование модели управления свободных экономических зон	Perfection of the model of free economic zones management
Аннотация: в статье утверждается, что свободные экономические зоны имеют эффективную систему управления в условиях глобализации. В статье также отмечается, что успех свободных экономических зон во многом зависит от работы местных органов власти, которые эффективно управляют регионом. Ключевые слова: свободная экономическая зона, модель управления, административное управление, местное самоуправление, административно-командное управление, политика свободных экономических зон.	Abstract: the article states that free economic zones have an effective management system during globalization. The article also notes that the success of free economic zones has been largely dependent on the work of local governments that effectively govern the region. Keywords: free economic zone, management model, administrative management, local government, administrative - command, free economic zones policy.

О.М.Пардаев – СамИСи декани, и.ф.д., доцент,
М.О.Мамаюнусова – СамИСи магистранти

МЕНЕЖМЕНТНИНГ МАМЛАКАТИМИЗДА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ХАЛҚАРО МИҚЁСДА ТАН ОЛИНГАН ТАРАҚҚИЁТ ВА ЮКСАЛИШ ЙЎЛИ

Аннотация: мақолада менежментнинг мамлакатимизда ўзига хос хусусиятлари ва халқаро миқёсда тан олинган тараққиёт ва юксалиш йўли кўрсатиб берилган. Унда миллати, йили ва динидан қатъий назар, давлатимизда яшовчи барча кишилар учун муносиб ҳаёт шароитини яратиш, ҳар бир инсон учун ижтимоий қафолатланган турмуш даражасини ва эркинлигини таъминлаш, халқимизнинг кадриятлари ва менталитетига, миллий давлатчилик анъаналарига таяниш, дунё тажрибасининг илғор ютуқларига асосланиш, умуминсоний кадриятлар устуворлигини таъминлаш масалалари қараб чиқилган.

Калит сўзлар: ибтидоий одамлар, папирус ёзувлари, тоштахта ёзувлари, боскич, инқилоб, давр, аср, капитализм, концепция, кибернетика, мумтоз, Америка модели, Япония модели, Ўзбек модели.

Кишилиқ жамияти ҳаётининг ўзгаришида муҳим аҳамиятга эга бўлган ва муҳим роль ўйнаб келган механизмлардан бири менежмент (бошқарув) бўлиб ҳисобланади. Агар менежментнинг тарихига назар соладиган бўлсак, ўтган даврни дунё менежмент тадқиқотчилари бир қанча гуруҳларга бўлинади. Биринчи гуруҳи намоёндалари ўтган вақтни 5 даврга бўлади. Иккинчи гуруҳдагилар эса, 5 та боскичга, учинчи гуруҳ олимлар 6 та бошқарув революциясига (инқилоб) ажратишадилар.

Масалага фақат бошқарувнинг ташкил бўлиш йўллари, унинг назарияси ва амалиётини ривожлантириш боскичлари нуқтаи назаридан мазкур масалага ўзгача ёндашадилар. Ушбу муаммо билан шуғулланувчи кўплаб тадқиқотчилар бу эволюцион жараёнда бир неча муҳим тарихий даврларни ўз ичига олишини қайд этганлар.

Биринчи – қадимий ёки тарихий давр. Бу давр эраимиздан олдинги 9-7 минг йилликлардан бошланиб, тахминан, эраимизнинг XVIII асрининг то иккинчи ярмигача давом этди.

Иккинчи – индустриалашган давр. Бу саноатлашган капитализм даврига (1776-1890 йй.) тўғри келади.

Учинчи – тизимлашган давр. Бошқарувнинг ривожланишидаги бу даврни менежмент тадқиқотчилари тизимлашган даври деб аташади (1856-1990 йй.).

Тўртинчи – замонавий бошқарув даври. Менежмент ривожланишининг замонавий даври XIX асрнинг охири XX асрнинг бошланишигача бўлган даврни қамраб олади.

Бошқарув фанининг илмий асоси эволюция йўли билан ташкил бўлди. Бу тарихий йўлда менежментни ривожлантиришнинг бир-биридан фарқланувчи турли мактаблар вужудга келди. Булар XX асрнинг биринчи ярмидан бошлаб ривожланди ва бу қуйидаги хронологияни ўз ичига олади. Бунда бошқарув усуллари такомиллашиб борган. Бу мактабларнинг йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- илмий бошқарув мактаби (1885-1920 йй.);
- бошқарувнинг мумтоз ёки маъмурий мактаби (1920-1950 йй.);
- инсоний муносабатлар мактаби (1930-1950 йй.);
- миқдорий усуллар мактаби (1950 йиллардан).

Ҳозирги даврда ҳам менежментнинг бошқарув моделларини кўриб чиқишда асосан Америка ва Япония моделларига эътибор беришади. Менежментда энг кўп тан олинган бу икки моделнинг тавсифи адабиётларимизда ёритилган¹.

¹ Пардаев О.М. Менежмент. Ўқув қўлланма. – Т.: “Иқтисодийёт олами”, 2018. – 256 б.

Мамлакатимиз мустақилликни қўлга киритгач ўзининг мустақил тараққиёт йўлини танлаб олди. Бу бешта тамойилни ўз ичига олган тараққиётнинг “Ўзбек модели” эди. Ушбу тамойилнинг асосий мақсад ва вазифалари бевосита аҳолининг яшаш даражаси ва сифатини оширишга қаратилган бўлиб, ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: бозор муносабатларига асосланган эркин демократик жамият барпо этиш; иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий ва бошқа соҳаларда туб ўзгаришлар ва ислохотларни амалга ошириш; халқнинг турмуш фаровонлигини ошириш, яшаш сифатини кўтариш, комил инсонни шакллантириш эди.

Ушбу вазифалар “Ўзбек модели”нинг асосий тамойилларида ҳам ўз аксини топган эди. Булар иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги, унинг мафкурадан ҳоли бўлиши, давлатнинг бош ислохотчилиги, давлат иқтисодий ўзгаришларнинг ташаббускори ва бош ислохотчиси; қонун устуворлиги, суд-ҳуқуқ тизимини ривожлантириш билан боғлиқ ислохотлар; кучли ижтимоий сиёсат; бозор иқтисодиётига ўтишнинг босқичма-босқич ривожланиш тамойили.

Энди ҳар бир йўналишга қараб чиқадиган бўлсак, **иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги**, унинг мафкурадан ҳоли бўлиши; мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш; баҳони босқичма-босқич эркинлаштириш; бозор инфратузилмасини шакллантириш; сиёсий ва мафкуравий қарашларидан қатъий назар, бошқа давлатлар билан манфаатли иқтисодий муносабатларни ўрнатиш; аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш масалаларидир.

Навбатдаги тамойил, **давлатнинг бош ислохотчилиги давлат иқтисодий ўзгаришларининг ташаббускори эканлигидир**. Бунда давлат бош ислохотчилик ролини бажаришида; ижтимоий соҳага алоҳида эътибор қаратилишида; иқтисодиётнинг ҳуқуқий асосини таъминлашда; иқтисодиётни эркинлаштиришни таъминлашда; ишбилармонлик, тадбиркорлик ва рақобат муҳитини яратишда ва уларни қўллаб-қувватлашда; ижтимоий сиёсат орқали ижтимоий муаммоларни бартараф қилишда намоён бўлади.

Тараққиётнинг навбатдаги тамойили **қонун устуворлигини таъминлаш, суд-ҳуқуқ тизимини ривожлантириш** билан боғлиқ ислохотлардир. Бу ўз ичига қонун устуворлиги таъминлашни; қонун олдида ҳамманинг тенглигини таъминлашни; юридик ва жисмоний шахслар ўз иш фаолиятини қонун асосида бажарилишини таъминлашни; давлат ҳокимиятининг конституциявий бўлиниш тамойили таъминлаш масалаларини қамраб олади.

Яна бир ўзимизга хос тамойил, **кучли ижтимоий сиёсатдан** иборатдир. Мазкур тамойил ҳам ўз ичига аҳолини иш билан таъминланишини; даромад сиёсатини юритишни; пул даромадини кўпайтиришни; ижтимоий таъминот, ижтимоий кафолат, ижтимоий адолатни таъминлашни; аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш тамойилларини; халқнинг моддий турмуш шароитини яхшилашни; ҳар кимнинг меҳнат қилиши учун кенг имконият яратиш, қобилятига яраша иш билан таъминлаш масалаларини қамраб олади.

Ўзимизга хос бўлган яна бир тамойил, **бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишдан** иборатдир. Бу ҳам ўз ичига қуйидаги йўналишларни қамраб олади: ислохотларни босқичма-босқич, тадрижий йўл билан амалга ошириш; маъмурий буйруқбозлик тизимига барҳам бериб, аста-секинлик билан бошқарувнинг демократик эркин иқтисодий бошқарувига ўтиш; янги уй қурмай туриб эскини бузманг тамойилига асосланиш; кишилар тафаккури, онгини босқичма-босқич такомиллаштириш; одамларнинг қашшоқланишига йўл қўймаслик кабилардир.

Тараққиётнинг ушбу тамойили билан 25 йил давомида ривожланиб келдик. Энди иқтисодий имкониятларимиз ошиб, ижтимоий барқарорлик таъминланди ва мамлакатни комплекс ривожлантириш имконияти пайдо бўлди. Бу эса, мамлакатни ривожлантиришнинг янги босқичига ўтиши учун замин бўлди. Буларни инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан 2017-2022 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишини ўз ичига олган Ҳаракатлар стратегияси қабул қилинди. Бунда давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилиш, давлат хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Ушбу бошқарув тизими 2017-2021 йилларда ҳаракатлар стратегияси деб номланган ва мамлакатни ривожлантиришнинг қуйидаги 5 та устувор йўналишини ўз ичига олади:

1. Давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш.
2. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш.
3. Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш.
4. Ижтимоий соҳани ривожлантириш.
5. Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юргизиш.

Кўриниб турибдики, ушбу бешта йўналиш олдинги бешта тамойилнинг мантиқий давомидир. Ушбу бешта йўналишни ўз ичига олган Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясининг расмий рамзи қуйида келтирилган.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясининг расмий рамзи

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан ишлаб чиқилган 2017-2022 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишларида жамиятимизни ривожлантиришнинг ҳамма жабҳаси қамраб олинган.

Ҳаракатлар стратегияси белгилаб берган устувор вазифалар инсон ҳуқуқи ва мафаатларини таъминлаш, фаровон ҳаёт кечиришлари учун муносиб шароитлар яратиб беришга қаратилган бўлиб, уларнинг изчил ижроси ҳаммамизнинг олдимизга қўйилган улуғ мақсад, порлоқ келажак сари янада яқинлаштиради.

Мазкур масалани тадқиқ қилиб, бир қанча хулосаларга келинди. Ўзбекистон иқтисодиётини Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислон Каримов асослаб берган тамойиллар асосида бозор муносабатларига ўтказиш, бозор механизмларини

шакллантириш дастури кўплаб мамлакатларда “Ўзбек модели” деб эътироф этилди. Ушбу модель жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозига дош бериб, мамлакатимизни барқарор ривожланиши учун мустаҳкам пойдевор яратди.

О.М.Пардаев, М.Мамаюнусова Особенности менеджмента в стране и всемирно признанный путь его развития Аннотация: в статье рассмотрены особенности менеджмента в стране и всемирно признанный путь его развития. В ней также рассмотрены вопросы создания соответствующих условий для населения, независимо от национальности, языка, вероисповедания, обеспечения социально гарантированного уровня жизни и свободы, основываясь на ценности, менталитет, традиции национальной государственности нашего народа, передовой мировой опыт, обеспечения приоритета общечеловеческих ценностей. Ключевые слова: первобытный человек, письмо на папирусе, наскальные надписи, этап, революция, период, век, капитализм, концепция, кибернетика, классика, американская модель, японская модель, узбекская модель.	O.Pardaev, M.Mamayunusova Features of management in the country and the world recognized path of its development Abstract: the article discusses the features of management in the country and the internationally recognized path of its development. It also addresses the creation of appropriate conditions for the population, regardless of nationality, language, religion, ensuring a socially guaranteed standard of living and freedom, based on the values, mentality, traditions of the national statehood of our people, advanced international experience, ensuring the priority of universal human values. Keywords: primitive man, a letter on papyrus, rock inscriptions, stage, revolution, period, century, capitalism, concept, cybernetics, classics, American model, Japanese model, Uzbek model.
--	---

МОЛИЯ ВА БАНК ХИЗМАТЛАРИ

D.M.Malikova – assistant, SamIES,
A.M.Karimova – assistant, SamIES,
A.A.Karshiev – master, BFA

EXPANSION OF THE SPECTRUM OF PROVIDED SERVICES OF COMMERCIAL BANKS

Abstract: in this article are considered deposit operations of commercial banks, types of deposits, the essence and role of impersonal metal accounts, and the importance of introducing a new type of banking services in our country.

Keywords: deposit operations, time deposits, savings deposits, certificates of deposit, savings certificates, gold bullion, impersonal metal accounts.

In accordance with the priority directions of development and liberalization of the economy defined by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the Strategy for Further Development of the Republic of Uzbekistan" on February 7, 2017, (registration number DP-4947) provides for deepening the reform and ensuring the stability of the banking system, the level of capitalization and deposit base banks, strengthening their financial stability and reliability, further expansion of lending to prospective investment projects, as well as sub small business and private enterprise.

Currently, to the transactions of commercial banks with precious metals are given very little importance, which in turn hinders the expansion of the deposit base of banks, and also leads to a lack of revenue from the non-use of this financial instrument. In this regard, the issues of introducing new and improving existing banking products and services, is an urgent topic.

Deposit operations are operations of banks to attract funds from legal entities and individuals into demand deposits or into deposits for a certain period.

The subjects of deposit operations are enterprises of all organizational and legal forms and individuals.

The objects of deposit operations are deposits, i.e. the amount of money that the subjects of deposit operations pay in to bank accounts.

The implementation of deposit operations requires the development by each credit institution of its own deposit policy, which should be as a set of activities of a commercial bank aimed at determining the forms, tasks, content of banking activities for the formation of banking resources, their planning and regulation.

The ultimate goal of developing and implementing an effective deposit policy of any commercial bank is to increase the volume of the resource base while minimizing the bank's expenses and maintaining the required level of liquidity with an allowance for all types of risks.

Deposits are the main type of resources attracted by commercial banks. Indeed, deposits disclose the content of the activities of a commercial bank as an intermediary in acquiring resources in the free market of credit resources.

In accordance with the Law of the Republic of Uzbekistan on April 25, 1996 "On banks and banking activities", the deposit is the amount of money transferred on the terms of its full refund with interest or premiums or without such at the first demand, or within the time agreed upon by the person, making the payment, and the person receiving the payment, or between their legal representatives.

Based on the category of depositors, deposits are distinguished:

- deposits of legal entities (enterprises, organizations, other banks);

- deposits of individuals.

In accordance with the Instruction "On the procedure for the implementation of deposit operations in the banks of the Republic of Uzbekistan" (registered by the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on August 26, 2015, registration No. 2711), deposits are divided into the following types:

- demand deposits;
- savings deposits;
- time deposits;
- savings certificates.

One way to increase the volume of attracted resources is the variety of deposits for different segments of the population, depending on the social level, as well as the amount and term of deposit.

Increasing competition in the banking environment forces credit institutions to resort to the struggle for the depositor and to methods such as providing a full range of services related to servicing the estimate of a particular client.

On the basis of the Regulation "On the procedure for issuance and circulation of deposit (savings) certificates of banks" (registered by the Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan on September 24, 2008, registration No. 1859), certificates are issued in circulation in two forms:

- a) "deposit certificates" - for legal entities;
- b) "savings certificates" - for individuals.

Certificates are issued for a period of 6 months to 3 years.

Deposits are the source of the formation of the loan capital of the bank, which is used to issue loans, make investments, etc. These banking operations bring the bank revenue. Therefore, the bank pays the citizen his deposit. The interest on deposits to a citizen is a payment for the invested money.

In foreign practice, the part uses impersonal (anonymous) metal accounts opened by the bank to account for precious metals. For example, impersonal metal accounts are widely used in the US, in the EU, in the Russian Federation, and also in Kazakhstan since 2017, etc. Their profitability depends on the dynamics of prices for the metal in which the account is opened. You can open accounts in four types of metals: gold, silver, platinum and palladium. Usually opening an account and maintaining it for free. But when closing accounts, customers incur small expenses, as they receive the amount set by the bank based on the purchase price of a particular metal. The spread between the purchase price and the sale price for each bank is, as a rule, several percent. In this spread, in fact, the bank profits from the opening and maintenance of metal accounts.

The key advantage of impersonal metal accounts is that they allow the investor to avoid the risks and costs associated with the transportation and storage of bullions of precious metals. Since banks do not buy gold, they do not bear the costs associated with the purchase and storage of precious metal, which makes this tool cheaper.

However, it should be noted that the main problem preventing the introduction of a new banking product is the lack of a regulatory framework.

At present, the project of law of the Republic of Uzbekistan "On precious metals and precious stones" is being considered in our country, aimed in particular at creating conditions for the use of precious metals and precious stones as investments and a financial instrument of savings. The project "On precious metals and precious stones" proposes to allow savings to be stored in precious metals not only to legal entities, but also to individuals, including non-residents.

Today, gold is one of the most popular instruments for investment, where investors share for 30-40% of the total volume of gold purchases. However, strategically, the price and investment changes in the gold market are quite diverse, and the overall mood of investors in

the financial markets has a very strong impact on the price dynamics. With worsening economic expectations, investors, hedging the risks, increase investments in gold, while at times of stability demand for jewelry increases. In addition, the central banks of the countries actively participate in the market in order to diversify the state gold and foreign exchange reserves. Thus, the gold and currency reserves of the Republic of Uzbekistan, as on August 1, 2018, amounted to 27.4 billion US dollars, 50.4% of which is monetary gold.

Let's consider the advantages of investing money in gold bullions:

- gold is always, in all countries is a value. It does not become cheaper, and in periods of crises, on the contrary, it rises in price;
- gold is valued all over the world, because this is a rare metal. Its reserves in the world are not very large.

The combination of these properties allowed gold to become a material that is so highly valued around the world. Gold will never depreciate, and this fact should be decisive for making a decision about investing in gold bullions.

The bullion of bank gold can become not only an advantageous option for investment. The advantage of investing in this precious metal before investing in securities - you get rid of the need to monitor stock quotes every day on the stock exchange. But this is the case if you invest seriously and for a long time.

Advantage over deposits - investing money in gold bullion will allow you to keep the accumulation from inflation and financial crises, and get income. But you need to keep in mind that buying a gold bullion will not give you a quick income. The price of gold is constantly fluctuating, but not so much, as, for example, the exchange rates or the value of securities.

In accordance with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On additional measures to improve the accessibility of banking services" dated March 23, 2018 for No. DP-3620, commercial banks are recommended to study the best international experience of banking and introduce new types of banking services and products. In this regard, the introduction of banking services as an investment in gold will reduce the need of the population in cash currency and create additional opportunities for attracting free funds of the population. The opening of impersonal metal accounts is possible in two ways: by depositing money and by placing a certain bullion. But the most optimal option for the initial stage of introducing a new banking service is the launch of the program for opening impersonal metal accounts by depositing money. That is, it will be necessary to limit the ability to withdraw gold from the bank itself, but only to ensure its purchase and sale and storage on deposit. This practice shows the popularity of gold as an analogue of the savings deposit, not only in the world, but also in the CIS countries. The attractiveness of this banking service is the lack of payment for VAT, storage costs, collection of metal and its expertise. Taking into account the fact that Uzbekistan is among the first ten states-producers of this precious metal, it seems expedient to give such an opportunity to our citizens.

In conclusion, it can be said that the creation of a new commodity market, stimulating the development of the financial market and corresponding production capacities, will help expand the opportunities of the stock market as an alternative source of attracting capital and placing free resources of enterprises, financial institutions and the population.

LIST OF USED LITERATURE:

1. The Law of the Republic of Uzbekistan "On Banks and Banking Activities" on April 25, 1996, registration No. 216-I.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Additional Measures to Improve the Accessibility of Banking Services" on March 23, 2018, registration No. DP-3620.
3. Sh.Z.Abdullaeva. Banking. Textbook. Tashkent: "Economics and Finance", 2017. - 732 p.

4. O.I.Lavrushin. Money, credit, banks. Textbook - Moscow: KNORUS, 2010. – 320 p.

Internet-sites

- www.lex.uz
- www.regulation.gov.uz
- www.cbu.uz

Д.М.Маликова, А.М.Каримова, А.А.Каршиев Тижорат банкларининг кўрсатадиган хизматлари кўламини кенгайтириш Аннотация: мазкур мақолада тижорат банкларининг депозит операциялари, депозит турлари, номи кўрсатилмаган металл ҳисобварақлари, шунингдек мамлакатимизда янги банк хизмат турининг жорий этилишининг аҳамияти кўриб чиқилган. Калит сўзлар: депозит операциялар, муддатли депозитлар, жамғарма депозитлар, жамғарма сертификатлар, депозит сертификатлар, олтин кўйилмалар, номи кўрсатилмаган металл ҳисобварақлар.	Д.М.Маликова, А.М.Каримова, А.А.Каршиев Расширение спектра оказываемых услуг коммерческими банками Аннотация: в данной статье рассматриваются депозитные операции коммерческих банков, виды депозитов, сущность и роль обезличенных металлических счетов, а также значимость внедрения нового вида банковской услуги в нашей стране. Ключевые слова: депозитные операции, срочные депозиты, сберегательные депозиты, депозитные и сберегательные сертификаты, золотые слитки, обезличенные металлические счета.
---	---

Х.С. Мухитдинов – ТАТУ Қарши филиали кафедраси мудири, и.ф.д.,

Ш.Х. Рустамов – ТАТУ Қарши филиали ассистенти

ИНВЕСТИЦИЯЛАШ ЖАРАЁНЛАРИНИ БОШҚАРИШНИНГ МАТЕМАТИК МОДЕЛЛАРИ ВА АВТОМАТЛАШТИРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙУЛЛАРИ

Аннотация: мақолада инвестициялаш жараёнларини бошқаришда математик моделлаштириш ва ахборот коммуникацион технологияларидан фойдаланиш масалалари ёритилган. Инвестициялаш жараёнларини бошқаришни автоматлаштиришни такомиллаштириш мақсадида маълумотлар базасини яратиш ва амалиётга жорий қилиш борасидаги муаммолар ўрганилган. Калит сўзлар: инвестиция, ахборот коммуникацион технология, хорижий инвестор, илғор технология, иммитация, маълумотлар базаси, интеллектуал, комбинация, концепция, сегмент, электрон ҳукумат, веб портал, илмий тадқиқот, ишланмалар, автоматлаштирилган ахборот база.

Миллий иқтисодиётда инвестицион сиёсат ва уни самарали бошқариш мамлакат иқтисодиёти ривожланишининг муҳим асосларидан бири ҳисобланади. У такрор ишлаб чиқариш, фан-техника тараққиётининг ўсиш суръатлари ва кўламига фаол таъсир кўрсатади, аҳоли салмоқли қисмининг бандлигини таъминлашга шароит яратади. Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, мамлакатдаги ишлаб чиқариш кучларининг оқилона жойлаштирилиши ва ривожланиши кўп ҳолларда инвестицион сиёсатни самарали амалга ошириш даражасига боғлиқ бўлади.

Ривожланган мамлакатлар амалиётини таҳлил қилиш натижасида маълум бўладики, иқтисодиётга янги замонавий технологияларга асосланган, инновацион инвестицияларни жалб қилмай туриб, иқтисодиётни етарлича ривожлантириб бўлмайди. Ана шуни эътиборга олиб, ҳукуматимиз мамлакатда инвестиция муҳитини янгилаш, илғор тажриба ва замонавий технологияларни сотиб олиш, иқтисодий ўсишнинг янги манбаларини қидириш вазифасини қўяди.

Ушбу чора-тадбирлар оқилона макроиқтисодий ва молиявий сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун математик моделлаштириш орқали ахборот-

коммуникация тизимларидан унумли фойдаланиш ва зарур шарт-шароитларни вужудга келтиришни талаб қилади.

Бу ўринда Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислохотлар концепцияси давлат бошқарув тизимини тубдан ислох қилиш, «Электрон ҳукумат» ва давлат хизматлари кўрсатиш тизимини ривожлантириш, иқтисодиётга маъмурий таъсирни қисқартириш ҳамда бошқарувнинг ахборот-коммуникациялаштирилган механизмларини кенгайтириш, соғлом рақобат муҳити ва қулай инвестиция иқлиминини яратиш бўйича аниқ чора-тадбирларни белгилаб берди.

Хуш ушбу такомиллаштириш тадбирлари қайси йўналишлар бўйича амалга оширилиши мақсадга мувофиқ?

Бунинг учун, энг аввало замонавий технологияларни жорий этиш, ташқи иқтисодий алоқаларни кенгайтириш, тадбиркорликни ривожлантириш, бошқарувнинг ахборот-коммуникациялаштирилган механизмларини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бу ўринда Ўзбекистоннинг муносиб ўрин эгаллашига қаратилган ташқи иқтисодий алоқаларни кенгайтириш, экспортга мўлжалланган маҳсулот ва материаллар ишлаб чиқариш учун замонавий технологияларни жорий этиш, тадбиркорликни ривожлантириш ҳамда хорижий инвесторлар учун инвестициявий жозибадорликни ошириш каби комплекс чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.¹

Янги ишлаб чиқариш қувватларини ва асосий капиталларни яратиш ҳамда амалда фаолият юритувчиларини қўллаш учун йўналтирилган капитал қўйилмаларининг инвестиция соҳаси орқали ўтишини моделлаштириш ва инвестициялаш жараёнларини бошқаришда автоматлаштиришни ташкил қилиш учун математик моделлаштириш услубларидан фойдаланилади.

Инвестиция жараёнларини математик ҳолда ифодалашда амалиётда қуйидаги услублар қўлланилиши мумкин:

- 1) иқтисодий статистик;
- 2) оптималлаштириш;
- 3) имитацион моделлаштириш.

Биринчи услуб қўлланилганда инвестиция бўйича кўп йиллик утмишдаги ахборотлар бир неча моделлар асосида қайта-қайта ҳисобланади ва моделнинг параметрларини қийматлари аниқланиб ўрнига қўйилса фойдаланиш мумкин бўлган модел яратилади. Ушбу моделлар инвестиция ҳажми билан, албатта манбалари бўйича, инвестициялашдан кўрилаётган натижа ўртасидаги боғланиш қонуниятларини ифода этади.

Шундай тарзда яратилган моделдан фойдаланиб ва модел параметрларини прогноз этилаётган даврдаги қиймати қуйилиб келажакда манбалар бўйича инвестиция қийматларини маълум миқдорида инвестиция жараёнидан олинadиган самара аниқланади.

Иккинчи усул қўлланилганда ечилиши лозим бўлган масала қуйидагича ифодаланиши мумкин. Ишлаб чиқариш натижасига бўлган талаб аниқ бўлганда ва инвестиция меъёри алоҳида ресурсларни бир-бирлигига сарфланиши аниқ бўлса инвестиция ҳажмини ҳисоблаш керак ва уларнинг мумкин бўлган барча вариантлари орасидан энг оптималини танлаб олинади.

Учинчи усул фойдаланилганда инвестиция жараёнларини ифодаловчи кўрсаткичларни бошланғич ахборотлар асосида ва шу билан бирга кўрсаткичлар

¹ 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида (*Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.01.2018 й., 06/18/5308/0610-сон*)

ўртасидаги ўзаро муносабатларни инобатга олувчи математик муносабатларни акс эттирувчи моделлар яратилади.

Ушбу тадқиқотда биз учинчи усул имитацион моделлаштириш асосида инвестиция маблағларига ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳаларни ривожлантириш минтақаларнинг айрим соҳалари ва уларнинг бутун мажмуи бўйича аниқлаймиз. Бунда масала икки блокдан иборат бўлади. Ҳар иккала блок ҳам бир бири билан ўзаро чамбарчас боғланган бўлади. Бунда биринчи блок натижаси сифатида ишлаб чиқариш объектларининг инвестицияга бўлган талаби аниқланса, иккинчи блок орқали эса ижтимоий объектларни инвестицияга бўлган эҳтиёжи ҳисобланиб топилади.

Тақдим этилаётган иқтисодий прогнозлаштириш масалалар мажмуаси иккита муҳим йўналиш бўйича ечилади:

-инвестиция жараёнларини сармоялар манбалари бўйича ресурс нуктаи - назаридан қараш ва асослаш;

-минтақанинг маҳаллий инвестиция ресурсларидан самарали фойдаланиш. Ушбу масалалар мажмуасини самарали ечиш уларнинг иқтисодий-математик моделини яратиш ва амалий фойдаланишни тақозо этади.

Оптимизация моделларидан ва услубларидан фойдаланиш тажрибаси шуни кўрсатадики, матрицада ифода этилган иқтисодий техник коэффициентларни ва мақсад функциядаги кўрсаткичларни алоҳида қийматларида масала ечилса, унинг натижаси ҳар доим ҳам амалиётда қўланиладиган даражада бўлавермайди. Шунинг учун минтақанинг маҳаллий инвестиция ресурсларидан фойдаланиш усуллари бир неча вариантларда ифода этилади. Бунда минтақанинг иқтисодий салоҳиятини ифода этувчи таркиби инвестиция қилинадиган манбалар бўйича ресурслар ва инвестициянинг самарадорлигини аниқловчи режа кўрсаткичлари орқали аниқланади. Инвестиция жараёнлари эса ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳалар бўйича бир бирлик маҳсулот олиш учун сарфланадиган сармоянинг миқдори тегишли меъёрий маълумотнома асосида аниқланади. Бунда ҳар бир йил миқёсида инвестиция ресурсларидан фойдаланишни режалаштириш учун сармоянинг мўлжалланган умумий миқдорини ва ўтган даврда унинг ўзлаштирилган қисmini аниқ билишимиз керак.

Ижтимоий соҳада инвестиция жараёнларини ифода этиш ишлаб чиқариш соҳаларини сармоя билан таъминлашдан тубдан фарқ қилади. Чунки, ишлаб чиқариш соҳасида инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини келажакда маҳсулотлар етказиб бериш орқали ифодалаш мумкин.

Ижтимоий соҳада эса инвестиция жараёнларининг натижаси ижтимоий инфратузилманинг яратиш орқали намоён бўлади. Умуман олганда инвестиция - миллий иқтисодиётнинг энг асосий қисмларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Маҳаллий инвестициянинг ҳажми у ёки бу объект учун чет эл сармояси ва марказий молиялаштириш миқдорларига қараб шаклланади.

Инвестициялаш қаралаётган жараённи амалга ошириш учун талаб этиладиган маблағни ҳаракатдаги қонуний меъёрий хужжатлар асосида инвесторлар ўртасида тақсимлайди ва минтақанинг умумий сармоядаги улуши аниқланади. Бунда инвестициялар ўртасида маълум муносиблик мавжуд бўлади. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, иқтисодий-математик масалани куйидагича ифодалаш мумкин:

Чет эл ва марказий сармояларни инобатга олган ҳолда минтақанинг маҳаллий инвестиция ресурсларидан шундай фойдаланилсинки, оқибатда қўйилма энг кўп молиявий натижа келтирсин. Ушбу масалани ечиш натижасида, минтақа қайси объект учун қанча миқдорда инвестицияни амалга ошириш ва ундан қандай фойдаланиш зарурлигини ифодаловчи кўрсаткичларни аниқлаш имконини беради. Инвестицияни оптималлигини баҳолаш танлаб олинган ва асосланган меъзонга нисбатан амалга оширилади. Бунда мақсад функция $f(x)$ экстремал қийматга эришувчи X^*

Ўзгарувчиларнинг қийматини топиш талаб этилади; яъни

$$f(x) = \sum_{k=1}^K \sum_{j=1}^J C_{jk} X_{jk} \rightarrow \max$$

қуйидаги чегаравий шартларни инобатга олган ҳолда :

1). k -инчи объектда мавжуд ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш бўйича шарт

$$\sum_{j=1}^J a_{ijk} X_{jk} \leq b_{ik} \quad (i \in J_1)$$

2) инвестицион жараённинг таркибига бўлган талабга риоя қилиш бўйича мутаносиблик

$$\sum_{j=1}^J X_{ijk} - \sum_{j=1}^J P_{ijk} X_{jk} = 0 \quad (i \in J_2) \quad (i \in J_2)$$

3) K- кичик объектда i- чи турдаги инвестицияни шаклланиши ва фойдаланиш бўйича шарт.

$$\sum_{j=1}^{J_1} \bar{a}_{ijk} X_{jk} + \sum_{j=1}^{J_2} a_{ijk} X_{jk} \leq 0 \quad (i \in J_3)$$

4) ҳар бир объектда иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини ҳисоблаш бўйича шарт.

$$\sum_{j=1}^J v_{ijk} X_{jk} - \overline{X_{jk}} = 0 \quad (i \in J_4)$$

5) барча объектлар бўйича i-чи турдаги маҳсулотни қафолатланган ҳажмини ишлаб чиқариш бўйича шарт.

$$\sum_{R=1}^K \sum_{j=1}^{J_3} q_{ijk} X_{jk} \geq Q_i \quad (i \in J_5)$$

6) инвестицияларни тақсимлаш бўйича шарт.

$$\sum_{k=1}^K \sum_{j=1}^{J_4} \omega_{ijk} X_{jk} \leq E_i \quad (i \in J_6)$$

7) ўзгарувчан микдорларни мусбат бўлиши бўйича шарт.

$$X_{jk} \geq 0 \quad (\overline{X_{ik}} \geq 0)$$

Ушбу математик микдорни ишлаб чиқишда қуйидаги шартли белгилардан фойдаланилди: j-ўзгарувчилар индекси, i-чегаравий шартлар индекси, K-объектлар номери, X_{jk} - k-инчи объект учун j-инчи ўзгарувчини қиймати, X_{ik} - k-инчи объект учун i-инчи ўзгарувчини ҳисобланган қиймати, G_{jk} - оптималлик мезонига мос келувчи j-инчи ўзгарувчининг k-объект бўйича баҳоси, Q_{ijk} - k-инчи объектда j-инчи ўзгарувчининг бир-бирлигига мос келувчи i-инчи турдаги ресурсни сарфланадиган меъёри, Q_{ijk} -k-инчи объект учун j-инчи ўзгарувчининг бир-бирлиги ҳисобига i-инчи турдаги маҳсулотни ишлаб чиқиш меъёри, V_{ik} -k-инчи объектни i-инчи ресурсини микдори, P_{ijk} -k-инчи объектда j- инчи турдаги инвестицияни i-инчи усул бўйича улуши, q_{ijk} -k-инчи объект учун j-инчи ўзгарувчининг бир бирлиги ҳисобига j-турдаги товар маҳсулотни чиқиш коэффициенти, K_{ijk} -k-инчи объектда j-инчи ўзгарувчининг бир бирлиги бўйича i-инчи иқтисодий самарадорлик кўрсаткичининг қиймати, Q_i - минтақанинг барча объектлари бўйича i-инчи турдаги маҳсулотни қафолатланган ҳажмини ишлаб чиқариш қиймати, W_{ijk} -инвестиция микдорини k-объект учун ифодаладиган j-инчи ўзгарувчининг коэффициенти, E_i -минтақанинг i-турдаги маҳаллий инвестиция хажми, J_1 -ҳар бир объект учун масалага киритиладиган ўзгарувчилар тўплами, J_2 -J₆-k-инчи объект инвестициянинг турларини тўплами, J_1 -J₄-инвестиция сарфланадиган объектлар ва соҳалар тўплами.

Юқоридаги моделдан фойдаланиб инвестиция фаолиятини бошқариш ва автоматлаштириш жараёнини учта изчил босқичга ажратамиз:

- зарур ахборотни йиғиш ва тўплаш;
- уни аудит ва таҳлил қилиш;
- бошқарувга оид инвестицион қарорлар қабул қилиш.

Ишлаб чиқаришнинг иқтисодий томонини тавсифлайдиган маълумотлар йиғиндисидан иборат бўлган иқтисодий ахборотларнинг мавжудлиги илмий бошқарувнинг муҳити ҳамда иқтисодиёт соҳасида бошқарувга оид инвестицион қарорларни ишлаб чиқиш учун асос бўлиб ҳисобланади.

Инвестицион технологияларнинг ривожланиши ва ахборот оқимларининг тобора ортиб бориши, маълумотларнинг тез ўзгариши каби ҳолатлар маълумотларни ўз вақтида қайта ишлаш чораларини қидириб топишга ундайди. Маълумотларни сақлаш, узатиш ва қайта ишлаш учун маълумотлар базаси (МБ)ни яратиш, сўнгра ундан кенг фойдаланишга тўғри келади.

Шуни қайд қилиш лозимки, МБни яратишда иккита муҳим шартни ҳисобга олмоқ зарур:

– маълумотларнинг тури ва кўриниши уларни қўллайдиган инвестицион жараёнларни ўзгаришига боғлиқ бўлмаслиги лозим, яъни МБга янги маълумотларни киритганда ёки маълумотлар турини ўзгартирганда, қарорларни ўзгартириш талаб этилмаслиги лозим;

– МБдаги керакли маълумотни билиш ёки излаш учун бирор дастур ишлаб чиқишга ҳожат қолмасин.

Шунинг учун ҳам МБни ташкил этишда маълум қонун ва қоидаларга амал қилинди.

Инвестицион жараёнларни бошқаришда Маълумотлар базаси тизимида ҳар бир модел куйидаги хусусиятлари бўйича тавсифланади:

1. Маълумотлар тузилмаларининг тури.
2. Маълумотлар устида бажариладиган амаллар.
3. Бутунликнинг чекланганлиги.

Баъзан МБ ишлатилиш самарадорлигини ошириш мақсадида унинг тузилиши ҳам ўзгартирилиб турилади.

Инвестицион жараёнларни автоматлаштирилган ахборот тизимини лойиҳалашда куйидаги соҳалар қаралади:

1. Тизимдаги инвестицион жараённинг қайси объектлари ва жараёнлари ҳақидаги маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш талаб этилади.

2. Улар қайси асосий характеристикалари ва ўзаро алоқаларини инобатга олиш керак?

3. Ахборот тизимига объектлар ва жараёнлар ҳақидаги қайси тушунчалар киритилади, ҳамда уларнинг қайси характеристика ва ўзаро алоқаларини аниқлаштириш зарур?

Шундай қилиб инвестицияларни лойиҳалашда тизимни ахборот талабини ташкил этувчи объект аниқланади.

Ахборот инвестициянинг реал объектлари ёки ходисалари ҳақида қайд қилинган далилларга мос келади. Бундай ахборот бошқарувчи тизим (субъект) билан бошқариладиган тизим (объект) ўртасида боғловчи бўғин бўлиб хизмат қилади. Маълумки, бошқариладиган объектга таъсир кўрсатиш қабул қилинган қарорлар ҳамда бошқариладиган объект ҳолати ҳақида сигнал олиш (тўғридан-тўғри алоқа) ва бошқарувчи кўрсатмаларнинг бажарилишига (тескари алоқа) қараб бошқарувчи кўрсатмалар бериш йўли билан амалга оширилади.

Бошқарув нуқтаи-назаридан автоматлаштириш ва молиявий таҳлил қарор қабул қилишдан олдинги босқич бўлиб, унинг мақсади:

-бошқарилаётган объект ҳолатига тўғри баҳо бериш ва бу ҳолатнинг талаб қилинаётган ҳолатдан қанчалик фарқ қилишини кўрсатиб бериш;

-объектни амалдаги вазиятдан талаб қилинаётган ҳолатга ўтказиш имкониятлари ва йўллари аниқлаш;

-мақбул қарорлар қабул қилиш учун материаллар тайёрлашдан иборатдир. Бошқача қилиб айтганда, инвестицияларни бошқариш тизимида автоматлаштириш ва таҳлил ахборот олиш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш ўртасидаги оралиқ жойни эгаллайди. Улар бошқарув қарорларини қабул қилиш асоси бўлиб ҳисобланади, қарор қабул қилишнинг ўзи эса бошқарув тизимида етакчи ўрин тутаяди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Царьков В.А. Математическая модель инвестиционного проекта с заемным капиталом // Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2014.
2. Царьков В.А. Новые методы и модели анализа инвестиционных проектов // Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2013.
3. Tsar'kov V.A. Matematicheskaya model' investitsionnogo proekta s zaemnym kapitalom [A mathematical model of investment project with borrowed capital]. Finansovaya analitika:problemy i resheniya = Financial Analytics: Science and Experience, 2014.

Х.С. Мухитдинов, Ш.Х. Рустамов	H.Mukhitdinov, Sh.Rustamov
Математические модели управления инвестиционными процессами и пути совершенствования автоматизации Аннотация: в статье описывается инвестиционный процесс с использованием математического моделирования и информационных коммуникационных технологий. Исследованы проблемы создания базы данных и автоматического управления разработкой в инвестиционном процессе. Ключевые слова: инвестиции, технологии информационной коммуникации, иностранные инвестиции, технологии развития, имитация, база данных, интеллект, комбинация, концепция, сегментация, электронное правительство, веб-портал, исследования, производство, автоматическая база данных.	Mathematical models of management of investment processes and ways of improving automation Abstract: In the article describes the investment process by using mathematics modelling and information communication technologies. Researched problems of creating database and apply development automatically management to investment process. Keywords: Investment, information communication technologies, foreign investment, development technologies, imitation, database, intellect, combination, conception, segmentation, e-government, web-portal, researches, production, automatically database.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ

Н.Э.Бабахалов – Тошкент темирйўл транспорти институти доценти, и.ф.н.

ТЕМИРЙЎЛ ТРАНСПОРТИ КОРХОНАЛАРИДА ХАРАЖАТЛАРНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА АМАЛГА ОШИРИШ БОСҚИЧЛАРИ

Аннотация: мақолада темирйўл транспорти корхоналарида харажатларни таҳлил қилишнинг асосий йўналишлари ва амалга ошириш босқичлари қараб чиқилган. Унда соҳа харажатларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин бўлган олтита белги ва тўртта йўналиш ҳамда уни амалга ошириш босқичлари ёритилган.

Калит сўзлар: харажатлар, темир йўл транспорти, таснифий белгилар, таҳлил йўналишлари, таснифлаш белгилари, ички ва ташқи фойдаланувчилар, танлаб кузатиш, тезкор, жорий, динамик таҳлил, доимий харажатлар, ўзгарувчи харажатлар.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг асосий қон томири бўлган темирйўл транспорти корхоналарида кўрсатиладиган хизматлар самарадорлигини оширишда асосий ўринни харажатлар ташкил қилади. Чунки самарадорлик бевосита харажатлар самарадорлиги билан ҳам боғлиқдир. Шу туфайли мазкур кўрсаткични таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Мазкур соҳада ушбу кўрсаткичларни таҳлил қилишнинг асосий йўналишлари ва амалга ошириш босқичлари ҳам соҳага мос равишда ўзига хос хусусиятларга эга.

Ҳозирги пайтда иқтисодий таҳлил фани бўйича етарли даражада адабиётлар нашр қилинган. Улар таркибида темирйўл транспорти корхоналари фаолиятининг ҳам таҳлили мавжуд. Аммо соҳада харажатлар самарадорлигини баҳолаш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш учун ушбу кўрсаткич муҳим бўлишига қарамадан харажатлар таҳлиliga бағишланган адабиётлар етарли эмас. Шу туфайли харажатлар таҳлиlinи амалга ошириш, уларнинг усуллари ва кетма-кетлигини қамраб оладиган масалаларни ёритиш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридаги масалаларни амалга ошириш учун темирйўл транспорти корхоналарида харажатларни таҳлил қилишнинг асосий йўналишларини аниқлаб олишни тақозо қилади. Ушбу масалани тўғри англаш учун харажатлар таҳлиlinи амалга оширадиган турларини аниқлашни тақозо қилади. Иқтисодий таҳлилнинг турлари қуйидаги белгилар бўйича таснифланади (1-жадвал).

1-жадвал

Темирйўл транспорти корхоналарида харажатларни таҳлил қилишнинг асосий турлари ва йўналишлари

Харажатларни таҳлил қилиш белгилари	Харажатларни таҳлил қилиш турлари	Харажатларни таҳлиlinинг изоҳи
Таҳлил маълумотларидан фойдаланувчилар нуқтаи назаридан	Ички фойдаланувчилар	Бевосита корхона раҳбари, менежерлари, бухгалтерлари, иқтисодиёт бўлимлари ходимлари, мутахассислар ва тегишли йўналишлар бўйича ходимлар
	Ташқи фойдаланувчилар	Солиқ идоралари, банк муассасалари, аудиторлар, юқори ташкилотлар, молия ва бошқа муассасалар ходимлари

Соҳани қамраб олиш нуқтаи назаридан	Умумий барча жараёнларни	Темирйўл транспорти корхоналарида харажатларнинг ҳамма томонларини бўлимлари бўйича атрофлича ўрганишга қаратилади
	Танлаб олоҳида қисмларини	Корхонанинг айрим қисмларини танлаб олинади. Масалан фақат юк ташиш билан боғлиқ харажатлар, йўловчиларни ташиш билан боғлиқ харажатлар, вагонларни таъмирлаш билан боғлиқ харажатлар ва ҳ.к.
Харажатларнинг мазмуни бўйича	Харажатларни комплекс таҳлил қилиш	Мазкур ҳолатда харажатларнинг умумий ҳажми, алоҳида турлари бўйича индукция ва дедукция усуллари қўллаган ҳолда амалга оширилади
	Харажатларни тематик таҳлил қилиш	Мазкур ҳолатда темирйўл транспорти корхоналарининг айрим қисмлари танлаб олинади. Масалан фақат ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш) қисми, сотиш билан боғлиқ харажатлар, бошқарув харажатлари ва ҳ.к.
Алоҳида йўналишлари бўйича	Иқтисодий жараёнларга сарфланадиган харажатлар	Бу бевосита ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш жараёнларини ўз ичига оладиган харажатлардан иборат.
	Иқтисодий-ижтимоий жараёнларга сарфланадиган харажатлар	Бу бевосита ходимларга тегишли шароитларни яратиш, иш ҳақи каби, уларни рағбатланиш кабилар билан боғлиқ жараёнларга сарфланадиган харажатлардан иборат
	Техник-иқтисодий жараёнларга сарфланадиган харажатлар	Бу бевосита темир йўлларни, вагон ва бошқа техник воситаларни эксплуатация қилиш ва таъмирлаш билан боғлиқ жараёнларга сарфланадиган харажатларни ўз ичига олади.
	Менежмент ва маркетинг фаолияти билан боғлиқ жараёнларга сарфланадиган харажатлар	Бу бевосита корхонани бошқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатларни, хусусан реклама харажатларини ҳам ўз ичига оладиган харажатлардан иборатдир.
Харажатларни вақт нуқтаи назаридан таҳлил қилиш	Тезкор таҳлил	Тезкор таҳлил қилинаётган харажатларнинг мақсадга мувофиқлигини таъминлаш учун ҳисобот даври ичида амалга оширилади.
	Жорий давр харажатлари	Харажатлар таҳлили ҳисобот даври томон бўлгандан кейин амалга оширилади.
	Харажатлар динамикасини таҳлил қилиш	Корхоналарда харажатларнинг ўзгариш тенденциясига баҳо бериш ва уларни натижавий кўрсаткичлар билан қиёслаш учун ўтказилади.
Харажатларни турлари бўйича	Доимий харажатлар	Темирйўл транспортида кўрсатилган ташиш хизматлари ҳажмининг

таҳлил қилиш		ўзгаришига боғлиқ бўлмаган харажатлар. Масалан, амортизация харажатлари, оклад бўйича тўланадиган иш ҳақи харажатлари кабилар
	Ўзгарувчи харажатлар	Мазкур харажатларга бевосита темирйўл транспортида кўрсатилган ташиш хизматлари ҳажмининг ўзгаришига боғлиқ бўлган харажатлар киради. Масалан, ташиш жараёнида масофанинг ўзгариши билан боғлиқ харажатлар, ишбай тўланадиган иш ҳақи харажатлари кабилар

Ушбу жадвалдан кўриниб турибдики, бевосита темирйўл транспортида кўрсатилган ташиш, таъмирлаш, бошқариш, сотиш, реклама каби хизматлар ҳажмини таҳлил қилиш ўзига хос тарзда бир қанча йўналиш ва белгиларни ўз ичига олар экан. Харажатларни таҳлил қилиш жараёнида ушбу ҳолатлар инобатга олинмаса, таҳлил натижалари бўйича қайси йўналишни бошқаришга қаратилган қарорларни қабул қилиш қийин кечади. Шу туфайли, ҳар қандай кўрсаткични таҳлил қилинганда асосий йўналишларни белгилаб олиш мақсадга мувофиқдир.

Барча соҳалар сингари темирйўл транспорти корхоналарида ҳам харажатлардаги ўзгаришларни яхлит ўрганиш ва тегишли бошқарув қарорларини қабул қилиш учун уларни маълум кетма-кетликда таҳлил қилишни тақозо қилади. Тадқиқотларимиз кўрсатдики, ушбу жараёни амалга ошириш қуйидагилардан иборатдир.

1. Харажатлар таҳлилининг мақсади ва вазифалари, уларга тегишли маълумотлар базаси аниқланади.

2. Харажатларнинг умумий ҳажми ва уларнинг алоҳида турлари бўйича таркибий ўзгаришлар аниқланади ва харажатларнинг қайси турига алоҳида аҳамият бериш лозимлиги белгилаб олинади.

3. Харажатлар ўзгариши бўйича мутлақ ва нисбий фарқлар аниқланади.

4. Харажатларнинг динамикаси аниқланиб, уларнинг ўзгариш тенденциясига баҳо берилади. Бунда харажатлар динамикаси албатта натижа кўрсаткичлари (сотилган маҳсулот ҳажми, кўрсатилган хизматлар ҳажми, фойда) кўрсаткичлари билан қиёсланади.

5. Харажатлар ўзгаришига алоҳида таъсир этувчи омиллар аниқланади, уларнинг таъсири ҳисоб-китоб қилинади.

6. Омилли таҳлил натижасида харажатларни камайтириш бўйича ички имкониятлар аниқланади.

7. Омилли таҳлил натижасида харажатларни камайтириш ва уларнинг самарадорлигини ошириш бўйича бошқарув қарорлари қабул қилинади. Бунда албатта тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқилади.

8. Чора-тадбирларда қандай ишни амалга ошириш кераклиги, уни ким бажариши, қайси вақтда, агар лозим бўлса, маблағни қайси манбадан сарфланиши каби тадбирлар аниқ кўрсатилади.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, ҳозирги кунда иқтисодий таҳлилни амалга ошириш бўйича жуда кўплаб таснифлаш белгилари, йўналишлари ва босқичлари ишлаб чиқилган ва тегишли адабиётларда ёритилган. Аммо темирйўл транспорти корхоналарида харажатлар таҳлили бўйича бундай ишлар деярли қилинмаганлиги туфайли асосий эътиборни ушбу соҳага қаратдик.

Агар бизнинг таклиф ва тавсияларимиз амалиётга жорий қилинса, темирйўл транспорти корхоналарида харажатлар таҳлилини амалга ошириш анча

такомиллашади, таъсирчан бошқарув қарорларини қабул қилиш имконияти туғилади. Шунингдек, “Темирйўл транспорти корхоналари молиявий-хўжалик фаолияти таҳлили” фанининг мазмуни ҳам анча бойиган бўларди.

Н.Э.Бабахалов Основные направления и этапы реализации анализа затрат в предприятиях железнодорожной отрасли Аннотация: в статье рассмотрены основные направления и этапы реализации анализа затрат в предприятиях железнодорожной отрасли. В ней приведены шесть атрибутов и четыре направления, применяемые при анализе затрат предприятий отрасли. Ключевые слова: затраты, железнодорожный транспорт, признаки классификации, направления анализа, внутренние и внешние пользователи, выборочное исследование, оперативный, текущий, динамический анализ, постоянные затраты, переменные затраты.	N.Babakhalov The main directions and stages of the implementation of cost analysis in the enterprises of the railway industry Abstract: the article discusses the main directions and stages of cost analysis in enterprises of the railway industry. It contains six attributes and four directions used in the analysis of the costs of enterprises in the industry. Keywords: costs, rail transport, classification criteria, analysis directions, internal and external users, selective research, operational, current, dynamic analysis, fixed costs, variable costs.
--	---

Д.К. Уразов – преподаватель Самаркандского института экономики и сервиса

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН (1-статья)

Аннотация: в данной статье исследованы этапы развития рынка аудиторских услуг в республике Узбекистан за последнюю четверть века, раскрыты характерные черты и основные результаты, достигнутые на каждом из этих этапов, а также современные проблемы рынка аудиторских услуг и пути их решения. Ключевые слова: аудиторские услуги, рынок аудиторских услуг, участники рынка аудиторских услуг, аудиторская организация, аудитор, престиж аудитора, международные стандарты аудита.

Аудиторские услуги –это относительно новая отрасль сферы услуг и сервиса для всех стран СНГ, включая нашу республику. За прошедшую четверть века после получения независимости нашей республики данная отрасль услуг прошла как минимум 4 этапа своего развития.

Ниже остановимся на характерных чертах и основных результатах, достигнутых на каждом из этих этапов развития рынка аудиторских услуг.

Первый этап. К данному этапу было бы целесообразно отнести период с 1992 года по 2000 год и назвать его этапом создания нормативно-правовой базы и возрождения рынка аудиторских услуг. За этот период были принято множество нормативно-правовых актов, регламентирующих разные аспекты аудиторской деятельности в нашей республике. В частности:

*Закон об аудиторской деятельности в Республике Узбекистан (9 декабря 1992 года);

* Положение о порядке взыскания штрафа с хозяйствующих субъектов за

уклонение от проведения обязательной аудиторской проверки (Приложение N 2 к Постановлению КМ РУз от 22.09.2000 г. N 365)

*Положение о порядке выдачи лицензий аудиторским организациям на осуществление аудиторской деятельности (Приложение N 3 к Постановлению КМ РУз от 22.09.2000 г. N 365)

* Положение о порядке выдачи квалификационного сертификата аудитора (Зарегистрировано МЮ 13.10.2000 г. N 977, утверждено МФ 25.09.2000 г. N 68);

* разработка и ввод в действие 15 национальных стандартов аудиторской деятельности (НСАД);

Пройденные 10 лет после принятия первого закона показали недочеты и недостатки в законодательных документах об аудиторской деятельности, в связи с чем, 26 мая 2000 года закон об аудиторской деятельности Республики Узбекистан был принят в новой редакции, были также внесены изменения и дополнения и в другие нормативные акты в области аудита.

Первый этап занимал важное место в формировании участников рынка аудиторских услуг в лице их заказчиков - акционерных обществ, банков, страховых компаний, инвестиционных и других фондов, предприятий с участием иностранных инвестиций и других субъектов, с одной стороны, а также исполнителей этих услуг в лице аудиторских организаций и аудиторов, с другой стороны. В частности, за период с 1993 года по 2000 год число аудиторских организаций достигло до 450 единиц, а количество дипломированных аудиторов - до 3100 человек¹.

Второй этап. К данному этапу можно отнести период с 2001 года по 2005 год. Данный этап развития можно назвать этапом пикового роста участников рынка аудиторских услуг. В частности, к концу 2005 года число аудиторских организаций достигло до 626 единиц, а количество дипломированных аудиторов - до 4190 человек².

Третий этап. К данному этапу можно отнести период с 2006 года по 2014 год. Данный этап развития можно назвать, с одной стороны, этапом всемерной государственной поддержки рынка аудиторских услуг, с другой стороны, этапом реорганизации действующих аудиторских организаций путем укрупнения их по размеру уставного капитала и численности штатных аудиторов.

Согласно постановлениям Президента Республики Узбекистан за № ПП-325 от 17 апреля 2006 г. «О мерах по ускорению развития сферы услуг и сервиса в Республике Узбекистан в 2006 - 2010 годах» и за № ПП-1754 от 10 мая 2012 г. «О программе развития сферы услуг в Республике Узбекистан на 2012-2016 годы» начиная с 2006 года в течении 10 лет аудиторским организациям была представлена налоговая преференция в виде освобождения от уплаты налога на прибыль и единого налогового платежа. Кроме этого, в соответствии с постановлением Президента Республики Узбекистан № ПП-1024 от 29 декабря 2008 года «О прогнозе основных макроэкономических показателей и параметрах Государственного бюджета Республики Узбекистан на 2009 год» учредители аудиторских организаций в форме микро фирм и малых предприятий были освобождены с 1 января 2009 года по 1 января 2014 года от уплаты налога на дивиденды.

Однако, несмотря на всемерную государственную поддержку, созданные за прошедшее время многочисленные аудиторские организации не полностью оправдали доверие, оказанное им со стороны государства и заказчиков аудиторских услуг. В постановлении Президента Республики Узбекистан № ПП-615 от 4 апреля 2007 года "О дальнейшем совершенствовании деятельности аудиторских организаций и повышении их ответственности за качество оказываемых услуг" было отмечено, что «практические

¹ Материалы веб-сайта Минфина Р. Уз.

² Материалы веб-сайта Минфина Р. Уз.

меры по организации деятельности аудиторских организаций внедряются медленно и не всегда качественно, не удовлетворяет возросшим требованиям состояние дел в системе аудита, который еще не стал действенным инструментом реальной оценки эффективности бизнеса. Аудиторские проверки зачастую проводятся формально и на низком профессиональном уровне, сама система аудита еще не пользуется должным доверием на финансовом рынке».

Выше названным постановлением были утверждены конкретные меры, направленные на дальнейшее совершенствование деятельности аудиторских организаций и повышение их ответственности за качество оказываемых услуг. В частности, впервые было утверждено «Положение об аудиторских организациях», согласно которому все аудиторские организации были укрупнены и подразделены на следующие 3 категории:

*аудиторские организации, осуществляющие только инициативные аудиторские проверки, для этого они должны иметь уставный капитал не менее 1500-кратного размера минимальной заработной платы и не менее 2 штатных аудиторов;

*аудиторские организации, осуществляющие инициативные и обязательные аудиторские проверки хозяйствующих субъектов, за исключением открытых акционерных обществ с уставным капиталом более 500 млн. сумов, банков и страховых организаций, для этого они должны иметь уставный капитал не менее 3000-кратного размера минимальной заработной платы и не менее 4 штатных аудиторов, из которых не менее одного аудитора - с наличием международного сертификата бухгалтера;

*аудиторские организации, осуществляющие аудиторские проверки всех хозяйствующих субъектов, для чего они должны иметь уставный капитал не менее 5000-кратного размера минимальной заработной платы и не менее 6 штатных аудиторов, из которых не менее двух аудиторов - с наличием международного сертификата бухгалтера".

Изменения, внесенные Положением об аудиторских организациях в отношении к уставному капиталу и численности штатных аудиторов, привели к сокращению числа аудиторских организаций и сертифицированных аудиторов. В частности, за период с 2006 года по 2014 год по сравнению с 2005 годом количество аудиторских организаций и сертифицированных аудиторов сократилось более чем в 6 раз (см. табл.1).

Таблица 1

**Сведения об аудиторских организациях и аудиторах в Республике
Узбекистан за 2005-2014 годы¹**

Годы	Количество аудиторских организаций		Количество аудиторов	
	Всего единиц	В процентах к 2005 году	Всего человек	В процентах к 2005 году
2005	626	100	4190	100
2006	566	90,4	1808	43,2
2007	508	81,2	1362	32,5
2008	133	21,2	1113	26,6
2009	113	18,1	858	20,5
2010	106	16,9	681	16,3
2011	104	16,6	713	17,0
2012	102	16,3	684	16,3
2013	101	16,1	669	16,0
2014	104	16,6	674	16,1

¹ Составлена на основе материалов веб-сайта Минфина Р. Уз.

В целях усиления ответственности аудиторских организаций за качество оказываемых аудиторских услуг за этот период было утверждено и введено в действие «Положение об аттестации руководителей аудиторских организаций»¹, внесено изменение в закон об аудиторской деятельности по проведению аудиторских проверок одного и того же хозяйствующего субъекта не более трех лет подряд².

Д.К.Уразов Ўзбекистон Республикасида аудиторлик хизматларини ривожлантириш босқичлари	D.Urazov Stages of development of the market of audit services in The Republic of Uzbekistan
Аннотация: ушбу мақолада охириги чорак асрда Ўзбекистон Республикасида аудиторлик хизматлари бозорини ривожлантириш босқичлари, ҳар бир босқичнинг характерли хусусиятлари ва уларда эришилган ютуқлар, шунингдек аудиторлик хизматлари бозорининг замонавий муаммолари ва уларнинг ечимлари тадқиқ этилган. Калит сўзлар: аудиторлик хизматлари, аудиторлик хизматлари бозори, аудиторлик хизматлари бозори қатнашчилари, аудиторлик ташкилоти, аудитор, аудиторнинг мовқеи, аудитнинг халқаро стандартлари	Abstract: This article explores the stages of development of the market for audit services in the Republic of Uzbekistan over the past quarter century, reveals the characteristics and main results achieved at each of these stages, as well as current problems of the market for audit services and their solutions. Keywords: audit services, market of audit services, participants in the market of audit services, audit organization, auditor, prestige of the auditor, international auditing standards

Д.Б Кузиева – ТМИ таянч докторанти

АУДИТОРЛИК ТЕКШИРУВЛАРИ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МУҲИМЛИКНИ БАҲОЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: мақолада аудитда муҳимликни баҳолаш масалалари кўрилган ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Калит сўзлар: муҳимлик, аудиторлик rischi, базавий кўрсаткичлар, молиявий ҳисобот.
--

Аудиторлик rischi текширилаётган корхона ҳисоботининг ишончлилиги тўғрисида нотўғри фикрнинг аудиторлик ҳулосасида қабул қилиш ва ифода этишдан иборат. Бу ерда аудитор ҳисоботдаги ҳар бир рақам ишончли эканлигини эмас, балки «барча муҳим пайтларда» ҳисобот ишончли эканлигини тасдиқлашига эътибор қаратиши лозим. Акс ҳолда, бизнинг фикримизча, ҳисоботни тасдиқлашнинг умуман имкони бўлмас эди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2018-йил 19 сентябр куни “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3946 қарорида қуйидаги фикр баён этилган: “... аудиторлик текширувига молиявий ҳисоботнинг ҳаққонийлигини тасдиқлашнинг кафолати эмас, балки ортиқча ва малол келадиган маъмурий тартиб-таомил сифатида қаралмоқда”³.

Шундай қилиб, ҳамма вақт молиявий ҳисоботдан фойдаланувчиларни ҳолисона ва фойдали аудиторлик ҳисоботи ва ҳулосаси билан таъминлаш ўта муҳим бўлиб,

¹ Зарегистрировано МЮ 03.09.2007 г. N 1709

² статья 16 дополнена частью второй Законом Республики Узбекистан от 17 сентября 2007 года № ЗРУ-110 — СЗ РУ, 2007 г., № 37-38, ст. 378

³Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3946 қарори. 2018-йил,19-сентябр. 132

аудиторлик rischi ва муҳимлик тушунчаси билан узвий боғлиқдир. Аудитда муҳимлик тушунчаси эҳтимол, риск тушунчасидан ҳам муҳимроқ бўлса керак.

Маълумки, аудитда хўжалик юритувчи субъект молиявий ҳисоботининг ишончилигига каттагина ҳажмда таъсир кўрсатадиган ҳолатлар жиддий ҳолатлар деб эътироф этилади¹. Барча жиддий муносабатларда молиявий ҳисоботнинг ишончилиги деганда, молиявий ҳисобот кўрсаткичлари аниқлигининг шундай даражаси тушуниладики, бунда ушбу ҳисоботнинг малакали фойдаланувчиси унинг асосида тўғри хулосалар чиқариш ва қарорлар қабул қилишга қодир бўлади.

9- сонли “Муҳимлик ва аудиторлик rischi” стандартнинг 8-бандига мувофиқ, муҳимлик даражаси деганда бухгалтерия ҳисоботидаги хатоликларнинг шундай чегаравий қиймати тушуниладики, шундан бошлаб ушбу ҳисоботдан фойдаланувчи катта эҳтимол билан унинг асосида тўғри хулосалар чиқариш ва тўғри иқтисодий қарорлар қабул қилиш имкониятига эга бўлмайди.

Стандартнинг 9-бандига мувофиқ, аудиторлик ташкилотлари қандайдир базавий кўрсаткичлардан муайян улуш олган ҳолда муҳимлик даражасини ҳисоблашга мажбур саналади: бухгалтерия ҳисоби счётларининг сонли қийматлари, баланс моддалари ёки бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичлари. Ушбу ҳолатда жорий йилнинг базавий кўрсаткичлари, жорий ва ўтган йиллардаги ўртача кўрсаткичлар, шунингдек, расмийлаштирилиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳисоблаш амаллари қўлланилиши мумкин.

Халқаро амалиётга кўра, “аудитор ўзининг малакавий мулоҳазасидан келиб чиқиб муҳимлилик даражасини аниқлайди. Аудиторлар одатда муҳимлиликни аниқлаш учун мўлжалланган белгилардан фойдаланадилар. Улардан энг кўп тарқалгани даромад (фойда) солиғи тўлангунга қадар фойданинг 5 дан 10 фоизгача, активлар жамининг 0,5 дан 1,0 фоизгача, хусусий капитал суммасининг 0,5 дан 5,0 фоизгача, соф фойданинг 0,5 дан 1,0 фоизгача”².

Халқаро ва миллий амалиётни таҳлил қилиш натижасида, муҳимлик даражасини маълум бир баланс моддаларининг баланс жамидаги улушига нисбатан тақсимлашни, хўжалик юритувчи субъектнинг дебет ва кредит айланма қайдномаси асосида ҳам тенг тақсимлашни таклиф этамиз³.

Бундан ташқари, 9-сонли АФМСда аудиторлик фирмаларининг ушбу стандартнинг мажбурий талабларини инобатга олган ҳолда, муҳимлик даражасини аниқлашнинг ўз тартибини ишлаб чиқиши кераклиги таъкидланган. Масалан, тавсия этилган тартибдан фарқли ўлароқ, улар:

- а) коэффициент қийматларини ўзгартириши;
- б) молиявий кўрсаткичларни киритиши, олиб ташлаши, ўзгартириши;
- в) ўтган йиллардаги молиявий кўрсаткичларнинг қийматини ҳисобга олиши ва уларнинг ўзгариш динамикасини ҳисобга олиши;
- г) турли хил баланс моддалари учун муҳимлик даражасининг битта эмас, бир нечта кўрсаткичини кўриб чиқиши;
- д) жадвални мустақил равишда ишлаб чиқиши ва муҳимлик даражасини ҳисоблаш схемасини жорий этиши мумкин.

Шундай қилиб, аудитор аудиторлик текшируви жараёнида муҳимлилик даражасини белгилаб олади ҳамда мажбурий тартибда аудитнинг умумий режасида

¹9-сонли АФМС “Муҳимлик ва аудиторлик таваккалчилиги”- Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги, 03.09.1999.

²Аудит. Учебное пособие подготовленное корпорацией «Прагма» при поддержке Агенства США по международному развитию.- Ташкент: Издательство ассоциации бухгалтеров и аудиторов

³ Илхамов Ш.И. «Аудиторлик текширувлари жараёнида ички назорат тизимини баҳолаш методологиясини такомиллаштириш» и.ф.д диссертацияси автореферати. Тошкент-2018 й.

қайд қилиши шарт. Чунки муҳимлилик даражаси аудитор томонидан йўл қўйилиши ва ўтказиб юборилиши мумкин бўлган хатонинг энг юқори чегарасини белгилайди.

9-сонли «Муҳимлик ва аудиторлик rischi» стандартига мувофиқ, аудитор муҳимлик даражасини (умуман, баланс моддаларига мувофиқ) аниқлаши керак. Лекин, бу босқичда савол туғилади: моддаларни умумий қўллаш керакми ёки бухгалтерия учун муҳимлик даражасини аниқлашда ҳар бир модда (шунга ўхшаш объектлар гуруҳлари) аниқланиши лозимми?

Ушбу саволга жавоб топиш учун аудитда муҳимликнинг таснифланиши чуқур ўрганишимиз шарт, чунки муҳимликни баҳолаш жараёни босқичма-босқич амалга оширилади:

Умумий муҳимлик даражаси бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларнинг ишончилигини умумий баҳолаш учун ишлатилади. Айрим ҳисоб-китоб сегментлари ва ҳисобот моддаларининг ишончилигини баҳолашда махсус муҳимлик даражаси қўлланилади.

Муҳимликнинг бошланғич (бирламчи) даражаси аудитнинг режалаштириш босқичида аниқланади. Муҳимликнинг якуний даражаси эса фақат текширув вақтида аудитор томонидан тўпланган барча материаллар (далиллар) бўйича умумий баҳолаш натижасида аниқланиши мумкин.

Шу билан бирга, якуний умумий муҳимликни аниқлаш учун аудитор муҳимликнинг турли жиҳатлари, жумладан, қуйидагиларни инобатга олиши лозим:¹

– жиддий хўжалик операциялари ва баланс моддалари бўйича ҳужжатли расмийлаштириш ва ҳисоб ёзувлари бўйича қонунчиликдаги расмий талабларга риоя этилиши;

– мазмунан қонунчилик талабларига риоя этилиши;

– тасдиқлаш учун тақдим этилган ҳисоботда жиддий хато ва ноаниқликлар йўқлиги;

– текширилаётган субъект тўғрисида унинг раҳбарияти молиявий ҳисоботида ошкор этмаган жиддий маълумотларнинг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслиги;

– хўжалик юритувчи субъект текширилаётган даврда ёки ҳисобот даври тугаганидан кейин, аудиторлик хулосасидан олдин жиддий ноаниқликлар мавжудлиги.

Якуний муҳимлик даражасини аниқлаш бир неча босқичлардан иборат бўлиши мумкин. Биринчи босқич, албатта, режалаштирилган муҳимликни белгилайди. Баъзи муаллифлар нафақат муҳимликни миқдорий баҳолашни, балки оғзаки тушунтиришлардан ҳам фойдаланиш мумкин, деган тахминларни ҳам илгари суришган. Бизнингча, муҳимликни аниқлаш доимо миқдорий жиҳатдан қилиниши керак.

Шу билан бирга, нафақат умумий, балки аудит сегментларида ҳам муҳимликка оид дастлабки мулоҳазани қўллаш тавсия этилади.

Иккинчи босқич анъанавий равишда ўтказилган тест натижаларини таҳлил қилиш асосида муҳимлик даражасини аниқлаш ҳисобланади. Ушбу босқичда бир неча қадам ажратилади:²

1) сегментдаги хатоларни баҳолаш ва сегментдаги умумий хатоликни аниқлаш;

2) сегмент учун муайян хатоларни сегмент учун режали даражадаги муҳимлик билан солиштириш;

3) сегмент учун муҳимлик даражаси бўйича қарор қабул қилиш

¹Терехов А.А. Аудит. - М.: Финансы и статистика, 1999. – стр 400.

²Терехов А.А. Аудит. - М.: Финансы и статистика, 1999. – стр 400.

(режалаштирилган муҳимликни қолдириш ёки янги қийматни қабул қилиш).

Аудитор шунингдек, қўшимча далилларни тўплаш зарур, деган хулосага келиши мумкин, натижада бу қадамлар бир неча марта такрорланиши мумкин. Шунинг учун савол туғилади: буларнинг бари нима учун зарур? Нега муҳимликни баҳолаш керак?

Бир томондан, аудиторлик rischi барча молиявий жиҳатлар бўйича молиявий ҳисоботларда нотўғри фикрни ифода қилиш rischi ҳисобланади. Бошқача айтадиган бўлсак, аудитор хатоси rischi катта хатоликка йўл қўймаслиги билан боғлиқ. Шундай қилиб, аудиторлик riskини баҳолаш нуктаи назаридан аудитор қуйидаги вазифаларни бажаради:

1) молиявий ҳисоботда муҳим тус олган хатолик ҳажмини аниқлаш;

2) аниқланган хатоликларни такрорланмайдиган ва такрорланувчига ажратиш ҳамда бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичларига барча турдош хатоликларнинг умумий таъсирини аниқлаш мақсадида муҳимликнинг ўрнатилган даражасидан кичик бўлган қийматда такрорланувчи хатолар учун қўшимча текширишлар ўтказиш;

3) муҳимлик ва аудиторлик rischi ўртасидаги ўзаро алоқани баҳолаш.

Бу муаммони ечиш қизиқарли ва катта аҳамиятга эга. Муҳимлик даражасининг ортиши автоматик равишда аудиторлик rischi пасайишига олиб келади ва аксинча, муҳимлик даражасининг камайиши аудиторлик rischi ортишига сабаб бўлади. Бу алоқа тўғридан-тўғри аудиторлик rischi таърифидан келиб чиқади, лекин унинг моҳиятини тўлиқ акс эттирмайди. Натижада нотўғри аниқланган муҳимлик даражаси аудиторлик rischi ҳам нотўғри аниқланишига олиб келади.

Бундан ташқари, мазкур ўзаро алоқа аудиторлик ташкилотининг тадбиркорлик riskини аниқлашда тўлиқ қўлланилмайди. Аксарият муаллифлар, асосан, аудиторлик ташкилотининг тадбиркорлик rischi асосини аудиторнинг rischi деб ҳисоблашади. Дарҳақиқат, аудиторлик ташкилоти виждонан ва сифатли даражада мижоз ҳужжатлари ва ҳисоботлари текширувини амалга оширган бўлса, ёзма ахборотда барча мавжуд қонунчилик бузилишлари, хатолар ва номувофиқларни қайд қилган бўлса, у ҳолда мижознинг аудиторлик ташкилотига эътироз билдириши, сўнгра мазкур эътироз қондирилиши эҳтимоли деярли нолга тенг бўлади. Бошқа сўзлар билан айтганда, аудиторлик rischi нолга тенг бўлгани боис, аудиторлик ташкилотининг тадбиркорлик rischi ҳам нолга тенг.

Шундай қилиб, фикримизча, фақатгина аудиторлик riskининг аудиторлик ташкилоти учун тадбиркорлик riskига мавжуд таъсири ва бундай таъсир йўналиши ҳақида гапириш мумкин, лекин бу ерда муайян миқдорий таъсир ҳақида сўз юритиш мумкин эмас. Шу тариқа, муҳимликни баҳолаш текшириш ўтказишда ягона мақсад бўлмаслиги керак – умумий расмийлаштириш ва профессионал мулоҳаза етарли.

Муҳимлик даражасини аниқлаш учун базавий кўрсаткичлар (мезон), одатда, қуйидагилар саналади:

- баланс жами;
- сотишдан тушган тушум;
- таннарх;
- ўз капитали ва бошқа кўрсаткичлар.

Аудиторлик ташкилотлари муҳимлик даражасини аниқлашнинг ўзига хос хусусиятларини белгилаши мумкин. Бундан ташқари, бу хусусиятлар нафақат муҳимлик даражасини ҳисоблаш учун ўз алгоритминини ишлаб чиқишга, балки иқтисодий субъектлар хусусиятларига қараб ушбу алгоритмни дифференциаллаш учун ҳам боғлиқ бўлиши мумкин.

9-сонли “Муҳимлик ва аудиторлик rischi” стандартининг муҳим талаби шуки, аудиторлик ташкилотининг ички стандартлари муҳимлик даражасини аниқлаш методикаси билан таъминланиши лозим. Шундан келиб чикиб, ички аудит стандартларида турли хўжалик юритувчи субъектлар учун муҳимлик даражасини аниқлашнинг турли усуллари белгилаш мантикийдир. Бу, бир томондан, муҳимликни баҳолаш объективлигини оширади, бошқа томондан, мижозлар томонидан аудит ташкилотига нисбатан асоссиз айбловлар билан боғлиқ riskни камайтиради.

Муҳимлик мезонлари нимага мўлжалланганлигига ҳам эътибор қаратмоқчимиз – мижоз учун муҳимликнинг мақбул даражасини тўғри баҳолаш ва натижада, аудит қилинаётган ҳисобот ишончилиги бўйича тўғри фикрни ифодалашда аудиторга қўмаклашиш. Шунинг учун муҳимлик даражасини аниқлашнинг ҳатто расмий ички тартибини ўрнатишда ҳам қандай йўналишлар намунавий саналишини ёдда тутиш лозим. Улар аудитор расман белгилаган муҳимлик даражасидан паст бўлган хатоликларни кўриб чиқишда эътиборсиз бўлмаслиги керак. Аксинча, айрим ҳолларда аудитор ҳатто ҳисоботнинг алоҳида кўрсаткичлари у томонидан муҳимликнинг режалаштирилган даражасига нисбатан тўғри деб ҳисобланган қийматдан оғиб кетса-да, унга ижобий хулоса бериши мумкин.

Шундай қилиб, муҳимлик даражасини ҳисоблаш учун ишлатиладиган алгоритм аудитор томонидан муҳимлик ва бухгалтерия ҳисоботи ишончилиги ҳақида ўз профессионал мулоҳазасини қўллашига ҳалақит бермаслиги, балки мазкур мижоз учун муҳимликнинг мақбул даражасини тўғри баҳолашда аудиторга ёрдам бериши керак.

Назаримизда, молиявий ҳисоботнинг ҳар бир моддаси учун муҳимликни дастлабки баҳолашни амалга ошириш ва буни икки босқичда бажариш мақсадга мувофиқ:

1) ҳисобот кўрсаткичлари асосида муҳимликни баҳолаш, масалан: (2% даромад + 2% таннарх + 5% валюта баланси) / 3.

2) аудиторнинг профессионал мулоҳазаси ва ушбу иқтисодий субъект ҳақида маълумотлар асосида бухгалтерия ҳисоботининг ҳар бир моддаси учун молиявий жадваллар (бу счётлар бўйича қолдиқлар ва счётлар бўйича айланмалар қаторига мос келади), шунингдек, алоҳида счётлар бўйича айланмалар учун муҳимликнинг аниқ даражасини қабул қилиш.

Бу ёндашув мураккаб ҳисоб-китобларни талаб қилмайди, бошқа томондан, стандарт талабларига аниқ риоя қилиш имконини беради (тегишли ҳужжатлаштириш шарти билан). Бунда ягона кўрсаткич ёки аудит сегментлари бўйича ҳисобланган махсус муҳимлик даражаси микдорий катталиқ саналади, демак, аудиторлик riskини моделлаштиришда фойдаланиш мумкин.

Д.Б.Кузиева Вопросы оценки существенности при повышении качества аудиторских проверок	D.Kuzieva Problems of materiality assessment while improving the quality of audit
Аннотация: в статье изложены вопросы оценки существенности в аудите и разработаны рекомендации Ключевые слова: существенность, аудиторский риск, основные показатели, финансовая отчетность.	Abstract: the article presents the issues of materiality assessment in audit and develops the recommendations. Keywords: materiality, audit risk, base indicators, financial statement.

М.Х.Ходжаева – ТДИУ доценти, и.ф.н.,
Ю.Ш.Рахманова – ТДИУ магистранти

КАПИТАЛ ҚЎЙИЛМАЛАР АУДИТИНИ РЕЖАЛАШТИРИШНИНГ БОСҚИЧЛАРИ ВА АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Аннотация: мақолада капитал қўйилмалар аудитини режалаштиришнинг босқичлари ва асосий тамойиллари, шунингдек капитал қўйилмалар аудитини режалаштиришда текширув ўтказиш йўналишларини аниқлаш, ҳаракатлар кетма-кетлигини, керакли бўлган исботлар манбаларини белгилаш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: инвестиция, капитал, капитал қўйилмалар, аудит, аудиторлик текшируви, режа, маблағлар, режалаштириш, бухгалтерия ҳисоби, капитал самарадорлиги.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида амалга оширилаётган кўпгина тадбирлар, аввало тармоқ ва ҳудудлар иқтисодиётини ривожлантиришга қаратилган бўлиб, уларни амалга оширишда давлат томонидан ишлаб чиқиладиган қонун-қоидаларнинг ўрни бекиёсдир. Хўжалик юритишнинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакллари пайдо бўлиши, тадбиркорликка эркинлик ҳамда хўжалик юритувчи субъектларга ўз молиявий ресурсларидан фойдаланишда мустақиллик берилиши, инвестицияларни жалб қилиш учун ҳуқуқий ва иқтисодий шароитлар яратилганлиги, янгича молия воситалари ва омилларнинг вужудга келиши инвестициялашнинг илгари амалда бўлган ташкилий механизмини тубдан ислоҳ қилмоқда. Бухгалтериядан олинган ахборотни фақат чуқур таҳлил қилиш ва аудитдан ўтказиш асосидагина хўжалик юритувчи субъектининг инвестиция фаолияти натижаларини ҳолис баҳолаш, қўйилган мақсадларга эришиш йўли орқали уни янада ривожлантириш истикболларини ишлаб чиқиш мумкин.

Капитал қўйилмалар аудитини режалаштириш чоғида аудиторлик ташкилоти томонидан қўлланиладиган меъёрлар №3 «Аудитни режалаштириш» номли аудиторлик фаолиятининг миллий стандарти (АФМС) билан белгиланади. Юқорида таъкидланганидек, аудит режасини пухта тузмасдан сифатли аудиторлик текшируви ўтказиш мумкин эмас. Амалда, инвестициялар аудитини режалаштириш жараёни аудиторлик ташкилоти билан хўжалик юритувчи субъект ўртасида шартнома тузилгунга қадар бошланади. Бу ҳолат кўп ҳолларда, агар миқдор билан шартнома тузилмаса, аудитни режалаштириш билан боғлиқ харажатлар қайси маблағлар ҳисобидан маблағ билан таъминланиши тўғрисидаги саволни юзага келтиради. Кейинчалик шартнома тузилган ҳолда аудитни дастлабки режалаштиришга доир ишлар қиймати (хўжалик юритувчи субъект раҳбариятига ёзма ахборот) ва (аудиторлик хулосаси тузишни назарда тутиши лозим. Режалаштириш чоғида аудитор қўйидагиларни ҳисобга олиши зарур:

- келгуси даврдаги вақт сарфи ҳисоб-китоби (такрорий аудит ўтказиш ҳолларида) ва ҳақиқий меҳнат харажатлари;
- муҳимлик даражаси;
- аудиторларни уларнинг малакавий даражалари ва лавозимларига мувофиқ аудит ўтказиладиган муайян участкаларга тақсимлаш;

- аудиторлик гуруҳининг барча аъзоларига йўл - йўриқ кўрсатиш, уларни мижознинг молия-хўжалик фаолияти билан таништириш;
- аудиторлик гуруҳи раҳбарининг режа бажарилиши ва ёрдамчи аудиторлар ишлари сифати устидан назорат ўрнатиши;
- аудиторлик амалларини бажариш билан боғлиқ услубий масалаларни тушунтириш.

Аудиторлик текширувини амалга ошириш чоғида кўп ҳолларда мижоз фаолиятини 100% тўлиқ текширишда мумкин бўлмайди. Шу боисдан режада аудиторлик танлаш қай тарзда амалга оширилишини кўрсатиш зарур.

Аудит умумий режаси ва дастурининг айрим бўлимларини хўжалик юритувчи субъект раҳбарияти билан келишиш кўзда тутилган бўлиб, бунда аудиторлик ташкилоти аудит услублари ва усуллари танлашда мустақил бўлиб қоладилар. Кўп ҳолларда бундай келишиш, мижоз фаолиятининг айрим участкаларни батафсилроқ таҳлил этиш билан боғлиқ масалаларни режалаштириш босқичида кўзда тутиш, аудиторнинг текишрув чоғидаги хатти -ҳаракатлари мижоз корхона раҳбарияти учун тушунарли бўлиши, шунингдек аудиторнинг иш жадвалига мувофиқ талаб қилинадиган ҳужжатлар мижоз томонидан тезкорлик билан тақдим қилиниши ва текширувнинг у ёки бу босқичида зарур бўладиган молиявий хизмат ходимларини ишдан озод этиш мақсадга мувофиқдир.

Стандартга мувофиқ аудитнинг умумий режаси тузилганидан сўнг аудит дастури тузилиб, унда барча аудиторлик амалларининг батафсил рўйхати баён қилиниши зарур. Дастур аудиторлар учун батафсил йўриқнома бўлиб, унда текширилиши лозим бўлган бухгалтерлик ҳисобининг барча бўлимларини текшириш, шунингдек ички назорат тизимини таҳлил қилиш бўйича уларнинг барча хатти-ҳаракатлари акс эттирилган бўлиши лозим. Аудит дастурини тузиш юзаки бажарилмаслиги лозим, чунки у аудиторлар ишидаги таъсирчан назорат дастаги бўлиб хизмат қилади, дастурнинг ҳар бир бўлими бўйича аудитор хулосалари эса аудиторлик ҳисоботи ва аудиторлик хулосасини тузиш учун асос бўлиб хизмат қилиши лозим. 3-«Аудитни режалаштириш» номли АФМС, 14-«Аудиторлик танлаш», 9-«Жиддийлик ва аудиторлик rischi 6-«Аудитни ҳужжатлаштириш» ва аудиторлик текширувини амалга оширишни тартибга соладиган бошқа стандартлар билан ўзаро чамбарчас боғлиқ. Шундай қилиб, бошқа стандартлардаги талабларни ўрганмасдан ва изчил бажармасдан, ушбу стандарт талабларини бажариш мумкин эмас.

Аудитор ўз ишини шундай режалаштириши лозимки, молиявий ҳисоботларни, молия-хўжалик муомалаларининг ишончилигини ва қонунийлигини, ҳамда улар бухгалтерия ҳисоби счетларида акс эттирилишининг тўғрилигини ўз вақтида ва сифатли аудиторлик текширувидан ўтказилади.

Аудитни режалаштириш қуйидагиларни таъминлаши лозим:

- а) бухгалтерлик ҳисоби ва ҳисоботининг ҳолати ҳамда ички назорат тизимининг самарадорлиги тўғрисида зарур ахборотларни олиш;
- б) бажарилиши лозим бўлган назорат амалларининг мазмунини, ўтказиш вақтини ва ҳажминини аниқлаш.

Аудитни режалаштириш кутилаётган ишлар режасини тузиш ва аудиторлик дастурини ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Кутилаётган ишлар режасида қуйидаги кўрсаткичлар акс эттирилади:

- аудит ўтказиш муддати ва ишларнинг давомийлиги;
- бажариладиган ишлар ҳажми;
- аудитор қўллайдиган усуллар ва амаллар.

Аудитор ўз режасини текшириладиган корхона раҳбарият ва ходимлари билан муҳокама қилиши мумкин. Бу ўтказиладиган аудитнинг таъсирчанлигини ошириш ва аудиторлик амалларини корхона ходимлари фаолияти билан мувофиқлаштиришга имкон яратади.

Аудитор режани яхши ва сифатли тузиш ҳамда ишларнинг кутилаётган ҳажмини аниқ ҳисобга олиш учун энг аввало:

- аудиторлик текшируви ўтказиш шартномаси шартларини ўрганиши;
- ўтказиладиган аудитнинг энг муҳим масалаларини ажратиб олиши;
- махсус эътибор талаб қиладиган шартларни аниқлаши;
- текшириладиган корхона фаолиятининг предметини ҳисобга олган ҳолда янги қонунлар, низомлар, йўриқномалар ва бошқа алоқадор меъёрий ҳужжатларининг аудитга таъсирини ўргатиши;
- текшириладиган корхонанинг ҳисоб тизими ва ички аудит тизимининг ишончлилиқ даражасини аниқлаши;
- ички аудиторларнинг ишларини ва уларни аудитга жалб қилиш мумкинлигини таҳлил қилиши;
- корхонанинг алоҳида балансга ажралиб чиқарилган филиаллари, ваколатхоналари, бўлимлари ва махсус бўлинмаларида аудит ўтказиш мақсадга мувофиқлигини ўрганиши;
- экспортларни жалб қилиш зарурлини аниқланиши лозим.

М.Х.Ходжаева, Ю.Ш.Рахманова Этапы и основные принципы планирования аудита капитальных вложений	M.Khodjaeva, Y.Rakhmanova Stages and basic principles of planning audit of capital investments
Аннотация: в статье рассматриваются этапы и основные принципы планирования аудита капитальных вложений, а также определение направлений капитального вложения, последовательности действий и идентификация источников доказательств, необходимых для аудита капитальных вложений. Ключевые слова: инвестиция, капитал, капитальные вложения, аудит, аудиторская проверка, план, средства, планирование, бухгалтерский учет, эффективность капитала.	Abstract: the article discusses the stages and basic principles of planning an audit of capital investments, as well as determining the directions of capital investment, the sequence of actions and identification of sources of evidence necessary for the audit of capital investments. Keywords: investment, capital, capital investment, audit, plan, funds, planning, accounting, capital efficiency.

КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ

С.Х.Суюнов – СамИСИ доценти,

К.Б.Суюнова – СамДТИ ўқитувчиси

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ – МАМЛАКАТ ИСТИҚБОЛИНИНГ АСОСИДИР

Аннотация: юртбошимиз раҳбарлигида таълим, жумладан, мактабгача таълим тизимини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилиб, мактаб ёшгача ёшларни мактабгача таълим олиш имкониятини ёшлар қобилятини руёбга чиқариш мамлакат истиқболи учун катта имкониятга эгаллиги каби йўналишлар мақолада далиллар асосида ёритиб берилган.

Калит сўзлар: мамлакат, мактабгача таълим, болалар, таълим-тарбия.

Мактабгача тарбия таълим тизимининг бирламчи ва энг муҳим бугуни ҳисобланади. Соғлом генофондни, етук кадрларни тарбиялаш, аввал шу тизимдан бошланади. Бироқ, шу пайтгача бу тизим ривожланишдан ортда қолган эди. Охирги 20 йил давомида давлат тасарруфидаги мактабгача таълим муассасалари сони 45 фоизга камайган. Оқибатда мактабгача ёшдаги болаларнинг 33 фоизи боғчаларга қамраб олинган ҳолос. Бу кўрсаткич Данияда 99 фоиз, Японияда 97 фоиз, Жанубий Кореяда 95 фоизни ташкил этади.

Мактабгача таълим муассасаларида болаларни ижтимоий, шахсий, ҳиссий нутки, математик, физик-психологик, жисмоний ва ижодий ривожлантириш бўйича таълим дастурлари жорий этилмаган.

Умуман, боғчалар “ота- она” ишда бўлган вақтда болага қараб турадиган муассасага айланиб қолган. Германия мамлакатини ўрганиш шуни кўрсатадики, мамлакатда истиқомат қилувчи ҳар бир корхонанинг рейтинги ишлаб чиқилган. Ҳар бир фуқаро 7 ёки 8 соат ишда ишлаганини аниқ тизими ишлаб чиқилган ишчи 8 соат иш фаолиятида у 5 минут диққатини бошқа томонга қаратиши мумкин эмас. Агар у 5 минут бошқа томонга қаратса ишчининг рейтинги тушади. Олий ўқув юртларида ўқиётган талабаларни 2 курснинг охиридан бошлаб бўлажак иш жойига тақсимланар экан. У 2 йил бўлажак иш жойида дарсдан кейин амалиёт билан ишлар экан.

Демак, Германияда яшовчи ҳар бир фуқаро фаолияти ва унинг келажак истиқболи илмий асосда ўрганилган. Инсон омилини ўрганишни ҳам мактабгача таълим тизими даврдан бошлаб ўрганиш йўлга қўйилган.

Давлатимиз раҳбари ёш авлод тарбиясининг биринчи ва муҳим бугуни бўлган мактабгача таълим тизимини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратмоқда. Унинг 2017 йилнинг 30 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида соҳа олдидаги долзарб вазифалар ва устувор йўналишлар белгилаб берилди. Шу куни қабул қилинган Президент қарорига асосан, бу соҳада алоҳида вазирлик – Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги ташкил этилди. Давлатимиз раҳбарининг парламентга Мурожаатномасида ва ҳудудларга ташрифлари чоғида ўтказилган мажлисларда ҳам бу борада кўплаб вазифалар белгилаб берилди.

Бу масалада дастлаб Андижон, Самарқанд, Фарғона ва Жиззах вилоятларида ўтказилган йиғилишлар натижаларига эътибор қаратилади. Масалан Андижон вилоятидаги 87 та маҳаллада бирорта ҳам болалар боғчаси йўқлиги, 84 та боғча филиалини мустақил муассасага айлантириш ёки давлат хусусий шериклик асосида

нодавлат боғчаларни ташкил этиш бўйича туман ҳокимликлари томонидан аниқ чоралар белгиланмаганлиги танқид қилинди.

Қайд этиш жоизки вилоятда мавжуд 451 мактабгача таълим муассасасидан 200 тасида озиқ-овқат маҳсулотларини сақлаш учун махсус омбор йўқ, совитгич, шкаф ва стол-стуллар етишмайди. Шунингдек, ханузгача 123 та боғчага ичимлик суви ташиб келтирилади, 71 тасининг атрофи уралмаган, 134 тасида муסיқа хоналари жиҳозланмаган, 420 тасида кичик кутубхоналар ташкил этилмаган.¹

Шундай камчиликлар Наманган, Самарқанд, Фарғона ва Жиззах вилоятларида ҳам кузатилгани қайд этилган. Барча ҳудудларда учрайдиган бу каби камчиликларни босқичма-босқич бартараф этиш, мактабгача таълим муассасаларини яхшилаш мақсадида давлатимиз томонидан катта маблағ ва ресурслар йўналтирилмоқда. 2018 йил учун тасдиқланган инвестиция лойиҳалари рўйхатиға мувофиқ, 771 миллиард сўм бюджет маблағлари ҳисобидан 60 та боғча янгидан қурилади. 295 таси реконструкция қилинади ва 176 таси мукамал таъмирланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари зиммасиға болаларни мактабгача таълимға қамраб олиш даражасини кескин ошириш бўйича ҳуқуқий дастурлар ишлаб чиқиш, бунда ҳар бир туман ва шаҳарда 10-15 та янги, жумладан, давлат-хусусий шерикчилик механизми асосида мактабгача таълим муассасаси ташкил этиш вазифаси юклатилди.

Хусусий боғчаларға катта имтиёзлар берилгани, жумладан, 2018 йил 1 январдан бошлаб, 5 йил давомида хусусан боғчалар томонидан табиий газ ва электр энергияси учун сарфланадиган маблағларнинг ярими Давлат бюджети ҳисобидан қопланиши таъкидланди. Бу уларға туланадиган тўловлар ошиб кетмаслигини таъминлайди.

Айниқса, боғчаларда таълим-тарбия ва тиббий хизмат сифатини оширишға алоҳида эътибор қаратилди. Жумладан, 2018 йили мактабгача таълим муассасаларини Жанубий Корея тажрибаси асосида услубий ва дидактик уйинлар, уйинчоқлар, мебел ва бошқа техник воситалар билан таъминлаш меъёрлари ишлаб чиқилди.

Мактабгача таълимға қуйиладиган давлат талаблари, таълим-тарбия дастурларини илғор хорижий тажрибалар асосида такомиллаштириш, уларда болаларға ўқиш ва ёзишни турли ўйинлар орқали ўргатишни назарда тутиш лозимлиги таъкидланади.

Қайд этиш жоизки боғча ва мактаб таълимини шакллантиришда Жанубий Корея тажрибаси билан бирға Германия тажрибаси ҳам ўрганилиб мактабгача ва бошқа таълимларда фойдаланиш мақсадға мувофиқдир. Германияда инсон омилини ўрганиш ҳар бир фуқаронинг қобиляти ва уни ривожлантириш истиқболларини 150-200 йилларға мўлжалланган режалари мавжуд. Ҳар бир боғчада, мактабда, ўрта ва олий таълимда тарбияланаётган, таълим олаётган ҳар бир боланинг қобиляти, қайси соҳаға интилиши ва боланинг таълимға муносабати каби йўналишларға истиқболли йўналишда шакллантирилган.

Ҳар бир ўрта махсус ва олий таълим ўқув юрти ва мактабда таълим олаётган ҳар бир боланинг ушбу ўқув юртининг иккинчи курснинг охиридан бошлаб иш жойиғача таъминлаш, ўқиётган бола ўқишдан кейин амалиёт билан жиддий шуғулланиш учун барча шароитлар яратилган. Шу йўналишлар асосида Президентимизнинг фармонларига ҳар бир фуқаро, ҳар бир раҳбар жиддий ёндашиб ёш авлоднинг истиқболли таълим тизимларини, режаларини илмий асосда шакллантиришға алоҳида эътибор қаратиш мақсадға мувофиқдир.

¹ Мактабгача таълим эртанги кунимизға замин. Президент Ш.Мирзиёев раислигида 14 феврал куни мактабгача таълимни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш бўйича қўрилаётган чора-тадбирлар натижадорлиги таҳлилиға бағишланган видеоселектор йиғилиш ўтказилди. Халқ сўзи, 2018 й. 15 февраль.

Шавкат Миромонович силекторда қайд этдики, 2018 йил учун тасдиқланган Инвестиция лойиҳалари руйхатиға мувофиқ, 771 миллиард сўм бюджет маблағлари ҳисобидан 60 та боғча янгидан қурилишини қайд этди. Шундан 295 та боғча реконструкция қилинади ва 176 таси мукамал таъмирланишини қайд этиб ўтди.

Юртимизда жорий йилда давлат мактабгача таълим муассасалари қуриш, таъмирлаш ва жиҳозлаш бўйича манзилий рўйхатни тасдиқлаш, болалар боғчаларининг моддий техника ҳолатини ўрганиб, мебель ошхона жиҳозлари, уйин майдончалари ва спорт инвенторларга бўлган талабни аниқлаш ҳамда яқин 2 йилда мамлакатимиздаги барча боғчаларни жиҳозлаш бўйича ҳужжатларни тайёрлаш зарурлиги таъкидланди.

Янги қуриладиган ва реконструкция қилинадиган боғчаларнинг лойиҳа смета ҳужжатларини сифатсиз тайёрлаш, қуриш ва таъмирлаш ишларини охирига етказмаслик, баъзиларини таъмирламасдан қолдириб кетиш ҳоллари кўп учрагани танқид қилинди.

Масалан, ўтган йили Хоразм вилояти Урганч шаҳридаги 14-боғча қурилиш-таъмирлаш ишлари сифатсиз бажарилган, муҳандислик тармоқларига тўлиқ уланмаган, жиҳозлар тўлиқ етказиб берилмаган.

Қашқадарё вилоятининг Миришкор туманидаги 3, Нишон туманидаги 20, Косон туманидаги 32 боғчада таъмирлаш ишлари ниҳоясига етказилмаган. Бухоро шаҳридаги 3, Бухоро туманидаги 19, Рамитон туманидаги 11, Қоракул туманидаги 7 та боғчаларда пардозлаш ишлари сифатсиз бажарилган. Жиҳозларнинг 50 фоизи етказиб берилмаган.

Бу каби камчиликлар ҳар бир раҳбарнинг ўз вазифасига лоқайдлик билан муносабатда бўлишининг натижасидир.

Навбатдаги муҳим масала, давлат хусусий шериклик асосида нодавлат боғчалар тармоғини кенгайтиришдир. Худудларга бириктирилган тижорат банкларга ва тадбиркорлар томонидан 2018 йилда жами 211 минг нафар болага мўлжалланган 3 мингдан зиёд нодавлат болалар боғчаларини ташкил этиш режалаштирилган. Шундан 1 минг 200 таси янги қуриладиган бинода, 1 минг 300 таси мавжуд биноларда ва 470 таси уй боғчаси сифатида ташкил этилади.¹

Жойларда бу борада қатор ишлар бошлангани, лекин Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Навоий вилоятларида сустр бораётгани қайд этилди. Айрим раҳбарларнинг узокни кўра олмаётган ва давлат сиёсатини тушунмаслиги оқибатида ишлаб турган давлат боғчаларини хусусийлаштириш ва тадбиркорларга бериб юборишга уруниш ҳолатлари кузатилмоқда. Бундай ноҳушлик ҳолатлар аҳолининг ўринли ва жиддий эътирозига сабаб бўлмоқда.

Молия вазирлигига Нодавлат мактабгача таълим муассасаларини ривожлантириш жамғармасини тузиш, жамғарма маблағларини нодавлат болалар боғчалари учун бино ва иншоотларни харид қилиш, янгидан қуриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш ишларига йўналтириш топширилди.

Мактабда таълим вазирлиги ва унинг жойлардаги бўлимлари раҳбарлари боғчаларда болаларнинг белгиланган меъёрлар асосида соғлом ва тўғри овқатланишини ташкил этишга шахсан масъуллиги топширилди.

Йиғилишда мактабгача таълим муассасалари тарбиячиларининг савияси, билим ва куникмалари масалаларига алоҳида эътибор қаратилди. Тизимда фаолият кўрсатаётган қарийб 60 минг тарбиячининг атига 21 фоизи олий маълумотли, 79 фоизи эса ўрта махсус маълумотга эга эканлиги қайд этилди.

Бу борадаги ўрганишлар натижасида келгуси 3 йилда мактабгача таълим тизимида 47 минг 300 дан зиёд олий маълумотли педагог кадрлар, жумладан, 28 минг 300 нафар тарбиячи, дефектолог, психолог, мусиқа раҳбарига эҳтиёж пайдо бўлиши аниқланган. Шу боис 2018 -2019 ўқув йилидан бошлаб, олий таълим муассасаларида

¹ Мактабгача таълим эртанги куни ишга замин. Халқ сўзи. 2018 15 феврал.

“Мактабгача таълим” йўналишида кундузги шаклда 3 йиллик бакалаврлар тайёрлаш тизими жорий этилди. Бунда илғор хорижий тажриба жумладан, Жанубий Кореянинг етакчи университетлари тажрибаси асосида янги ўқув режаси ва дастурлари ишлаб чиқилади.

Шунингдек, янги ўқув йилидан бошлаб, олий таълим муассасаларида сиртки ва кечки шаклда бакалаврлар тайёрлаш тизими йўлга қўйилди. Жорий йилнинг март ойидан бошлаб вилоятлардаги университет ва педагогика институтлари базасида боғчаларнинг педагог ва номутахассис кадрлар учун ярим йиллик ўқув дастурлари асосида қайта тайёрлаш курслари ташкил этилади.

Бундай чора-тадбирлардан кузланган мақсад фарзандларимизни мустақил мамлакатимизнинг келажак истиқболи учун баркамол авлод этиб тарбиялашга қаратилган.

Шу билан бирга мактабгача таълим тизимини жаҳон андозасида баркамол қилиб тарбиялаш соҳасида қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Шу билан бирга мактабгача таълим тизимини такомиллаштириш учун қуйидагиларга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқдир.

1. Мактабгача таълим мактабларида биринчи галда болалар психологиясини ўрганиш, иқтидорли ёшларни ажратиш олиш ва уларнинг таълимга бўлган истиқболли ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш лозим.
2. Мактабгача таълим мактабларида фаолият кўрсатадиган мутахассисларни ёш болалар онгида таълимга бўлган эҳтиёжини шакллантиришга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.
3. Мактабгача таълим тизимида оид қизиқарли ўтмиш боболар қадриятларига оид, уларнинг ватанпарварлик жасоратига оид китобларга қизиқишини шакллантириш, улар қалбида ватанга муҳаббат туйғусини шакллантириб боришга алоҳида эътибор қаратиш лозим.
4. Мактабгача таълим тизимида болаларга ёшлигидан шеър ёдлатишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Сабабан баъзи 3-6 яшар болаларда шеърларни ёдлаш қобилияти юқори бўлиб, баъзи болаларга бир ёки икки марта шеърларни ўқиб берса, шу эшитган шеърини иқтидорли болалар бемалол ёддан айтиб бераолади. Шунинг учун мактабгача таълим тизимида болаларга шеър ёдлатишга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

С.Х.Суюнов, К.Б. Суюнова Улучшение дошкольного образования является основой будущего страны. Аннотация: под главенством нашего президента особое внимание уделяется совершенствованию системы дошкольного образования, в том числе предоставлению возможностей молодежи в системе дошкольного образования. Данные вопросы являются объектом исследования статьи. Ключевые слова: страна, дошкольные учреждения, дети, воспитание.	S.Suyunov, K. Suyunova Improving pre-school education is the foundation of the country's future Abstract: particular attention in the the article was paid to the improvement of the system of preschool education, including the provision of preschool education opportunities for young people, as well as opportunities for the country is future. Keywords: country, preschool, children, education.
---	---

Л.Ю.Хусаинова – доцент кафедры «Иностранных языков» СамИЭС, к.ф.н.

РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация: данная статья рассматривает вопросы роли обучения иностранных языков в жизни нашего общества, основная цель которых обеспечение возможности обучения, а также методы обучения используемые преподавателями.

Ключевые слова: полезный, необходимый, деятельность, достижения, обучение

"Современное обучение должно включать в себя интеллектуальные возможности студентов и формирование у них такого необходимого качества личности как культура мышления"¹

Достижения науки оказывает огромное влияние на жизнь и деятельность человека. Поэтому благодаря развитию науки значительно возрастает роль образования в жизни нашего общества. В результате у каждого человека возникает совершенно естественное стремление познать окружающий мир, приобщиться к знаниям, чтобы быть полезным людям.

Всё это самым непосредственным образом относится к предмету «Иностранный язык», изучение которого осуществляется в нашей республике с беспрецедентным размахом, так как этот предмет входит в качестве обязательного в учебном плане средней образовательной школы, лицеев, колледжей, всех высших учебных заведений. Первая и основная цель обучения иностранным языкам состоит в обеспечении возможности общения. В этом большое значение имеет методика преподавания.

Вторым требованием является актуальность освещаемых проблем по иностранным языкам (тем, вопросам) и связь с перспективами развития данной сферы, соответствующей области деятельности и знаний. Отсюда вытекает, в частности, требование непрерывного обновления содержания и структуры процесса специальных дисциплин. В них должны находить отражение новейшие достижения науки, техники и практики организации обучения.

Важным требованием к содержанию обучения является его соответствие должностному уровню и функциональным задачам и обязанностям обучаемого контингента обучающихся. Это не только обеспечивает целенаправленность организации занятий, но и пробуждает профессиональный интерес обучающихся к обучению, так как напрямую связано с содержанием их работ. Естественно, что такой подход, в свою очередь требует дифференцированного подхода к формированию контингента и комплектованию групп обучаемых. Кроме того, содержание обучения должно учитывать уровень базовой подготовки обучающихся, а также фактически сложившиеся знания и опыт у данной группы обучаемых. Знание теоретических основ помогает специалисту творчески, а иногда критически подходить к применению возможных рекомендаций, методик, с научных позиций оценивать происходящее явление и обобщать накапливаемый эмпирический материал, свой и чужой опыт, что является основой развития знаний. Основной частью содержания должна быть методика: методические рекомендации, современные методы и средства анализа, программно – целевые методы. Содержание занятий по иностранным языкам по каждой теме должно освещать новейшие течения в теории и практике как достаточно апробированные и нашедшие уже отражение в нормативных, руководящих, типовых и

¹Мирзиёев Ш.М. указ 7 февраля 2017г "О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан"

учебных материалах, так и те, которые еще находятся в стадии эксперимента или теоретических изысканий.

Прежде всего, там, где речь идет о восполнении пробелов в базовой подготовке, необходимо обеспечить достаточную глубину и полноту предмета по каждой теме. Используя программы в качестве своеобразных модулей, можно путем их подбора и комбинации выстраивать программы для обучения специалистов определенного уровня и профиля, дифференцируя объем часов по тематике с учетом их конкретных задач, профессиональных интересов и уровня подготовки.

Методы обучения – это способы взаимосвязанной деятельности педагога и обучаемых, направленные на достижение научной учебно – воспитательных целей. В дидактичном плане можно выделить три группы методов обучения: 1) методы организации научно учебно–познавательной деятельности; 2) ее стимулирование и 3) контроль за эффективностью научной учебно – познавательной деятельности

Опыт работы в ВУЗе свидетельствует о целесообразности специальной разработки принципов преподавания языков в группах с различной языковой подготовкой. Здесь уже сложились апробированные приемы подачи языкового материала, их последовательность, место отдельных аспектов в комплексной системе. При этом следует учитывать местные условия республики. Для формирования навыков и умений продуктивного овладения языком следует основываться на принципе коммуникативной направленности занятий, который выражается не только в отдельных видах речевой деятельности и в самих речевых актах, но и в характере и содержании самих упражнений, как языковых, так и чисто речевых. Коммуникативной направленности урока способствует также ведение его исключительно на иностранном языке.

Осуществлению этой весьма важной задачи способствует система устных упражнений, выполняемых после чтения, перевода и лексической работы над текстом: а) дополнений предложений словами, данными в скобках; б) отрицательные и утвердительные ответы на вопросы; в) постановка вопросов к выделенным словам и словосочетаниям; г) описание ситуаций, используя данные слова, выражения и речевые обороты; д) переводы с иностранного на родной языки предложений; е) сравнение иностранных и узбекских предложений и др. Как известно, большая положительная роль родного языка в процессе изучения и преподавания иностранных языков признается в настоящее время всеми, его роль очевидна, и сопоставление изучаемого языка с родным языком учащихся является одним из основных требований современной методики.

В связи с этим представляется целесообразным проанализировать, как определяется цель обучения, как связано с ней содержание обучения и что вкладывают в это понятие специалисты; каковы методические и педагогические требования к оформлению содержания обучения. Но для рационального определения содержания обучения, необходимо решить еще по крайней мере два основных вопроса: какие аспекты владения языком (речью) выдвигаются на первый план и как они взаимодействуют в процессе обучения, а также каков требуемый уровень владения тем или иным навыком к концу обучения. Так, во многих программах делается акцент на развитие устной речи (слушание- понимание и говорение), а другие аспекты или вовсе упускающих из виду, или им отводится незначительная роль.

На эффективность обучения очень большое внимание оказывает и то, насколько нужен в данный момент человеку иностранный язык и сможет ли он его немедленно практически применить в реальной жизненной ситуации. Поэтому следует сперва овладеть чтением и переводом, насколько его можно применить сразу на практике, а затем овладеть и устной речью.

В современном мире контакты специалистов из разных стран все более расширяются, связи с этим возникает необходимость в большей или меньшей степени пользоваться языком в стране пребывания. Исходя из этого, для развития устной речи нами подобраны учебники и учебные пособия, тексты, которые отражают современные экономические отношения, деловые контакты с зарубежными партнерами, участие в переговорах и т.д.

Возможность коммуникативного общения на самом начальном этапе придает человеку уверенность в достижении поставленных целей, веру в успех. В настоящее время преподаватели кафедры работают над компьютеризацией обучения иностранным языкам, до сих пор сам компьютер применяли только при контроле знаний студентов по усвоению определенных грамматических форм.

Список использованной литературы:

1. Мирзиёев Ш.М. указ 7 февраля 2017г.
2. Мильруд Р.В., Махимова И.Р. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранному языку. Иностранные языки в школе , 2006г , №4.
3. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка, М, МТЛУ, 2003г.

L.Xusainova	L.Khusainova
Yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish uchun xorijiy tillarni o'rganishning o'rni	The role of foreign languages to increase training of highly qualified specialists.
Annotatsiya: ushbu maqola jamiyatimizning hayotida xorijiy tillarni o'rgatish rolini o'rganib chiqadi, ularning asosiy maqsadi muloqotning o'zaro munosabatini taminlash, shuningdek, o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan ta'lim usullarini nazarda tutadi.	Abstract: this article discusses problems of teaching foreign languages in the life of our society, the main aim of which is to promote the possibility of communication, as well as methods of teaching used by teachers.
Kalit so'zlar: foydalilik, zarurat, faoliyat, muvaffaqiyat, ta'lim	Keywords: useful, necessary, activity, achievements, teaching

F.E.Jomonqulova – SamISI katta o'qituvchisi, t.f.n.,

A.N.Muhamadiyev – SamISI o'qituvchisi,

M.Q.Nizomov – SamISI bosmaxonasi operatori

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNING O'RNI

Annotatsiya: mazkur maqolada yoshlarni axborot xurujlaridan asrash, ularda axborot immunitetini shakllantirishda zamonaviy usullarning ahamiyati haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, yoshlar, taraqqiyot, globalashuv, zamonaviy usullar, axborot imuniteti, axborot texnologiyalari, innovatsion texnologiyalar.

XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asri sifatida insoniyat oldida yangi-yangi ufqlar ochish bilan, biz ilgari ko'rmagan, duch kelmagan keskin muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Pedagoglardan, bugungi murakkab zamonda yoshlarga zamon ruhida ta'lim berish bilan bir qatorda, bashariyatning, Vatanimiz va xalqimizning ertangi

kunini o‘ylab, yoshlarni ezgulikka, insof-diyonat, mehr-oqibat va bag‘rikenglikka da‘vat etishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarni ham amalga oshirishi talab etiladi.

Bugungi kunda yoshlarimizda ijodiy, erkin fikrlash qobiliyatini, mustaqil o‘rganish ehtiyojini va ko‘nikmalarini rivojlantirish eng dolzarb vazifalardan biridir. Bu borada ta‘lim - tarbiya jarayonining yoshlarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga mos bo‘lishi, ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchilar munosabatlarini demokratlashtirish, ta‘lim shakli, mazmuni va texnologiyalariga yangicha, ya‘ni innovatsion yondashuvni joriy qilishni taqozo etmoqda.

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturining qabul qilinishi va ushbu dastur asosida olib borilgan islohotlar natijasida ta‘lim sifati va samaradorligi keskin oshdi. Ta‘lim muassasalarining moddiy-texnik bazalari mustahkamlandi. Shuni qoniqish bilan aytish mumkinki, zamonaviy ta‘lim tizimining joriy etilishi bugungi kunda ijobiy natijalar bermoqda. Endigi, biz pedagoglarning vazifasi zamonaviy texnik ta‘minotga ega ta‘lim muassasalarida talablar darajasida innovatsion ta‘lim texnologiyalari asosida yoshlarimizga ta‘lim-tarbiya berishdan iborat bo‘lmog‘i lozim. Buning uchun har bir pedagog o‘z ustida mukammal ishlashi, zamondan orqada qolmasligi, o‘qitishning innovatsion texnologiyalarini puxta bilishi va o‘z faoliyatida joriy etishi zarur. Hozirgi kunda eski an‘anaviy uslubdagi darslar yoshlarimiz ehtiyojini qondirmaydi, ular bunday darslarni tinglagisi kelmaydi. Chunki fikrlash va tafakkur boshqa, aynan biror fan bo‘yicha bilimga ega bo‘lish boshqa. Fikrlash va tafakkur tabiiy aql mahsuli, bilim olish esa –bu ta‘lim muassasi, pedagog faoliyati mahsuli. Yoshlarimizni fikrlashi va tafakkuri bundan 15-20 yil avvalgi yoshlarga nisbatan ancha baland va tezdir. Agar pedagog yoshlar bilan hamnafas fikrlamasa, zamon yangiliklariga va talablariga yoshlardanda tez bo‘lmasa, uning ta‘lim–tarbiya sohasidagi faoliyati samarasiz bo‘lib qoladi.

Mamlakatimiz kelajagi, ravnaki yoshlarimizning yukori ma‘naviyatli, ijodiy fikrlash kobiliyatiga va mustakil urganish kunikmalariga ega shaxs sifatida shakllanib borishiga boglik. Shu bois mamlakatimizning istiklol yulidagi birinchi kadamlaridanok, milliy ta‘lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uni zamon talablari bilan uygulashtirish asosida jax,on andozalari darajasiga chikarish maksadiga juda katta ahamiyat berib kelmokda.

«Pedagogik texnologiya – bu ta‘lim shakllarini muqobillashtirish vazifasini ko‘zlagan o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil metodidir» (YUNESKO).

Pedagogik texnologiya – avvaldan rejalashtirilgan natijalarga olib boruvchi va bajarilishi shart bo‘lgan tartibli amallar tizimidir. (M.V.Monaxo)

Bugungi kunda yoshlarimizda ijodiy, erkin fikrlash kobiliyatini, mustakil urganish ehtiyojini va kunikmalarini rivojlantirish eng dolzarb vazifalardan biridir. Bu borada ta‘lim-tarbiya jarayonining yoshlarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga moye bulishi, ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchilar munosabatlarini demokratlashtirish, ta‘lim shakli, mazmuni va texnologiyalariga yangicha, ya‘ni innovatsion yondashuvni joriy kilishni takozo etmokda.

Xozirda ta‘limdagi yondashuvlar tarkibi butunlay uzgarmokda. Ya‘ni, yangicha ta‘lim texnologiyalari va ilgor pedagogik innovatsiyalarni joriy etilishi ta‘limda samaradorlikni yanada oshiradi. Bugungi kunda dars utishning ikki xil ya‘ni, ananaviy (klassik) va innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib utish usullari mavjud.

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, xalqimizning azaliy orzusi bolib, ajdodlarimiz ma’rifat, ma’naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o’rgatish, ularni komillikka yetaklash yoilari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Bu esa pedagogika fanining maydonga kelishiga sabab bolgan. Chunki insonning ma’rifatli va ma’naviy komillikka erishishi pedagogika fanining yetakchiligida amalga oshiriladi.

Pedagogika yunoncha so’z boiib, «bola yetaklovchi» m a’nosini bildiradi. Insonning ma’rifiy va ma’naviy barkamollikka munosabatini o’zgartirib borishi natijasida pedagogika fani xalq orasida o’z mavqeyiga ega boidi. Shu tariqa insonni tarbiyalovchi fan sifatida pedagogika dunyoviy fanlar tizimi qatoridan alohida o’rin egalladi.

Bugungi kunda ta’lim tizimiga, jumladan, maktabgacha ta’lim tizimiga ham yangi pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar kirib kelmoqda.

Bu texnologiyalarning mazmun-mohiyatini, asosiy tamoyillarini, qonuniyatlarini, ulardan samarali foydalanish yo’llarini amaliyotchitarbiyachi va o’qituvchilarga yetkazib berish pedagogika fani oldida turgan dolzarb muammolardan biridir.

«Texnologiya» yunoncha so’z boiib, «techne» — «mahorat», «san’at» va «logos» — «tushuncha», «o’rganish» demakdir. Texnologiya so’zi zamirida jarayonlarni amalga oshirish usullari va vositalari haqidagi bilimlar yig’indisi, shuningdek, obyektida sodir bo’ladigan sifat o’zgarishlari tushuniladi.

Ta’lim texnologiyasi tushunchasi ta’lim maqsadiga erishish quroli, ya’ni oldindan loyihalashtirilgan ta’lim jarayonini yaxlit tizim asosida bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish va shu maqsadga erishishning metod, usul va vositalari tizimini, ta’lim jarayonini boshqarishni ifodalaydi. Pedagogik texnologiyaning markaziy muammosi bola shaxsini rivojlantirish orqali ta’lim maqsadiga erishishni ta’minlashdan iborat.

Pedagogik texnologiyaning tamoyillari quyidagilardir: kafolatlangan yakuniy natija, ta’limning samaradorligi, qaytuvchan aloqaning mavjudligi, ta’lim maqsadining aniq shakllanganligi.

O’yin texnologiyasi ham o’yin metodidan o’zining aniq maqsadi, amalga oshirish kerak bo’lgan jarayonlarning mantiqiy ketmaketligi va o’zaro bog’liqligi, oldindan belgilangan natijalarga erishish kafolati bilan farq qiladi.

Maktabgacha ta’lim tizimida qo’llaniladigan pedagogik o’yinlarning quyidagi turlari mavjud:

1. Bolalar kayfiyatini ko’taruvchi.
2. Hamkorlikka chorlovchi.
3. Bolalarni o’zligini namoyon etishga chorlovchi.
4. Bolalarda o’ziga ishonch hissini shakllantiruvchi, jismoniy va intellektual muammolarni yo’qotishga qaratilgan.
5. Maktabgacha bolalar xatti-harakatidagi cheklanishlarni tavsiflovchi (diagnostika).
6. Bolalar shaxsi strukturasiga ijobiy korreksiyalar beruvchi.
7. Millatlararo bag’rikenglikni shakllantiruvchi.
8. Bolalarda ijtimoiy, jamoaviy munosabatlarni shakllantiruvchi o’yinlar.

Ma’lumki, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda etakchi faoliyat o’yin hisoblanadi. Mashg’ulotlar o’yin asosida o’tkazilsa, bolalarda bilimlarni o’zlashtirishdagi muammolar bartaraf etiladi. Quyidagi o’yin texnologiyalariga to’xtalib o’tmoqchimiz.

O‘yin texnologiyalari o‘zida rol va ishbilarmonlik jihatlari aks ettiradi. Rolli o‘yinlar bolalarni hayotiy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishga yordam beradi. Ulardan samarali foydalanishda tarbiyachidan muayyan shartlarga amal qilish talab etiladi.

Pedagogik nuqtayi nazardan to ‘g‘ri tashkil etilgan o‘yin bolaning axloqiy, irodaviy xususiyatlarini shakllantirish bilan birga unda bilim olishga, atrofdagi olam sirlarini ochishga qiziqish uyg‘otadi. Shuning uchun maktabgacha ta‘lim muassasalarida o‘yin texnologiyalaridan keng foydalanish kerak.

O‘yinlar texnologiyasi tushunchasi pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismidir. O‘yin texnologiyasi an‘anaviy ta‘limdagi o‘yin metodidan o‘zining aniq maqsadi, amalga oshirish kerak bo‘lgan jarayonlarning mantiqiy ketma-ketligi va o‘zaro bog‘liqligi, oldindan belgilangan natijalarga erishish kafolati bilan farq qiladi.

Xulosa qilib shuni ta‘kidlash kerakki, yuqoridagi nazariy asoslardan foydalanish maktabgacha ta‘lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Tolipov O‘. Q., Usmonboyeva M. U. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — T.: Fan, 2006. — 262 b.
2. Yo‘ldoshev J. G‘., Usmonov S. A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. — T.: Fan va texnologiyalar, 2008. 132–134 b.
3. <http://pedagog.uz>.

Ф.Э.Джомонкулова, А.Н.Мухамадиев, М.К.Низомов Роль педагогических технологий в системе дошкольного образования Аннотация: в данной статье обсуждается важность современных методов защиты молодых людей от информационных атак и формирования информационного иммунитета. Ключевые слова: духовность, молодость, развитие, глобализация, современные методы, информационный иммунитет, информационные технологии, инновационные технологии.	F.Jomonkulova, A.Muhamadiev, M.Nizomov The role of pedagogical technologies in the system of preschool education Abstract: this article discusses the importance of modern methods of protecting young people from information attacks and the formation of informational immunity. Keywords: spirituality, youth, development, globalization, modern methods, information immunity, information technology, innovative technologies.
---	---

Н.С. Якубова – СамМИ ассистенти,
Ш.Ш. Муминова – СамМИ ассистенти,
Н.С. Джумаева – СамМИ ассистенти

ТИББИЙ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ВОСИТАЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада тиббий фанларни ўқитишда замонавий таълим воситаларидан фойдаланиш усуллари ва самарадорлиги ҳақида сўз боради. Жумладан, ўқитишда қўлланилаётган техник воситалар дарс жараёнини кўргазмалли қилишга, тушунтирилаётган мавзунинг ҳаёлини тасаввур қилишга ва хотирада жонлантиришга ёрдам беради. Бу ҳолат ўтилаётган мавзунинг ўзлаштирилиш самарадорлигини оширади.

Калит сўзлар: тиббий фанлар, замонавий таълим, восита, инновацион компетентлик, инновацион таълим технологиялари, инновацион шакл, инновацион усул, инновацион восита, инновацион ёндашув, эпозидлик ҳолати, жонлантириш, мультимедия.

Ҳозирги замон талабларига жавоб берадиган малакали тиббий мутахассислар билан таъминлаш таълим тизимининг зиммасига юклатилган муҳим ва масъулиятли вазифадир. Бу эса ўз навбатида ушбу таълим тизимини илғор инновацион таълим технологиялари билан қуролланган малакали кадрлар билан таъминлашни талаб қилади. Бугунги кунда малака ошириш тизимида тиббиёт олий ўқув юртлири педагогларига таълим бериш самарадорлигини ошириш, тингловчиларнинг инновацион компетентлик даражасини ривожлантириш, уларни инновацион фаолиятга йўналтириш, ўқув жараёнига инновацион таълим технологияларини татбиқ этиш, илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш каби муҳим масалалар амалга оширилмоқда. Чунки бугунги кунда олий таълим тизимини модернизациялаш таълим жараёнига нисбатан инновацион ёндашувни, педагогларнинг касбий компетентлигини янада такомиллаштиришни талаб этмоқда. Бу эса ўз-ўзидан тезкор ҳаракатланиш, зарур ахборотларни зудлик билан қўлга киритиш, уларни қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва педагогик амалиётга татбиқ қилишни тақозо этади. Бундай ҳаракатланиш имкониятига ўз соҳасининг билимдони бўлган, касбий малакаларни юқори даражада эгаллаб олган, катта тажриба ва юксак маҳорат ҳамда касбий компетентликка эга бўлган педагогларгина эришадилар. Бугунги кунда бу масалалар таълим тизимининг долзарб мавзуларидан бири сифатида эътироф этилмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, олий тиббий таълим муассаса педагоглари талабаларнинг интеллектуал салоҳиятини ошириш, дунёқарабини бойитишда уларни инновацион таълим технологиялари билан ўқитишнинг янги, инновацион шакл, метод ва воситалари, касбий компетентлик сифатлари ва креатив қобилиятнинг мазмун-моҳияти билан таништириши мақсадга мувофиқдир. Бу эса, педагог кадрларнинг замонавий инновацион таълим технологияларининг ташкилий, техник ва дидактик имкониятларидан хабардор бўлишлари, таълим жараёнида ўқитишнинг инновацион технологиялардан фойдаланиш, педагогларда инновацион ёндашувни қарор топтириш ва ижодкорлик қобилиятини янада ривожлантириб бориш, кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш учун шароит яратиш зарур.

Бугунги кунда таълим соҳасида фан ва техниканинг сўнгги ютуқлари асосида ишлаб чиқилган аудиовидео, телекоммуникация ва информацион техника ва технологияларнинг қўлланилиши катта аҳамият касб этмоқда. Айни дамда, ҳар бир ўқув юртлари ўқитувчилари, қайси фан ўқитувчиси бўлишидан қатъий назар, ахборот технологиялари билан ишлашни, техник воситаларни қўллаб дарс ўтишни ҳамда Интернет тармоғи имкониятларидан самарали фойдалана олишни билиши зарур.

Ахборот технологиялари ривожланган ҳозирги даврда дарс ўтишда қандай таълим воситаларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, техник воситаларни қўллаб дарс ўтиш ўқувчи-талабаларнинг фанни ўрганишга бўлган қизиқишларининг ортишига, берилаётган ахборотларни чуқур ўзлаштиришга катта ёрдам беради. Тиббиёт фанларини ўқитишда техник воситалардан фойдаланиш алоҳида ўрин тутди. Ўқитиш воситаларининг мукаммаллашиб бориши натижасида дарс ўтиш жараёнини мақсадга мувофиқ равишда ташкил этиш имкони ортиб бормоқда.

Бизнинг мақсадимиз, тиббий фанларни ўқитишда замонавий таълим воситаларидан самарали фойдаланишдан иборат. Янги техник жиҳозларнинг дидактик имкониятлари билан танишиб чиқиш ва машғулотларда уларни қўллашни ўрганиш бўлажак ўқитувчиларнинг келажак фаолиятида катта ёрдам беради. Тиббий фанларни ўқитишда таълим воситалари талабаларни ўқув дастури материалларини ўзлаштиришида муҳим рол ўйнайди. Маълумки, материалларни ўзлаштириш давомида талабаларнинг кўриш, эшитиш, сезиш, баъзан ҳид билиш каби бир неча анализаторлари қатнашади. Демак, ҳар бир ўқитувчи ўқитиш воситалари турлари, уларни қўллаш қоидаларини билиши лозим. Ўқитишнинг техник воситалари дарсларда эпизодик ҳолда ёки системали ҳолда қўлланилиши мумкин. Эпизодик ҳолларда қўлланилганда ўқитишнинг техник воситалари дарсда 5-15 дақиқага, системали равишда қўлланилганда бутун дарс давомида ишлатилади. Ўқитишнинг техник воситаларини қўллашдан олдин талабаларни улардан фойдаланишга ўргатиш лозим. Дарснинг самарадорлигини ошириш учун талабаларни техника билан ишлашга, берилаётган материалнинг қайси қисмларига эътибор бериш лозимлигини ва уларни эсда олиб қолишга ўргатиш лозим. Ўқитиш воситаларининг функциялари турли-туман бўлишига қарамасдан, улар ўқитувчининг вазифасини тўла бажара олмайди. Ўқитувчи доимо педагогик жараённинг марказида бўлади. Ўқитиш воситалари ўқитувчининг ўрнини эгалламасдан, балки унинг имкониятларини кенгайтиришга хизмат қилиши лозим. Таълим воситалари ўқитувчининг қўлидаги педагогик қурол бўлиб, ўқитувчи ундан фойдаланишни билиши даркор. Ўқув жараёнида қўлланиладиган таълим воситалари ўқув жараёнида муҳим ўрин тутди. Чунки улар ўқув жараёнининг асосий ташкил этувчиларидан бири ҳисобланади. Назарий машғулотларда қўлланиладиган таълим воситалари:

* талабаларга янги билимларни бериш учун мавзуга доир ўқув материалларини тушунтириш, намоиш қилиш, таҳлил қилиш каби ишларда ёрдам беради;

*амалий машғулотларда талабаларга танлаган касбларига оид вазифаларни бажаришга доир малака ва кўникмаларни шакллантириш учун бажариладиган ишни намуна сифатида амалга ошириш, машқ қилиш каби ишларда қўллаш мумкин;

*назорат машғулотларида талабаларнинг билимларини баҳолаш учун турли тестлар ва дастурлардан фойдаланишда асқотади.

Бундан ташқари, аудиториядан ташқари ишларни олиб боришда ва турли тадбирларни ўтказишда ҳам дидактик воситаларсиз кўзланган мақсадга эриша олмаймиз. Дарс жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланишда асосий ўринда мультимедиа туради. Мультимедианинг вужудга келиши амалиётнинг талаби, назариянинг ривожланиши билан юз берган бўлса-да, кейинги ўн йилликдаги кескин равишда олдинга кетиш, энг аввало техниканинг ва тизимли воситаларнинг ривожланиши билан боғлиқ. Шундан келиб чиққан ҳолда, биз ҳар бир дидактик воситанинг имкониятларини билиб олсак, уларнинг қай биридан қайси вазифани, қандай амалга оширишда фойдаланиш самаралироқ эканини билиб оламиз.

Ўқитувчи қайси воситадан қачон фойдаланиши, қандай воситани қўллашини дарснинг мақсади, мазмунидан келиб чиққан ҳолда олдиндан белгилаб олиши керак. Мультимедиа ҳозирги кунда ўқув жараёнида, тақдирот қилишда тобора кенг фойдаланилмоқда. Ундан фойдаланиш учун компьютер қурилмалари зарур. Олдиндан тайёрланган ўқув материаллари ва бошқалар мультимедиа орқали намойиш қилинади. У энг юқори даражада тақдирот имконини беради. Намойиш этиладиган материалларни турли компьютер дастурлари: Word, Excel, Power Point, Corel Draw ва бошқаларда тақдим этувчининг ўзи тайёрлаши ёки профессионал даражада тайёрланган электрон дарсликлардан фойдаланиш мумкин. Бу техник воситани қўллаган ҳолда дарс ўтишнинг энг муҳим афзалликлари тайёрланган материалларнинг камчиликларини тезда тузатиш, зарур ўзгартиришлар киритиш, такомиллаштириб бориш имкони борлиги, материалларни компьютер ёрдамида турли кўринишда тайёрлаш мумкинлиги, рангли тасвирдан фойдаланиш, уларни «жонлантириш» ва ҳаракатлантириш имкони мавжудлигидир.

Камчиликлар: мультимедиа албатта бошқа воситаларга нисбатан қиммат, ундан фойдаланиш учун кўникма талаб этилади. Рангларни нотўғри танлаш оқибатида кўз толиқиши, анимацияни нотўғри танлаш туфайли асосий диққат мазмундан четга чиқиб кетиши мумкин. Шунингдек, мультимедиа электр энергиясини талаб қилади.

Кенг қўлланилаётган техник воситаларнинг турли модификациялари мавжуд бўлиб, педагоглар уларнинг тузилиши, ишлаш принциплари ва дидактик имкониятларини билиши ва уларни ҳисобга олган ҳолда дарс ўтиш жараёнида қўллаши зарур.

Хулоса қилиб айтганда, техник воситалар дарс жараёнини кўргазмали қилишга, тушунтирилаётган мавзунини ҳаёлан тасаввур қилишга ва хотирада жонлантиришга ёрдам беради. Ўрганилаётган мавзунини ўзлаштиришни, реал ҳаётга, амалиётга яқинлаштиришни таъминлайди. Бу борада аждодларимиз томонидан «Юз марта эшитгандан кўра, бир марта кўрган афзал» деган ибора бежиз айтилмаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Использование инновационных технологий в процессе преподавания педагогических дисциплин (электронный ресурс) <http://ntfmfonfz.ru>
2. Исакулов В.Т., Тўлаганова Д.В. Махсус фанларни ўқитишда илгор педагогик технологияларни индивидуал ёндашув асосида қўллашнинг самарадорлиги. // Фан таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияловчи шароитида инновацион

технологияларнинг долзарб муаммолари мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси I-қисм Илмий маколалар тўплами 220-221 бетлар

3. Содиқова Н.И., Қурбонов Ш. Ҳамкорликда ўқитишда ўқитиш методининг таълим жараёнида қўлланилиши. // Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияловчи шароитида инновацион технологияларнинг долзарб муаммолари мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси I-қисм. Илмий маколалар тўплами, 231-232 бетлар.

Н.С.Якубова, Ш.Ш.Муминова, Н.С.Джумаева Методы эффективного использования современных средств образования в медицине Аннотация: данная статья посвящена эффективности и методам применения современных педагогических средств. Использование в обучении технических средств дает возможность наглядно и образно представлять, воспроизводить в памяти объясняемую тему. Это приводит к повышению эффективности восприятия данной темы. Ключевые слова: медицина, современное образование, медиа, инновационная компетентность, инновационные технологии обучения, инновационная форма, инновационный подход, инновационный инструмент, инновационный подход, статус eposide, анимация, мультимедиа.	N.Yakubova, Sh.Muminova, N.Jumaeva Methods of effective use of modern tools of education in medicine Abstract: this article is devoted to the efficiency and methods of using modern pedagogical tools. Including the use of technical tools in training makes it possible to visually and figuratively represent, to reproduce the explained topic in memory. This leads to an increase in the effectiveness of the perception of this topic. Keywords: medicine, modern education, media, innovative competence, innovative learning technologies, innovative form, innovative approach, innovative tool, innovative approach, eposide status, animation, multimedia.
---	---

ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР

Статистика ва бухгалтерия баланси тамойиллари Қуръони каримда ҳарфлар, сўзлар ва сонлар боғлиқлигига ҳамоҳанг

Қуръони карим ўн тўрт асрдан буён инсонларни ҳайратга солиб келмоқда. Илоҳийлигига ишонмаганларнинг шубҳаларини батамом тарқатиш учун Қуръоннинг аввал маълум бўлмаган сирлари очилмоқда.

XX асрнинг 70-80-йилларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида ўтказилган тадқиқотлар натижасида олимлар Қуръони карим ҳарфлари, сўзлари орасида ўзаро боғлиқлик борлигини аниқлашди.

Маълум бўлишича, Қуръони каримда “дунё”, “охират” сўзлари элликдан зиёд оятда бир хил микдорда – 115 мартадан такрорланган. “Дунё” канча бўлса, “охират” ҳам шунча.

“Шайтон”, “фаришта”, улардан ясалган сўзлар ҳам Қуръонда бир хил – 68 мартадан келади.

Қуръони каримда “ўлим” сўзи, ундан ясалган калималар 145 марта такрорланган. Айни пайтда “ҳаёт”, ундан ҳосил бўлган сўзлар ҳам 145 марта такрорланган. Яъни, қанча ҳаёт бўлса, шунча ўлим.

Қуръонда “дин”, ундан ясалган сўзлар 92 марта, “масжид” сўзи ҳам 92 марта такрорланган.

Қуръонда “имон” сўзи, унинг ҳосилалари 811 марта келади. Шунингдек, “илм” сўзи 782 марта, “маърифат” сўзи 29 марта такрорланган. “Илм”, “маърифат” сўзларининг сонини қўшсак (782 + 29), 811 бўлади. Яъни, илм, маърифат қанча бўлса, имон шунчадир.

Қадр сурасида 30 сўз бор. Қадр кечасини ўз ичига олган рамазон ойида ҳам 30 кун бор. Қадр кечаси рамазон ойининг 27-туни эканини кўпчилик эътироф этади. Шуниси ҳайратланарлики, мазкур сурада қадр кечасини кўрсатувчи “у” 27-сўздир.

Ар-Раҳмон сурасининг 31-оятидан бошлаб дўзах ҳамда гуноҳкорлар тасвирланади. Мазкур сурада: “Парвардигорингизнинг қайси неъматларини ёлғонга чиқарасизлар?!” деган жумла бир неча бор такрорланган. Дўзах борасида сўз кетганда мазкур сўроқ 7 марта такрорланган. Бу суранинг 46-оятидан бошлаб жаннат васфи келади. Мазкур сўроқ 8 марта такрорланган. Маълумки, дўзахнинг дарвозалари 7 та, жаннатники 8 тадир.

“Бахтсизлик” (аш-шидда), ундан ҳосил бўлган сўзлар Қуръонда 102 марта тилга олинган. “Сабр”, унинг ҳосилалари ҳам 102 марта такрорланган. Демак, бошга қанча қийинчилик тушса, шунча сабр қилиш керак.

“Жазо”, ундан келиб чиқадиган сўзлар 117 марта, “мағфират” сўзи, унинг ҳосилалари роппа-роса икки барабар кўп – 234 марта такрорланган.

“Қуръон” сўзи 80 марта келган. Қуръоннинг тушиши маъносидаги “вахий” сўзи ҳам 80 марта такрорланган.

Қуръони каримда “расул” (элчи), ундан ҳосил бўлган сўзлар 368 марта, “набий” сўзи 75 марта, “башир” (хушхабар берувчи) 18 марта, “назир” (огоҳлантирувчи) эса 57 марта такрорланган. Ҳаммаси – 518.

Энди имонлиларга хушхушбар келтирувчи, ҳавфдан огоҳлантирувчи пайғамбарлар исмлари неча бор зикр этилганини санаб чиқайлик: Мусо – 136 марта, Иброҳим – 69, Нух – 43, Юсуф – 27, Лут – 27, Исо – 25, Одам – 25, Ҳорун – 20, Исҳоқ – 17, Сулаймон – 17, Ёқуб – 16, Довуд – 16, Исмоил – 12, Шуайб – 11, Солиҳ – 9, Ҳуд – 7, Закариё – 7, Яҳё – 5, Муҳаммад (Аҳмад) – 5, Айюб – 4, Юнус – 4, Ал-Ясаъ – 2, Илёс – 2, Идрис – 2, Зулқифл – 2, Илёсин – 1 марта. Ҳаммаси 518 ни ташкил этади!

Мўъжизани қаранг, Қуръони каримда “шаҳр” (ой) сўзи 12 марта, “явм” (кун) сўзи 365 марта, “айём” (кунлар) ҳамда “явман” (икки кун) сўзлари 30 марта, яъни, бир ойнинг кунлари сонича зикр этилган. Бундай мутаносиблик тасодифий бўлиши мумкинми ?!

"Қуръон - қалблар шифоси" китобидан.

Манба: <https://telegram.me/joinchat/Amxt4j-ZGmfDTyqsyl79Cw>

Интернет материаллари асосида М.Қ.Пардаев тайёрлади

ОДОБНИНГ АҲАМИЯТИ

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф "Ижтимоий одоблар" китобида инсониятни комиллик сари йўллайдиган жуда кўп ибратли ҳикматларни қолдирган. Булардан бири айнан одобларга бағишланган.

Шайх ҳазратларининг эътироф этишича, одоб масаласи Исломда ўта муҳим ўрин тутди. Чунки Аллоҳ таолога қурбат ҳосил қилишда одобнинг ўрни жуда муҳим. Беодоблик барча нарсани, жумладан, амални ҳам, қалбни ҳам, тилни ҳам, бошқа барча уринишларни ҳам бузади. Одобсиз одам бирор нарсага эришиши, жамиятда яхши ўрин топиши мумкин эмас. Одобсиз киши ҳатто бошқалар билан алоқаси, муносабатларини ҳам яхшилаёт олмайди.

Шунинг учун ҳам тасаввуф аҳлининг қоидаларидан бирида: «Одоб бўлмагунча, Ҳақ ва халқ билан сайри сулук бўлмас», дейилган. Шунинг учун ҳам машойихлар: «Ким нимага эришса, фақат одоб билан эришади. Ким нима билан қуласса, фақат беодоблик билан қулайди», деганлар.

Яхши одоб аслида нафснинг камолотга етгани, унинг интизомлилиги, жиловлангани ва яхшиликда эканининг аломатидир. Аксинча, беодоблик нафс-нинг ҳали покланмагани, жиловланмагани ва интизомда эмаслиги аломатидир.

Одоб иккига: назарий ва амалий жиҳатга бўлинади. Одоб олдин назарий жиҳатдан ўрганилади ва кейин унга амал қилинади. Фикр юритиб кўрадиган бўлсак, одобнинг доираси шу даражада кенгки, оддий нарсаларга нисбатан бўлган одобдан бошлаб, то барча нарсаларнинг Роббига нисбатан бўладиган одобгача бор. Исломда одобнинг яхшиликка чақириш маъноси инсонга боғланган барча нарсаларда намоён бўлади, яъни мусулмон инсоннинг ўзи билан боғлиқ барча нарсага одоб билан – яхшилик юзасидан муомала қилиши йўлга қўйилган. Бу муомалалар жамодот – жонсиз нарсалардан бошланади. Кейин наботот оламига, сўнгра ҳайвонот оламига ўтади, сўнгра эса инсоният олами, фаришталар олами ва ҳоказо оламларни қамраб олади. Исломдаги одоблар мусулмон инсоннинг ўз Набийси ва Роббига кўрсатадиган одоби ила тож кияди, камолга етади.

Мана шундай кенг доирадаги шарафли одобларга амал қилиш аввало кишининг ўзи учун фойдалидир. Мисол учун, чой ичадиган пиёламизни олиб кўрайлик. Киши одобли бўлса, ўша пиёлани авайлаб ишлатади, тоза тутди. Натижада пиёла узоқ вақт унга кўнгилдагидек хизмат қилади. Агар ўша одам пиёлага нисбатан беодоблик қилса, унинг лаби учади, кир бўлади, дарз кетади ва синади.

Мана шу ҳолатни бошқа ҳар бир катта-кичик нарсаларда ҳам кўриб, мулоҳаза қилишимиз мумкин. Ҳар бир нарсада динимиз кўрсатган одобга амал қилсак, аввало бу дунёмиз учун, асосийси, охиратимиз учун яхшилик қилган бўламиз.

ШВЕДСАРИЯ УНИВЕРСИТЕТИ ДОКТОРИ ИБРАҲИМ КАРИМНИНГ БУЮК КАШФИЁТИ

Биогеометрия соҳасидаги бу фанни ривожлантирувчи патентларни ишлаб чиққан машҳур олим, Шведсария университети доктори Ибраҳим Карим буюк бир кашфиёт қилди. Аллоҳ таолонинг гўзал исмларида буюк бир куч, қувват борлигини аниқлади. Улар инсон организмидаги кўзга кўринмас жараён орқали жудаям кўп касалликларни даволайди. У шуни кашф этдики, Аллоҳ таолонинг гўзал исмларидан ҳар бири шундай кучга эгаки у инсон танасида иммун тизимини маълум бир аъзода янада яхшироқ ишлашга мажбур қилади. У резонанс – илми воситасида Аллоҳ таолонинг гўзал исмларидан бирини тилга олиш биланок инсон организмида энергик оқимларни ҳаракатланишини яхшиланишини аниқлади. 3 йил машаққат ила тадқиқот қилиш натижасида шундай хулосага келди.

Тайёрловчи интернет материаллари асосида М.Қ.Пардаев

ҲАЁТДАГИ МУҲИМ ИККИЛИКЛАР

❑ Икки нарса пасткаш инсоннинг сифатидир:

1. Шикоятчилик.
2. Ғийбат.

❑ Икки нарса ечимсиз муаммоларни ҳам ҳал қилади:

1. Нуқтаи назарни ўзгартириш.
2. Қаршингиздаги одамнинг ўрнига ўзингизни қўйиш.

❑ Икки нарса хатонинг олдини олади:

1. Шахслар ва воқеаларни ақл ва қалб кўзи билан кўриш.
2. Бировнинг ҳаққини емаслик.

❑ Икки нарса кишини назардан қолдиради:

1. Вайсақилик.
2. Мақтанчоқлик.

❑ Икки нарса инсонни ИНСОН қилади:

1. Иродага ҳоким бўлмоқ.
2. Киришимли бўлмоқ.

❑ Икки нарса ортда қолишга сабаб бўлади:

1. Беқарорлик.
2. Қўрқоқлик.

❑ Икки нарса ҳаётни беҳуда кетказмасликка асос бўлади:

1. Бирор нарсасага укувли бўлмоқ.
2. Севган иши билан шуғулланмоқ.

❑ Икки нарса шахсни оломондан ажратади:

1. Муаммонинг эмас, ечимнинг бир парчаси бўлмоқ.
2. Ҳаётга ва ҳар бир нарсага оригинал ёндошмоқ.

❑ Икки нарса ечимга олиб келади:

1. Табассум.
2. Жим турмоқ.

❑ Икки нарса бизни хурсанд қилади:

1. Мазкур ёзганларимизга амал қилишингиз.
2. Мазкур ёзганларимизни дўстларингизга юборишингиз.

АТАМАЛАР ТАЪРИФЛАРИ

КИЧИК БИЗНЕС, ХУСУСИЙ ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИККА ОИД АТАМАЛАР ЛУҒАТИ

Бизнес деганда, бизнес субъектлари томонидан даромад (фойда) олишга қаратилган, қонунга асосланган фаолият тури тушунилади.

Бизнесмен деганда, даромад (фойда) олиш мақсадида қонун доирасида бизнес билан шуғулланувчи, мулкий жавобгарликни ўз зиммасига олган таваккалчилик ва ташаббускорлик билан иш юритувчи шахс тушунилади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари деганда, қонун ва бошқа меъёрий ҳужжатларда кўрсатилган ходимлар сони доирасида ўз мулкига асосланиб таваккал қилиб, жамият манфаатидан келиб чиққан ҳолда фаолият кўрсатадиган (ишлаб чиқариш, иш бажариш, хизмат кўрсатиш) хўжалик юритувчи субъектлар (юридик шахс ташкил қилган ва юридик шахс ташкил қилмасдан фаолият кўрсатадиган) тушунилади.

Мулк деганда, табиат ва жамиятда мавжуд бўлган моддий ва номоддий неъматлар, яъни барча мулк ҳуқуқининг объектлари тушунилади.

Мулкдор деганда, мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ҳуқуқига тўлиқ эга бўлган ҳолда, хўжалик фаолияти натижаларини даромад шаклида ўзлаштиришга қаратилган ҳуқуқи билан боғлиқ кишилар ўртасидаги мулкий муносабатлар тизими тушунилади.

Хусусий мулк деганда, жисмоний шахсга тегишли бўлган маълум миқдорда даромад қилишга мўлжалланган моддий ва номоддий неъматлар тизими тушунилади.

Шахсий мулк деганда, жисмоний шахсга тегишли бўлган унинг шахсий эҳтиёжи учун мўлжалланган моддий ва номоддий неъматлар тизими тушунилади.

Хусусий мулкдор деганда, моддий ва номоддий неъматларга эгалик қилиш, улардан фойдаланиш ва тасарруф этиш ва даромад олиш ҳуқуқига эга бўлган жисмоний шахс тушунилади.

Мулкий муносабатлар деганда, мулкдан фойдаланган ҳолда, уни кўпайтириш, ўзлаштириш ва истеъмол қилишга қаратилган ишлаб чиқариш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш жараёнларини амалга оширишга таъсир қиладиган омиллар билан боғлиқ кишилар ўртасида содир бўладиган муносабатлар мажмуи тушунилади.

Мулкнинг ҳуқуқий муносабатлари деганда, мулк эгаларининг (жисмоний шахс, юридик шахс, меҳнат жамоаси, давлат каби) мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш, уни тасарруф этиш ва фаолият натижаларини ўзлаштириш билан боғлиқ ҳуқуқий меъёрлар тизими тушунилади.

Мулкий муносабатларда эркинлик деганда, мулкка эгалик қилиш, ундан эркин фойдаланиш ва уни тўлиқ тасарруф этиш жараёнини амалга оширишни таъминлайдиган меъёрий-ҳуқуқий тизимнинг яратилганлиги ва унинг ҳаётга тўлиқ тадбиқ этилган ҳолда амалга оширилиши тушунилади.

Мулкка эгалик қилиш деганда, моддий ва номоддий неъматларни ўз ихтиёрига олиш эвазига уларнинг дахлсизлигини қонун йўли билан таъминлаш ҳуқуқини қўлга киритиш тушунилади.

Мулкдан фойдаланиш деганда, ўзи эгалик қилган моддий ва номоддий неъматларни ўзининг ихтиёри билан жамият манфаатига зид бўлмаган тарзда ўз манфаати йўлида ишлатиш тушунилади.

Мулкни тасарруф этиш деганда, ўз мулкига тўлиқ эгалик қилиши, ўз манфаати йўлида фойдаланиш, яъни ишлатиш, истеъмол қилиш, сотиш, васият қилиб қолдириш, ижарага бериш, улардан гаров сифатида фойдаланиш, қонунга зид бўлмаган бошқа битимлар тузиш каби ҳуқуқларнинг мавжудлиги тушунилади.

Нодавлат мулк деганда, бирорта нодавлат субъектига тегишли бўлган давлат тасарруфида бўлмаган моддий ва номоддий неъматлар тизими тушунилади.

Нодавлат мулкдор деганда, моддий ва номоддий неъматларга эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлган нодавлат субъекти тушунилади.

Тадбиркор деганда, фаолиятини ташаббускорлик ва таваккалчилик асосида мустақил равишда ўз мулкидан ёки бошқалар мулкидан фойдаланиш йўли билан жамиятга нафи тегадиган ва ўзига маълум даража даромад (фойда) олишни таъминлайдиган, қонун доирасида мустақил фаолият кўрсатадиган ғайратли, ишбилармон шахс тушунилади.

Тадбиркорлик деганда, ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжларни қондиришга қаратилган, юридик ва жисмоний шахслар томонидан амалдаги қонунларга мувофиқ даромад олиш мақсадида маҳсулот ишлаб чиқариш (ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш) йўли билан таваккал қилиб ва ўз мулкый жавобгарлиги остида амалга оширадиган ташаббускорлик фаолияти тушунилади.

Якка тартибдаги тадбиркорлик дейлганда, якка тартибдаги тадбиркор томонидан мустақил, ходимларни ёллаш ҳуқуқисиз, мулк ҳуқуқи асосида ўзига тегишли бўлган мол-мулк негизида, шунингдек мол-мулкка эгалик қилиш ва (ёки) ундан фойдаланишга йўл қўядиган ўзга ашёвий ҳуқуқ асосида амалга оширилиши тушунилади.

М.Қ.Пардаев ва О.М.Пардаевалар томонидан тайёрланди.

МУАЛЛИФЛАРГА ЭСЛАТМА

Таҳририятга мақола юборилганда муаллиф қуйидаги қоидаларга риоя қилиши лозим:

- ☞ “Сервис” журнали хизмат кўрсатиш ва сервис мавзусидаги илмий мақолаларни чоп этишга мўлжалланган ОАК томонидан эътироф этилган илмий-амалий нашр бўлганлиги сабабли, таҳририятга тақдим этиладиган мақолалар ҳам бевосита шу соҳага оид илмий изланишларга, тадқиқот натижаларига асосланган бўлиши лозим.
- ☞ Мақолада мавзунинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, бугунги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари хусусида ўз фикр-мулоҳазалари ифода этилган, аниқ таклиф ва тавсияларини ўз ичига олган яқуний хулосага эга бўлиши керак.
- ☞ Илмий мақоланинг ҳажми жадвал, расмлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати билан бирга 4 бетдан, қисқа хабарлар 3–4, тақризлар 2-3 бетдан кам бўлмаслиги, MS Word дастурида Times New Roman 14 шрифтида бир интервал оралиғида расмийлаштирилган бўлиши керак.
- ☞ Мақола ўзбек, рус ёки инглиз тилларида ёзилган бўлиб, аниқ, равлон ва адабий тилда таҳрир қилинган ва 2 нусхада қоғоз вариантига муаллифлар имзо чеккан ҳолда электрон версияси билан бирга тақдим этилиши талаб қилинади.
- ☞ Ҳар бир мақоланинг муаллифи, мавзуси, аннотацияси ва калитли сўзлари ўзбек, рус, инглиз тилларида берилган бўлиши шарт.
- ☞ Таҳририят мақолаларни қискартириш, тўғрилаш ва таҳрир қилиш ҳуқуқига эга.
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхати амалдаги стандартлар асосида расмийлаштирилган бўлиши лозим.
- ☞ Жадвал, диаграмма ва расмлар ихчам ва тушунарли қилиб ёритилиши, уларнинг тартиб рақами, номи, жадвал маълумотларининг манбаларига ҳаволалар албатта берилиши лозим.
- ☞ Мақолага соҳа мутахассислари ва олимлар томонидан иккита тақриз тақдим қилинади.
- ☞ **Мақоланинг таркиби:** мавзунинг долзарблигини, унинг ўрганилганлик даражасини, ҳолати ва тадқиқот натижаларини, хулоса ва илмий-амалий тавсияларни ўз ичига олган бўлиши ҳамда таҳрир қилинган бўлиши шарт.
- ☞ Ушбу талабларга жавоб бермайдиган мақолалар чоп этишга қабул қилинмайди.

“Сервис” журналида эълон қилинаётган материаллардаги далиллар, рақамлар ва маълумотларнинг ишончлилиги учун уларнинг муаллифлари жавобгардир.

Таҳририят фикри муаллифларнинг фикрига мос келмаслиги мумкин. Таҳририятга юборилган қўлёзмалар муаллифларга қайтарилмайди. Журналдан кўчириб босилаётган материалларни шу журналдан олинган, деб кўрсатилиши шарт.

❧ “СЕРВИС” ❧

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таҳририят бўлимида
нашрга тайёрланди.

Гувоҳнома № 18-2464

05.12.2018 йилда теришга берилди. 24.12.2018 йилда босишга рухсат
этилди. Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84_{1/8}. “Times” гарнитураси.
Офсет босма усули. Шартли босма табағи 10,0. Ҳисоб-нашриёт табағи
10,4. Адади 100 нусха. Буюртма № 160.

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти босмахонасида чоп
этилди.

Манзил: 140100, Самарқанд шаҳри, Амир Темури кўчаси, 9.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2018